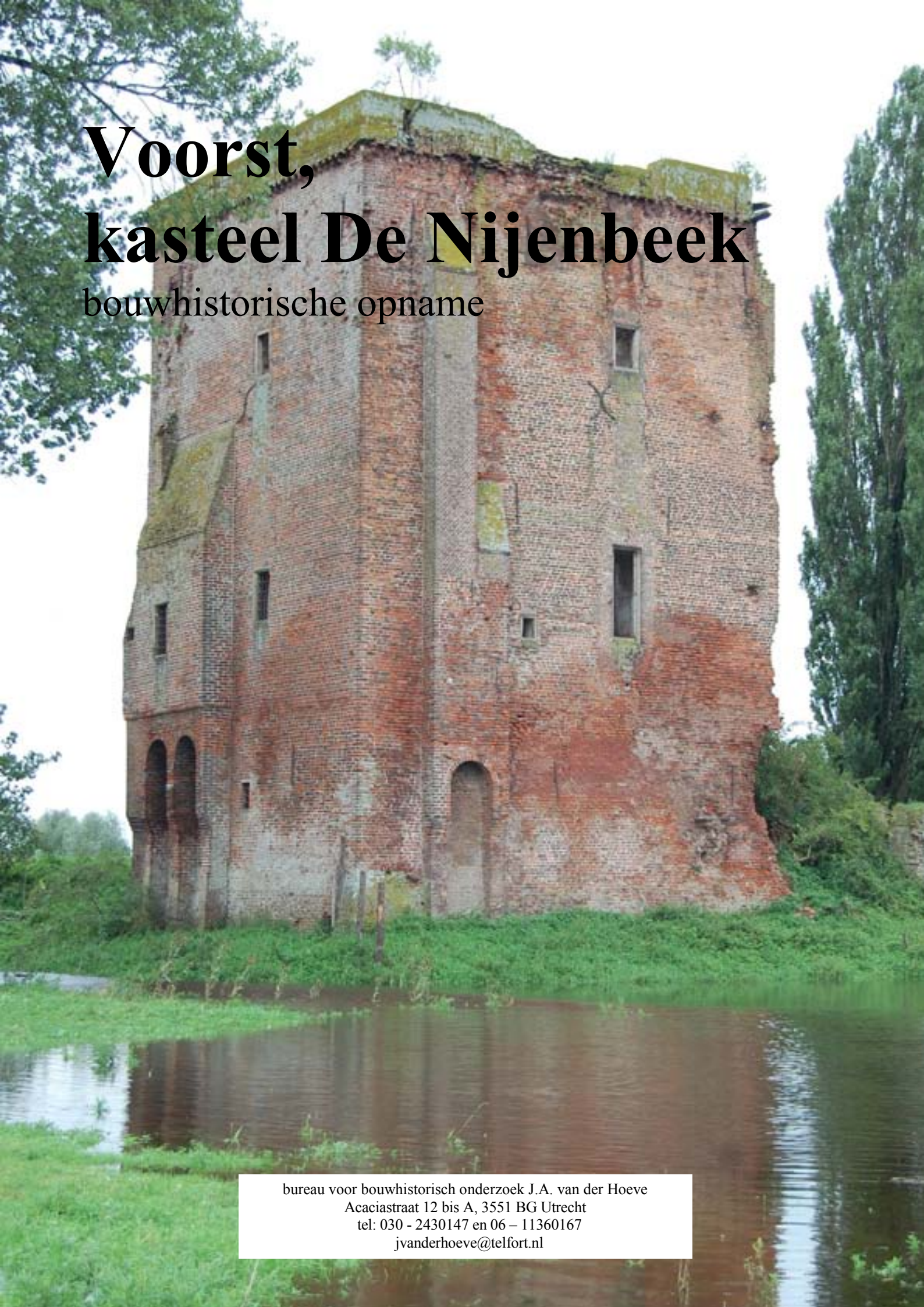

Voorst, kasteel De Nijenbeek

bouwhistorische opname

bureau voor bouwhistorisch onderzoek J.A. van der Hoeve
Acaciastraat 12 bis A, 3551 BG Utrecht
tel: 030 - 2430147 en 06 – 11360167
jvanderhoeve@telfort.nl

Voorst, kasteel De Nijenbeek

bouwhistorische opname

Opdrachtgever: A.J.H. Barones Van Lynden.
Architect: Braaksma & Roos Architectenbureau
Uitvoering: bureau voor bouwhistorisch onderzoek J.A. van der Hoeve.
Onderzoekers: J.A. van der Hoeve en W. Friso.
Onderzoekperiode: augustus tot oktober 2010.

1. Inhoud

pag.	hoofdstuk
1	1. Inhoud
3	2. Voorwoord
5	3. Bouwgeschiedenis
19	4. Woontoren, beschrijving van het exterieur
19	4.1. Situering en bouwmassa
21	4.2. Gevels
33	5. Woontoren, beschrijving van het interieur
33	5.1. Begane grond
36	5.2. Eerste verdieping
45	5.3. Tweede verdieping
49	6. Trappenhuis en portaal
53	7. Aanbouw tegen de oostgevel van de woontoren
57	8. Muur met poort
59	9. Waardestelling van het kasteel
59	9.1. Bescherming als Rijksmonument
59	9.2. Type waardestelling
59	9.3. Waardestelling
63	9.4. Waardestellingsrepresentatietekeningen
65	10. Literatuur en gebruikte bronnen
67	11. Bijlage 1: Gids voor De Nijenbeek, 1900
73	12. Bijlage 2: Inventaris van kasteel De Nijenbeek in 1506

2. Voorwoord

Ten behoeve van een studie naar de mogelijkheden tot consolidatie en/ of herstel van de ruïne van het kasteel De Nijenbeek te Voorst heeft de eigenares – *A.J.H. Barones Van Lynden* – opdracht verstrekt tot het maken van een bouwhistorische opname. Op voordracht van het betrokken architectenbureau – *Braaksma & Roos Architectenbureau* uit Den Haag – is dit werk uitgevoerd door het *bureau voor bouwhistorisch onderzoek J.A. van der Hoeve* uit Utrecht.

De onderzoeksopdracht was niet gebaseerd op een concrete onderzoeksvraag maar op een beperkt budget, zodat het plan van onderzoek pas gaandeweg kon worden ingevuld. Het onderzoeksobject zelf is uitermate moeilijk toegankelijk vanwege de ruïneuze toestand, waarbij onder andere alle houten vloeren zijn doorgerot en ingestort. Ook is het metselwerk sterk verweerd, zodat delen zijn losgeraakt of ingestort. Een opname ter plaatse was daarom slechts in zeer beperkte mate mogelijk; alleen het muurwerk van kelder en eerste verdieping konden worden aanschouwd. Meer informatie kan worden verworven als het gebouw in de steigers staat en ook de muren op een hoger niveau kunnen worden aanschouwd.

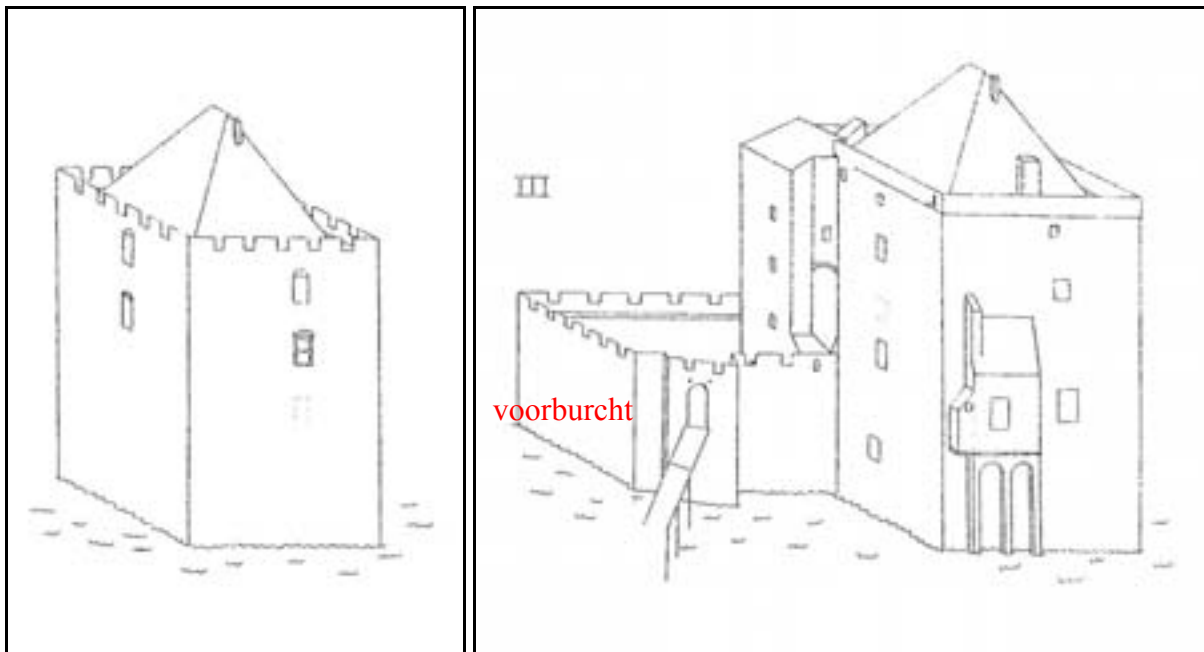
Voor historische gegevens moest daarom sterk worden geleund op eerdere onderzoeken, waarvan speciaal het rapport en artikel van A. Meerstad en J.J.T. Moolhuijzen moet worden genoemd. Zij zijn in de jaren tachtig afgestudeerd op het kasteel, waarbij bouwhistorisch en archeologisch onderzoek heeft plaatsgevonden. Bij de huidige bouwhistorische opname zijn de waarnemingen van Meerstad en Moolhuijzen gecontroleerd en geverifieerd. In hun geschiedkundig overzicht hebben zij weinig aandacht besteed aan de geschiedenis in de 19de eeuw en eerste helft van de 20ste eeuw. Daarom is extra nadruk gelegd op deze periode, niet alleen bij de opname ter plaatse maar vooral ook bij het archiefonderzoek. Dit is de periode waarin het kasteel opengesteld was voor bezoekers. In die periode hebben diverse restauratiewerkzaamheden plaatsgevonden, waarbij het middeleeuwse karakter werd versterkt. Dit werk is uitgevoerd door *Archiefetcetera (Kunst)-historisch Onderzoeksbureau drs. W. Friso*. Men zou verwachten dat er veel gegevens beschikbaar zouden zijn, zeker ook gelet op de museale functie in die periode. Niets is minder waar. Een zoektocht in diverse landelijke, regionale en plaatselijke archieven heeft voorsnog slechts een beperkte hoeveelheid gegevens opgeleverd. Een aantal sporen leidt naar Victor de Stuers, die op uitnodiging van baron Schimmelpenninck van der Oije in 1896 een bezoek aan het kasteel heeft afgelegd en aanbevelingen heeft gedaan voor een restauratie. Helaas is zijn archief op dit moment aan de openbaarheid onttrokken vanwege inventarisatiewerkzaamheden. Daarnaast kan een grondig en systematisch onderzoek van de familiearchieven ook meer gegevens opleveren.

Utrecht, juni 2012
J.A. van der Hoeve

3. Bouwgeschiedenis

Over de bouwgeschiedenis van het kasteel de Nijenbeek is reeds veel geschreven, hoewel er maar zeer weinig vaste en zekere gegevens zijn.¹ Algemeen wordt aangenomen dat het kasteel in de 13de eeuw is gebouwd. Deze datering is gebaseerd op de oudste archiefgegevens over de 'Heren van Nijenbeek' (periode 1230-1296), de typologie van de woontoren, de karakteristiek van het metselwerk en de maatvoering van de baksteen.

In eerdere publicaties is reeds gewezen op een aantal bouwnaden in het opgaande werk van de gevels. Het onderste deel van de gevels is opgetrokken uit rode baksteen van fors formaat, gemetseld in tamelijk regelmatig Vlaams verband. Sommigen zien hierin een eerste bouwphase, maar het is meer waarschijnlijker dat deze bouwnaad op een bouwstop of een tijdelijke onderbreking van de bouw wijst. Deze gedachte wordt ondersteund door het feit dat er op hoger niveaus ook horizontale begrenzingen in het metselwerk aanwezig lijken te zijn. De toren werd in oorspronkelijke opzet beëindigd door een reeks kantelen, waarvan de sporen nog herkenbaar zijn in het metselwerk. Het is niet duidelijk wat de indeling van het gebouw was. Vermoedelijk had de toren nog geen samengestelde balklagen, maar enkelvoudige balklagen. De verschillende ruimten waren onderling verbonden door middel van houten trappen binnen het gebouw. De binnenwanden moeten een gepleisterde afwerking met kalkwitel hebben gehad, zo valt te zien achter de aansluiting van het (14de-eeuwse) gewelf op de begane grond.

Links: de woontoren van kasteel De Nijenbeek in zijn eerste bouwphase in de 13de eeuw, volgens een schets-tekening van P. Bitter (ontleend aan Bitter 1984, pag. 18). De vorm van het dak en de plaatsing van de vensters zijn hypothetisch.

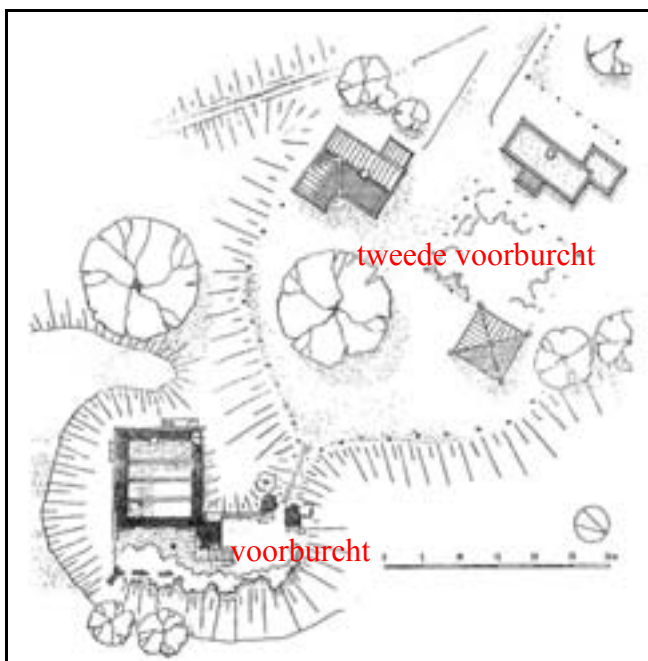
Rechts: het kasteel De Nijenbeek met traptoren en voorburcht in de late 14de eeuw, volgens een schets-tekening van P. Bitter (ontleend aan Bitter 1984, pag. 18). De beëindiging van de traptoren en de vorm van de vensters zijn hypothetisch. De kapvorm is ontleend aan de tekening van Jan de Beijer, zoals afgebeeld op pagina 8 van dit rapport (1744).

Na 1296 kwam het kasteel in bezit van de graven Van Gelre (1296-1340) en Cocq van Oppijen (1340-1364). In de periode van 1364 tot 1727 was het kasteel in bezit van leden van de

¹ De samenvatting van de bouwgeschiedenis is voornamelijk gebaseerd op de publicaties 'Bitter 1984, pag. 7-34' en 'Meerstad en Moolhuijzen 1985, pag. 159-172', gecombineerd met eigen waarnemingen ter plaatse.

familie Van Steenberghe. In het midden van de 14de eeuw hebben twee omvangrijke verbouwingen plaatsgevonden, waarmee de woontoren zijn huidige vorm heeft gekregen, een traptoren is toegevoegd en een kleine voorburcht tegen de woontoren is aangebouwd. Gelijktijdig moet aan de noordwestzijde ook een tweede voorburcht tot stand zijn gekomen. Over de precieze werkzaamheden per fase verschillen de meningen. Hier wordt in belangrijke mate de mening van de auteurs Meerstad en Moolhuijzen gevolgd, omdat hun bewijsvoering bij de opname ter plaatse correct bleek. In de eerste bouwphase uit de 14de eeuw is de woontoren verhoogd tot zijn huidige omvang, terwijl aan de noordoostzijde een uitwendige traptoren werd toegevoegd. Deze traptoren staat niet tegen een van de gevels, maar tegen de hoek van het gebouw. Dit had vermoedelijk te maken met de aanwezigheid van een voorburcht naast de woontoren, waarvan de ringmuur aansloot op de woontoren. Belangrijk was dat de ringmuur ook vanuit de woontoren toegankelijk was.

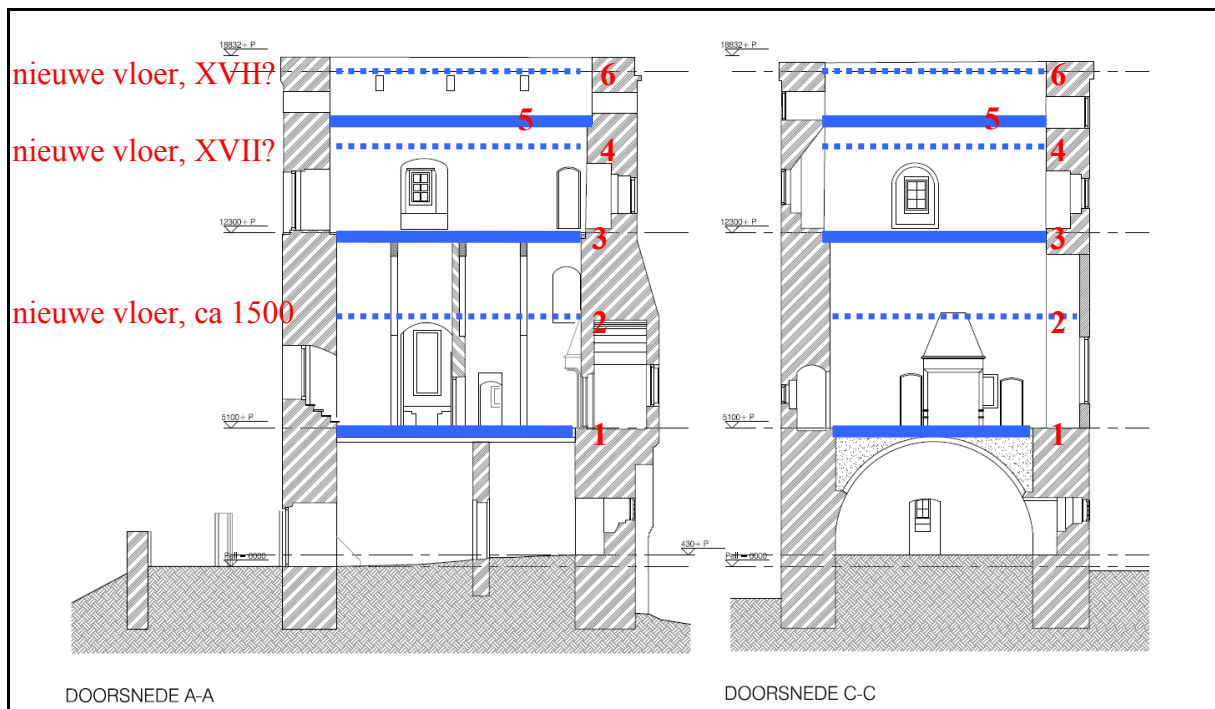
Korte tijd later is de indeling van de woontoren vernieuwd. De begane grond werd overwelfd ('kelder'). Op de eerste verdieping kwam een grote zaal tot stand, voorzien van een balklaag van gebinten met kinderbinten. De sleutelstukken van deze gebinten hebben een karakteristiek 14de-eeuws peerkraalprofiel. In de oostgevel is zelfs een aftekening van een bijbehorende schouw zichtbaar. Ook de uitgebouwde kamertjes en privaten lijken tot deze bouwphase te behoren, aangezien de vloerniveaus aansluiten op de nieuwe zaal. Daarboven moet zich nog een hoge verdieping hebben bevonden. Het gebouw werd beëindigd met een steil schilddak, dat wellicht nog in zijn oorspronkelijke vorm staat getekend op de prent van J. de Beijer uit 1744. De aanpassingen in de vloerniveaus noodzaakten tot aanpassingen in de traptoren, waarbij onder meer een aanbouw tegen de voet van deze toren tot stand kwam. In deze fase moet ook de voorburcht zijn vernieuwd. Bij archeologisch onderzoek door J.J.T. Moolhuijzen kon worden vastgesteld dat de aanbouw aan de traptoren, de muur van het voorburcht en de poort in één fase tot stand zijn gekomen. Op basis van gevonden scherven kon de datering daarbij aangescherpt worden tot het derde kwart van de 14de eeuw.² De scheve positie van de poort hield ongetwijfeld verband met een tweede voorburcht, die ten noordwesten van de woontoren lag. Over deze voorburcht zijn geen verdere gegevens beschikbaar, zodat deze in dit rapport buiten beschouwing zal blijven.

Positie van de tweede voorburcht ten opzichte van het kasteel, volgens een tekening van J.J.T. Moolhuijzen (ontleend aan Meerstad en Moolhuijzen 1985, pag. 167).

² Meerstad en Moolhuijzen 1985, pag. 167.

In een volgende bouwfase is de grote zaal op de eerste verdieping -etage opgedeeld in twee niveaus. Bovendien werd onder het middelste gebint een muur opgemetseld, waarmee deze ruimte in vieren werd gedeeld. Voor de nieuwe tussenverdieping werden extra vensters aangebracht. Ook moet de traptoren in deze periode zijn aangepast om het nieuwe niveau mede te kunnen ontsluiten. De gebinten van de grote zaal verloren in deze fase hun korbeels, omdat deze op de tussenverdieping een behoorlijke sta-in-de-weg waren. In plaats daarvan zijn consoles toegevoegd onder de bestaande sleutelstukken. Deze bouwfase is lastig te dateren. Zeker is dat deze bouwfase ouder is dan 1744, want op de tekening van De Beijer zijn al vensters boven elkaar zichtbaar. Wellicht behoort de laatgotische schouw tot deze periode, want deze schouw heeft nauwelijks emplooi in de grote zaal. Wel lijkt de rookkap iets te hoog ten opzichte van de tussenvloer. In dat geval zou er een verband kunnen zijn met de werkzaamheden in de vroege 16de eeuw.

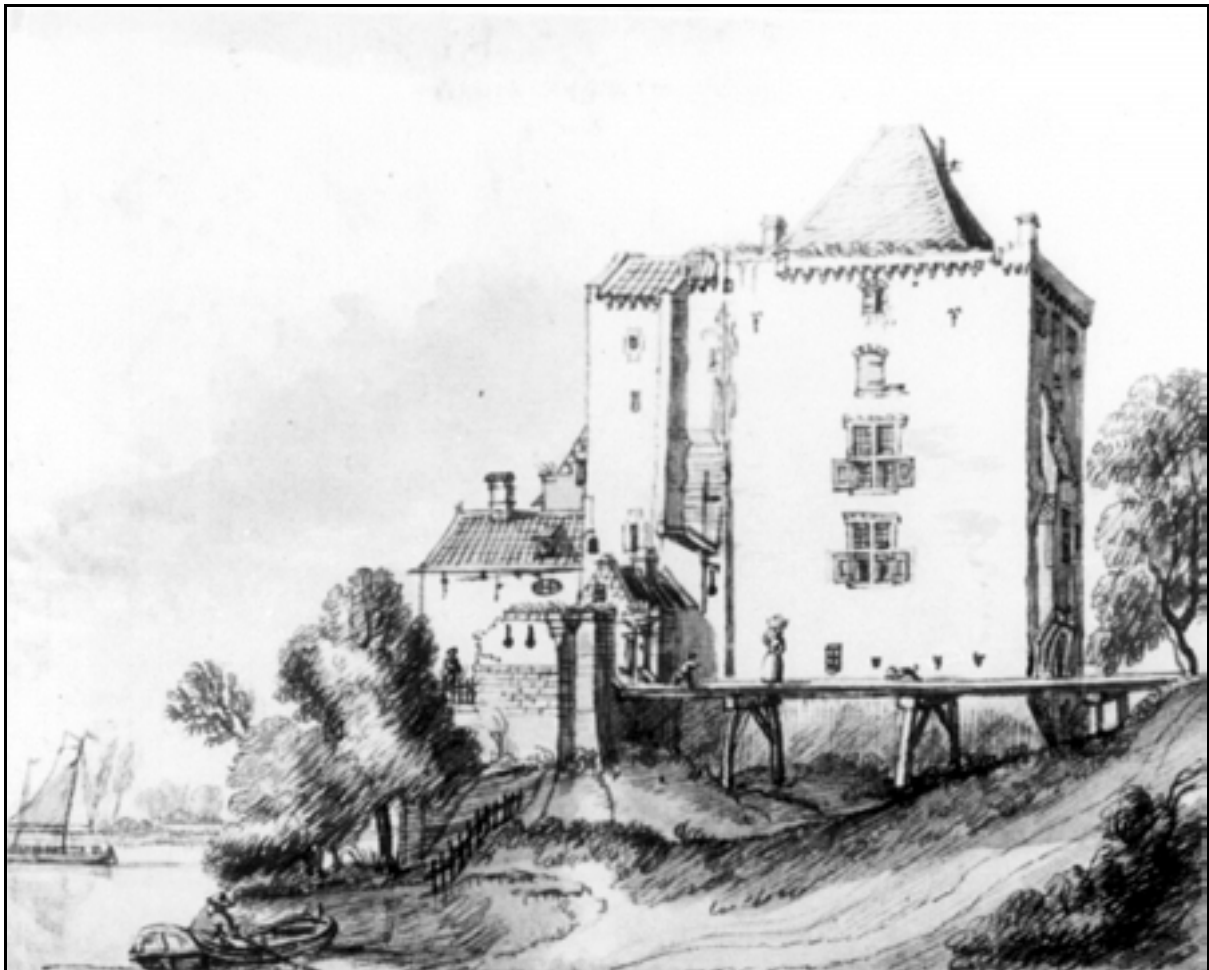
Doorsneden van de woontoren, volgens de opmeting door Braaksma & Roos architectenbureau in 2010. De dikke lijnen markeren de 14de-eeuwse vloerniveaus, de onderbroken lijnen de secundair ingebrachte vloeren.

De vloeren 1, 3 en 5 behoren bij de 14de-eeuwse opzet van de woontoren. Vloer 2 is aangebracht in de late 15de eeuw of vroege 16de eeuw. De vloeren 4 en 6 stammen vermoedelijk uit de 17de eeuw. Op dat moment moet de 14de-eeuwse vloer 5 zijn gesloopt. Dit niveau is nog herkenbaar aan de sprong in het muurwerk.

In 1521-'22 hebben op last van hertog Karel van Gelre sloopwerkzaamheden plaatsgevonden, waarbij het afkomende materiaal werd gebruikt voor de bouw van twee blokhuisen bij de belegering van Deventer. Aanvankelijk bestond het plan om het kasteel geheel te slopen, maar uiteindelijk besloot Hertog Karel een uitbreiding te realiseren. Deze uitbreiding vond plaats in de vorm van een aanbouw tegen de oostgevel van de woontoren.³ Deze aanbouw bestond in eerste instantie slechts uit een kelder en bel-etage ('keuken'). De verhoging heeft waarschijnlijk in de 17de eeuw plaatsgevonden, gelet op de toepassing van moer- en kinderbinten boven de ruimten op de eerste verdieping.

³ Bijdragen en mededelingen 1910, pag. 347.

De tweede verdieping van de woontoren is waarschijnlijk in de 17de eeuw opgedeeld in twee niveaus. Daarbij is de 14de-eeuwse balklaag gesloopt. Deze bestond uit moer- en kinderbinten, wellicht zelfs uit gebinten met binderbinten. In plaats hiervan zijn twee nieuwe balklagen aangelegd op andere niveaus, vermoedelijk bestaande uit moer- en kinderbinten. Van deze beide balklagen is alleen de bovenste bewaard gebleven na de laat-18de-eeuwse of vroeg-19de-eeuwse werkzaamheden. Deze balklaag bestond (voor de recente instorting) uit moer- en kinderbalken, voorzien van consoles van 17de-eeuws model. In de late 19de eeuw is de balklaag grondig gerenoveerd.

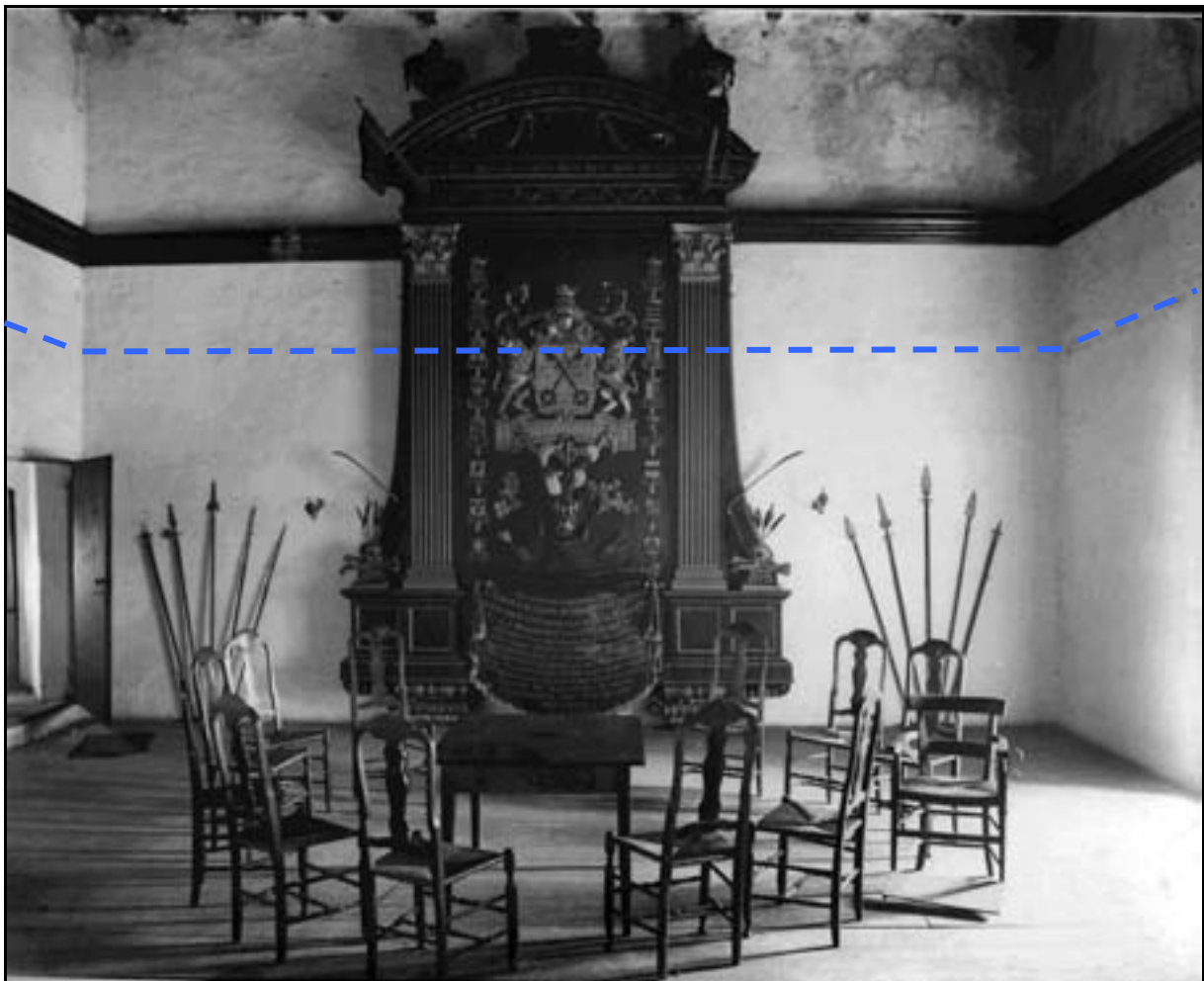
Gewassen pentekening van kasteel de Nijenbeek door Jan de Beijer uit 1744, gezien vanuit het noorden (collectie Oudheidkundige Kring Voorst).

Deze tekening toont enige bijzonderheden, die van belang zijn voor de bouwgeschiedenis. De woontoren is onderverdeeld in vijf niveaus, zo valt op te maken uit de vensters. Kennelijk zijn de grote zaal op de eerste verdieping en de 'ridderzaal' op de tweede verdieping onderverdeeld door middel van tussenvloeren. De traptoren sluit door middel van een insnoering aan op de woontoren, waardoor de ommuring van de voorburcht vanuit de woontoren toegankelijk was. Deze ommuring is hier gereduceerd tot een schildmuur met een poortdoorgang.

De aanbouw tegen de oostgevel van de woontoren valt vrijwel geheel weg achter de traptoren, hoewel het verhoogde lessenaardak nog net zichtbaar is. Ter plaatse van het entreegebouw staat een dwarsvleugel met een zadeldak. Dit gebouw is waarschijnlijk omstreeks 1780 vervangen. En in de voorburcht staat nog een kleiner bijgebouw, waarvan de lage topgevel en het zadeldak zichtbaar zijn. Ook dit gebouw moet in de late 18de eeuw zijn verdwenen.

Op de voorgrond is een houten brug zichtbaar, rustende op houten jukken. Deze brug is waarschijnlijk in de late 18de eeuw vervangen door een dam.

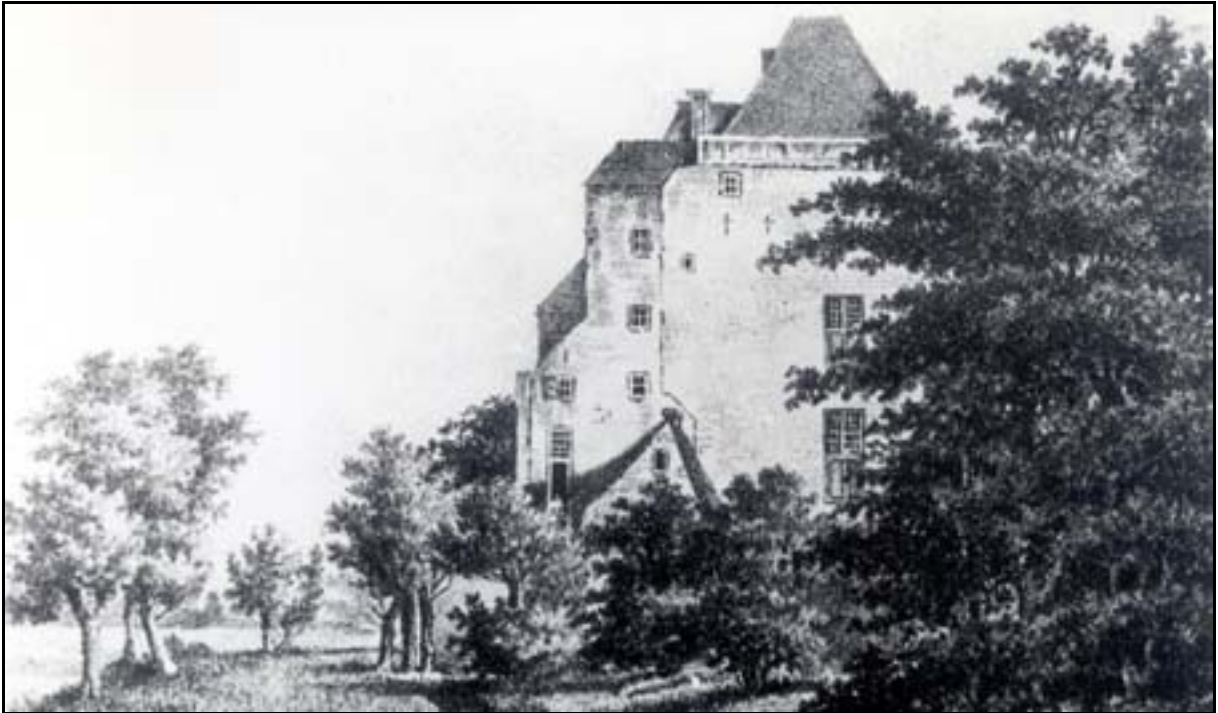
In de periode 1727 tot 1778 kwam het kasteel door vererving in bezit van leden uit de families Stepraedt, Doornick en Van Nagell. Zij bewoonden het gebouw niet als hun landhuis, zodat er langzaam maar verval intrad. Bij de aankoop van het kasteel door Willem Anne baron Schimmelpenninck van der Oije in 1778 was er sprake van aanzienlijk achterstallig onderhoud. Hij liet het kasteel renoveren ten einde 'zijn oude eerbiedwaardige adellijke geslacht nieuwe luster' te geven.⁴ Helaas is niet bekend welke werkzaamheden hij precies liet uitvoeren. Franken veronderstelt dat de tweede verdieping tot een 'ridderzaal' werd ingericht voor een gebruik bij representatieve bijeenkomsten. Ook zullen geïnteresseerde bezoekers in het kasteel zijn rondgeleid. De tekeningen uit de vroege 19de eeuw getuigen nog niet van grootschalige veranderingen. Zo heeft het gebouw nog rondom kruisvensters op alle niveaus en heeft het dak nog zijn oude vorm van een schilddak. De muurkroon lijkt te zijn aangepast tot een soort gootlijst, versierd met rechthoekige spaarvelden of openingen. En de vestibule of het entreegebouw is gewijzigd tot een tweelaags gebouw met een lessenaardak, waar De Beijer het gebouw in 1744 nog weergeeft als een tweelaags pand met een zadeldak, haaks op de traptoren.

De 'ridderzaal' in de vroege 20ste eeuw (fotocollectie Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed). Op de wanden valt een duidelijke naad in het pleisterwerk te zien, vermoedelijk de aftekening van een gesloopte tussenvloer, aangeduid met een blauwe onderbroken lijn. Deze vloer moet in de late 18de eeuw of vroege 19de eeuw zijn gesloopt.

De profiellijst markeert waarschijnlijk het 14de-eeuwse vloerniveau boven de tweede verdieping (zoldervloer). Op de bouwtekeningen uit 1884 is hier een kleine sprong in de muur te zien.

⁴ Vriendelijke mededeling dr. M.A.M. Franken (18 oktober 2010). De aangehaalde tekst is gebaseerd op het concept voor een biografie over Willem Anne Schimmelpenninck van der Oije.

Het kasteel de Nijenbeek, gezien vanuit het noorden omstreeks 1825. Deze lithografie door J. Sturm is ontleend aan 'Chateaux et Monuments des Pays-Bas' van J.J. Cloet (collectie: J. Harenberg, reproductie Oudheidkundige Kring Voorst). Op deze tekening heeft de woontoren nog zijn kruisvensters. Naast de entree staat een bijgebouw met een zadeldak, zoals ook nog zichtbaar op de tekening van De Beijer.

Het kasteel de Nijenbeek, gezien vanuit het zuiden omstreeks 1830. Deze lithografie is ontleend aan 'Oud-Nederland' van mr. C.P.E. Robidé van der Aa (collectie Oudheidkundige Kring Voorst).

Het kasteel De Nijenbeek en zijn directe omgeving volgens de kadastrale minuut uit circa 1830 (www.watwaswaar.nl). Volgens de aanwijzende tabel horen veel van de omringende grond bij het kasteel, inclusief de steenoven aan de westzijde.

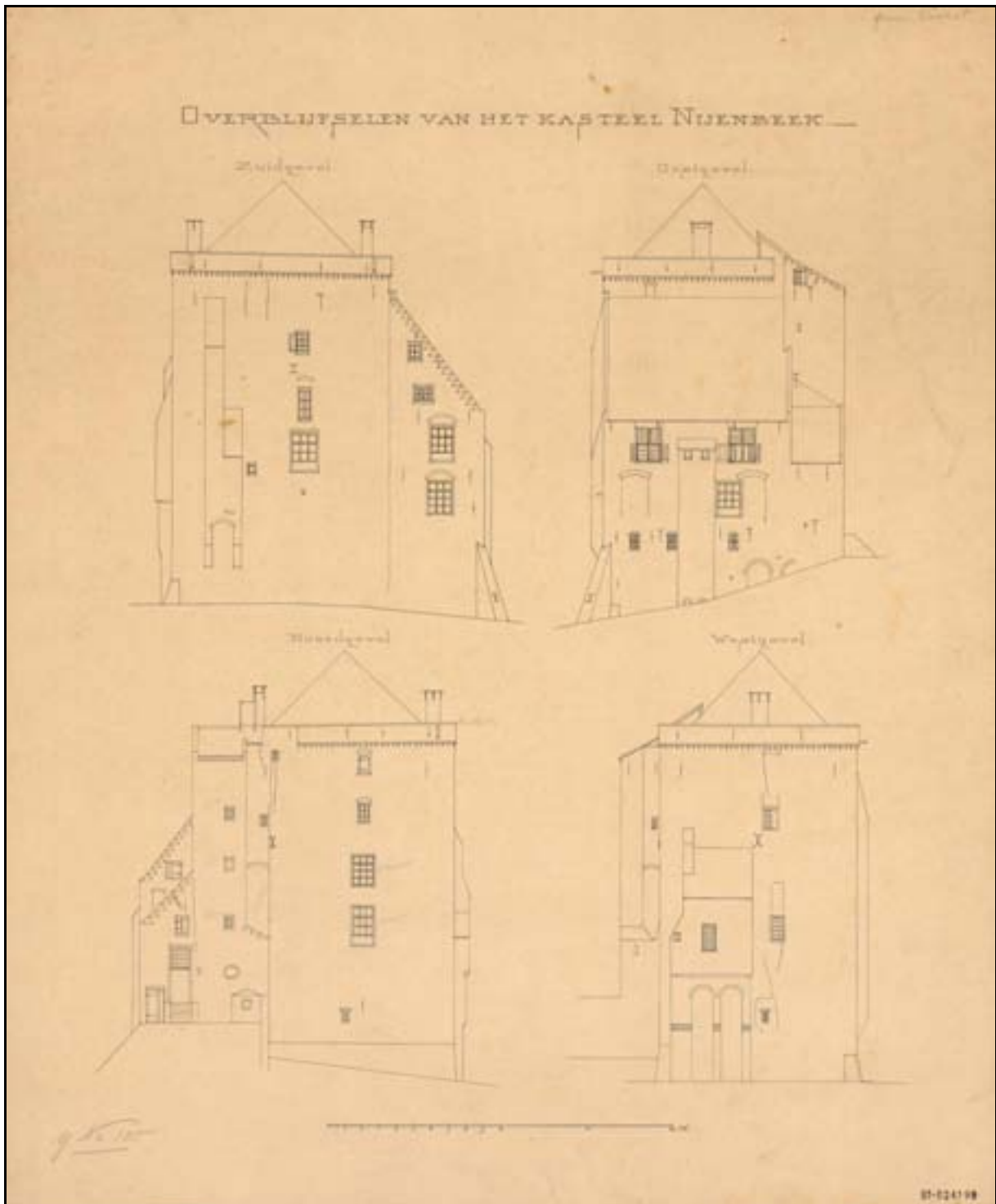
In het tweede kwart van de 19de eeuw moeten opnieuw aanpassingen hebben plaatsgevonden. Te noemen zijn de bouw van een nieuwe borstwering met rechthoekige vensters (later weer dichtgemetseld), de vervanging van diverse kruisvensters tot vensters met schuiframen en de vernieuwing van de kap.⁵

Het kasteel De Nijenbeek heeft lange tijd een museale functie gehad. Vanaf het tweede kwart van de 19de eeuw waren bezoekers gedurende de zomermaanden welkom voor bezichtiging van het kasteel. De eerste verwijzing hiernaar is te vinden in het boek van Robidé van de Aa uit 1841.⁶ Voordien was dit voorbehouden aan de gasten en genodigden van de familie

⁵ Volgens de opmetingstekeningen van A. Mulder (1884) had de kap spanten met gebogen spantbenen, wellicht Philibertspanten. Op basis van deze constructie komt een datering in het tweede of derde kwart van de 19de eeuw in aanmerking.

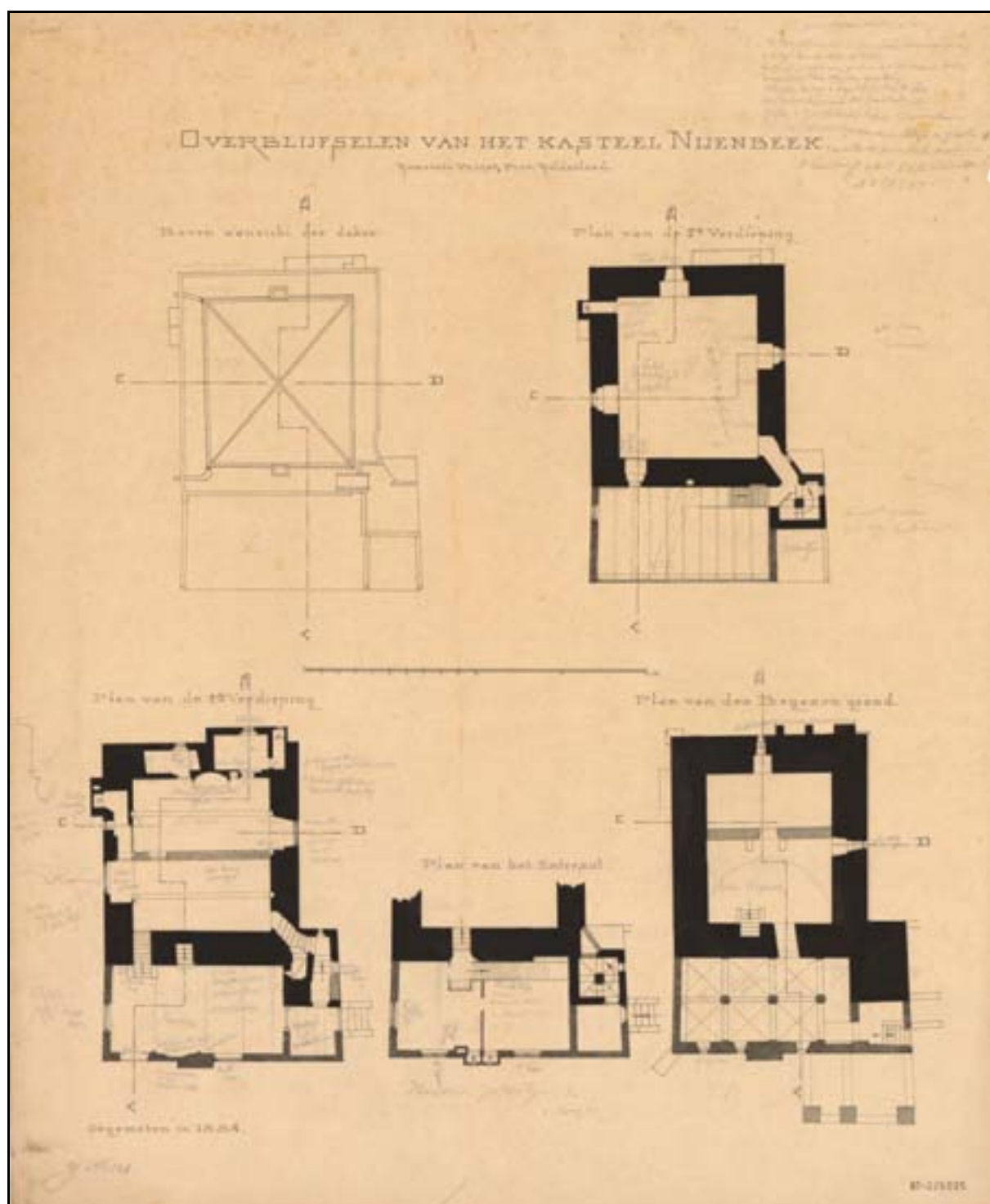
⁶ Robidé van der Aa 1841: De Burg Nijenbeek, pag. 7 (noot c).

Schimmelpenninck van der Oije. Tot 1873 werd het huis bewoond door een conciërge, die zijn woonvertrek had in de keuken van de aanbouw.⁷

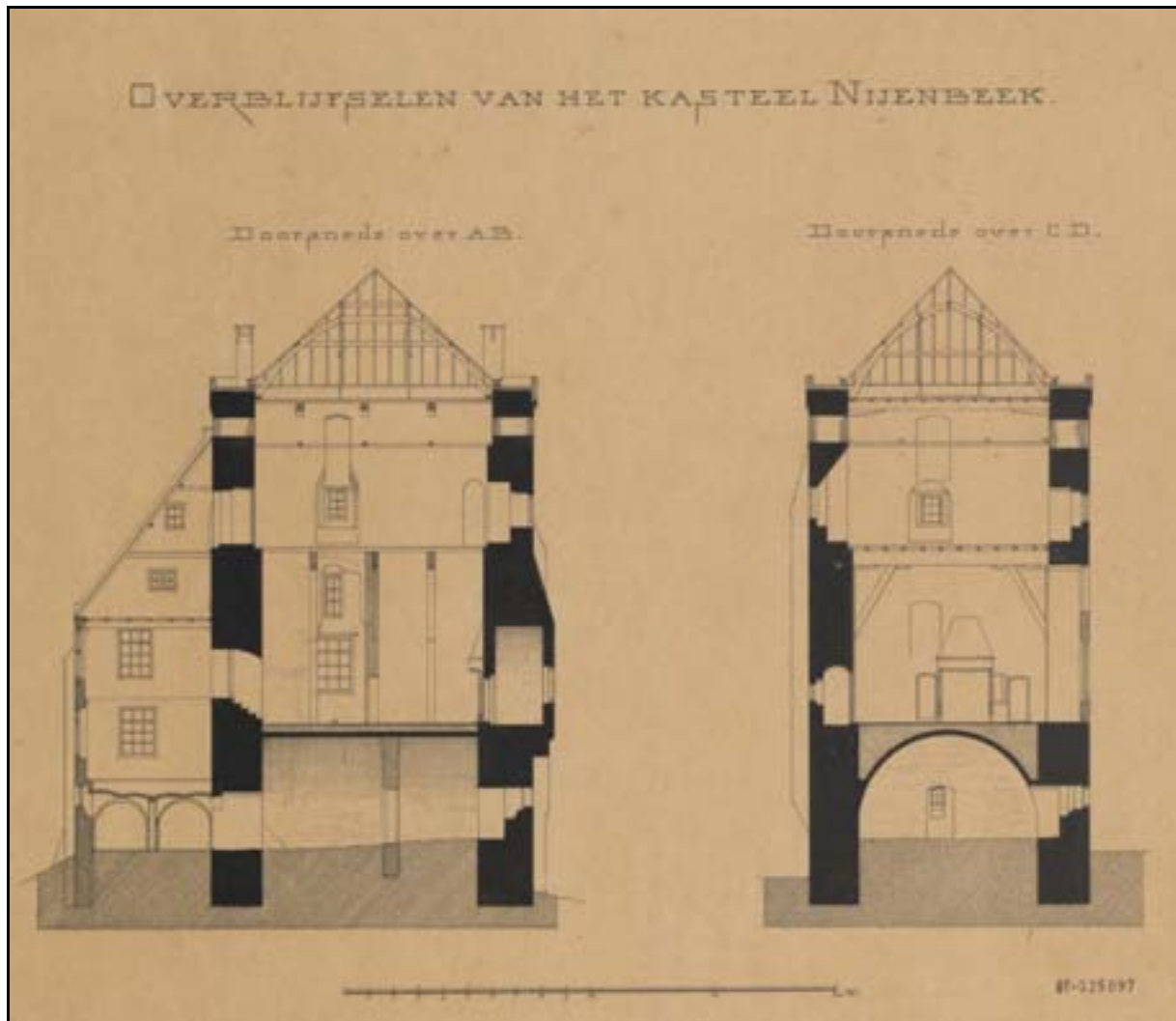
Gevens van het kasteel De Nijenbeek, naar een opmeting en tekening door A. Mulder uit 1884 (collectie Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed). Volgens deze tekening waren veel van de kruisvensters vervangen door vensters met schuiframes.

⁷ Zie bijlage 1.

Plattegronden van het kasteel De Nijenbeek, naar een opmeting en tekening door A. Mulder uit 1884 (collectie Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed).

Op deze tekening zijn aantekeningen toegevoegd over de balklagen en interieur-afwerking. Ook zijn enkele dateringen bijgeschreven.

Doorsneden van het kasteel De Nijenbeek, naar een opmeting en tekening door A. Mulder uit 1884 (collectie Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed).

In de late 19de eeuw hebben diverse onderhouds- en restauratiewerkzaamheden plaatsgevonden, waarvan tot op heden geen tekeningen zijn gevonden. Wel zijn er opmetingen aanwezig bij de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, die worden toegeschreven aan Adolph Mulder (1884). Deze tekeningen geven een zeer accuraat beeld van de toenmalige situatie, waarbij ook aandacht is besteed aan de voornaamste bouwsporen. Op het moment van opmeting had men al de nodige werkzaamheden uitgevoerd, zoals de vernieuwing van de kap. Op de tekening staan namelijk schenkelspanten of Philibertspanten getekend, die op grond van de vorm uit het midden of derde kwart van de 19de eeuw moeten dateren. Op de eerste verdieping zijn de gebinten reeds in hun 14de-eeuwse toestand gereconstrueerd. Dit valt onder andere te herkennen aan het feit dat er sloffen onder de sleutelstukken herkenbaar zijn.

Op uitnodiging van baron Schimmelpenninck van der Oije, de toenmalige eigenaar van De Nijenbeek, bezocht Jonkheer Victor de Stuers het kasteel in 1896. Dat was kennelijk een gebeurtenis van betekenis, zoals blijkt uit een bericht in de Zutphense Courant van 17 oktober 1896. Aansluitend vroeg Schimmelpenninck van der Oije advies over de restauratie. In zijn brief van 17 augustus 1897 doet Victor de Stuers enige aanbevelingen, die ook nu nog zeer interessant en behartenswaardig zijn:

‘De restauratie van Nijenbeek is niet uit te voeren door een dorpsstimmerman noch door een gewoon architect. Ik zou U Welgeb. zeer moeten ontraden om er kleine onzamenhangende restauraties aan uit te voeren. Absoluut noodig is een volledig goed bestudeerd plan met alle

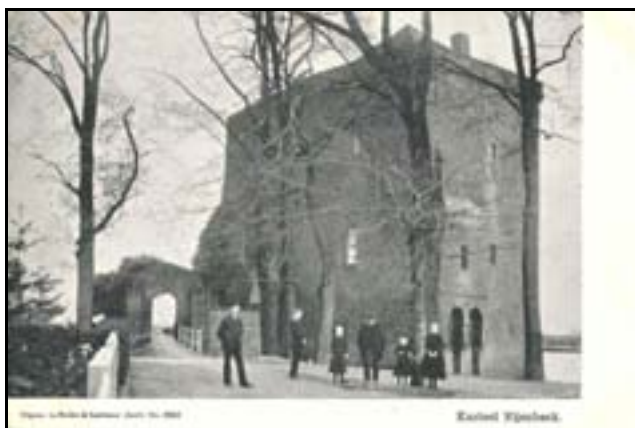
details. Het werk zelf kan dan naar zulk een plan naar gedeelten worden verricht; ofschoon wegens de kosten van opzicht en besteigering en uitvoering in één voordeeliger is. Als architecten voor zulk een speciaal werk bekwaam kan ik U niemand beter aanraden dan den heer Dr. P.J.H. Cuypers te Roermond (die o.a. Haarzuilens restaureert) of den heer J.W. Berden, architect te 's-Gravenhage (Noordeinde, die Muiden gerestaureerd heeft en thans Rechteren behandelt). Deze heeft zich in den kasteelbouw der XIIIe eeuw bijzonder goed ingewerkt.'

In de bijlage bij deze brief geeft De Stuers concrete aanwijzingen:

- 'Bij een restauratie van dit kasteel zijn de volgende punten in het oog te houden: Het kasteel bestaat uit een zwaren vierkanten toren met steenen trap aan een hoek uitgebouwd, waaraan in het begin der XVIIe eeuw een klein voorgebouw is toegevoegd.*
- 1. De kelder van den toren is door een lateren muur in tweeën gedeeld. Tenzij die indeeling voor het gerief der gebruikers behouden moeten blijven is het wenschelijk dezen lateren muur te verwijderen.*
 - 2. De eerste verdieping van den toren was oorspronkelijk mogelijk één zaal.⁸ Het ware wenschelijk den muur die deze fraaie zeer hooge zaal in twee smalle vertrekken verdeelt, te verwijderen.*
 - 3. Daarmede zou gepaard gaan de herstelling der vensters welke in lateren tijd verbreed zijn geworden, en wel op zoo onoordeelkundige, ja roekelooze wijze dat ter plaatse waar één der hoofdbalken ligt, de muur geheel is weggebroken.*
 - 4. De ondersteuning der balken dient noodig verbeterd; en heeft onder het oorspronkelijk sleutelstuk een onooglijk modern korbeel.*
 - 5. De schoorsteen van deze zaal is oorspronkelijk en zeer merkwaardig. Schoorsteen uit de XIIIe eeuw zijn bijna nergens meer aanwezig.⁹ Die behoorde van het witsel gezuiverd te worden. Ook de oude deuren en hengsels zijn zeer interessant.*
 - 6. Een moeilijke moderne trap in het bijgebouw is voor de communicatie onnoodig, ontsiert het gebouw en bederft de twee vertrekken van het voorgebouw waarin die gelegd is. Het ware wenschelijk die trap te verwijderen.*
 - 7. Bovenste zaal van den toren. Aan de drie hoofdbalken ontbreken de sleutelstukken en korbeelen. Deze zouden er voor de soliditeit en voor het aanzien der Zaal moeten hersteld worden in den oorspronkelijken stijl.*
 - 8. Een lelijke buitenfrieslijst behoort te worden verwijderd.*
 - 9. Twee dichtgemetselde deuren in de Zaal behooren heropend te worden (de één gaf toegang tot een privaat, de ander tot den zolder van het bijgebouw)*
 - 10. De treden van de wenteltrap moeten belegd worden met eikenhouten platen.*
 - 11. De kozijnen der vensters en de beglazing in lood diende overeenkomstig den oorspronkelijken stijl te worden verbeterd. In de bovenste Zaal is een venstertje met glas in lood behandeld doch dit is niet goed uitgevoerd geworden.*
 - 12. De kap der toren is modern en te laag. Zij is wellicht voldoende om het gebouw droog te houden. Doch om aan den toren zijn oorspronkelijk aanzien terug te geven zou een nieuwe hoogere kap in den ouden stijl en met leien bedekt gemaakt moeten worden.*
 - 13. De toren zou dan tevens van kanteelen voorzien moeten worden.'*

⁸ Intussen is vast komen te staan dat deze muur zeker van jongere datum is.

⁹ Bedoeld wordt de laatgotische schouw op de eerste verdieping (westgevel).

Ansichten van het exterieur van het kasteel De Nijenbeek, alle uit de vroege 20ste eeuw (Gemeentearchief Voorst).

Baron Schimmelpenninck van der Oije geeft geen opdracht aan één van de genoemde architecten, maar laat wel enige restauratiewerkzaamheden uitvoeren. In de Zutphense Courant van 22 november 1898 wordt verslag gedaan van de werkzaamheden. Het kasteel wordt volgens de krant 'een weinig gerestaureerd'. En er zijn *'enkele vensters ... ook uitgenomen, welke wellicht zullen worden vervangen door lichtbogen volgens den oorspronkelijken stijl.'* Dit is inderdaad tot uitvoering gekomen. Op 30 december van hetzelfde jaar wordt in deze krant nog gewag gemaakt van vervanging van een aantal kinderbinten in de grote zaal, de ridderzaal op de tweede verdieping.

Ook in het interieur zijn werkzaamheden uitgevoerd, die het gebouw een meer 'oorspronkelijk' aanzicht hebben gegeven. In de bezoekersgids van J.H. Edelman (1900) staat dan ook niet voor niets een waarschuwing, dat vele interieuronderdelen en voorwerpen in het gebouw minder oud zijn dan op het eerste gezicht lijkt.¹⁰ Het gebouw bleef tot circa 1940 opengesteld voor bezoekers. Ansichten uit die periode getuigen van de sfeer van het gebouw. Het kasteel De Nijenbeek bleef tot 1921 in handen van leden van de familie Schimmelpenninck van der Oije. Door vererving ging het kasteel vervolgens over naar leden van de families Van Weede, Van Haersma de With en Schimmelpenninck. In 1991 erfde A.J.H. Barones Van Lynden het gebouw.

Het kasteel De Nijenbeek vanuit het zuiden, gefotografeerd op 9 december 1931 door J. Doeser (ANP historisch archief ANP: 8998197).

In de Tweede Wereldoorlog kwam de Nijenbeek onverwacht in de vuurlinie te liggen. Nadat het mislukt was om een toegang te forceren tot het hart van Nederland via Nijmegen en Arnhem (de slag om Arnhem) deden de geallieerden een nieuwe poging in april 1945 vanuit de Achterhoek. Het kasteel de Nijenbeek was een belangrijk doelwit voor de Canadese troepen,

¹⁰ Zie bijlage 1.

omdat de woontoren werd gebruikt als een uitkijkpost. Het kasteel werd vanuit het oosten zwaar onder vuur genomen, waarbij de aanbouw tegen de oostgevel en de traptoren ernstig beschadigd werden.

Links: kasteel De Nijenbeek vanuit het noordoosten in 1949 (fotocollectie Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed).

Rechts: kasteel De Nijenbeek vanuit het zuidoosten in 1949 (fotocollectie Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed).

Direct na de Tweede Wereldoorlog hebben enige herstelwerkzaamheden plaatsgevonden, waarbij onder meer een noodkap is geplaatst. Sindsdien heeft er geen onderhoud meer plaatsgevonden, zodat het gebouw langzaam afbrokkelt. De noodkap heeft het begeven en sinds jaar en dag hebben weer en wind vrij spel in het complex. Alle houtwerk is ernstig aangetast, waarbij de balklagen zijn ingestort. Aan houtwerk resteren alleen nog enkele kozijnen, ramen en deuren. Onlangs is de begroeiing opnieuw verwijderd in het kader van opmetingen en een opname ter plaatse, zodat het gebouw nog steeds enigszins toegankelijk is. En er worden steeds maatregelen genomen tegen insluiting en 'toerisme'.

4. Woontoren, beschrijving van het exterieur

4.1. Situering en bouwmassa

Het kasteel Nijenbeek ligt op de westelijke oever van de gekanaliseerde IJssel, vlakbij de uitmonding van de Voorsterbeek. Het dorp Voorst ligt ruim 2 km ten zuidwesten van het kasteel, het buurtschap Gietelo ongeveer 2 km ten westwaarts. In het landschap bij het kasteel zijn sporen van oude beek- en rivierlopen en dijkjes uit verschillende perioden herkenbaar. Het kasteel ligt op een plaatselijke verhoging ('motte') te midden van uiterwaarden, deels verlande en dode rivierarmen en restgeulen.

Detail van de topografische kaart van Gelderland (oorspronkelijke schaal 1:25.000). Deze kaart is ontleend aan de ANWB topografische atlas uit 2004, blad 44.

Links: deels verlande dode arm van de IJssel ten noorden van kasteel Nijenbeek. De koeien op deze foto waren geschrokken van de aanwezigheid van mensen op het kasteel.

Rechts: uitzicht vanuit het kasteel over de IJssel (achtergrond). Op de voorgrond een dode arm.

Overzicht van de omgeving van het kasteel De Nijenbeek tijdens een overstroming van de uiterwaarden omstreeks 1995 (collectie Oudheidkundige Kring Voorst).

Kasteel de Nijenbeek omstreeks 1890, gezien vanuit het noordoosten (fotocollectie Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed). Op deze foto valt de opbouw van het kasteel goed te herkennen; woontoren (1), traptoren (2), aanbouw tegen de oostgevel (3), vestibule of entreegebouw (4) en muur met poort van de voorburcht (5). Het hekwerk markeert globaal de omvang van de voorburcht (6).

Midden op de kasteelheuvel staat een torenvormig gebouw, de woontoren of donjon (1). Deze woontoren is verdeeld in drie niveaus, de begane grond ('kelder'), eerste en tweede verdieping. De begane grond is een geheel overwelfde ruimte, slechts van buitenaf toegankelijk via een trapje in de oostgevel (vanuit de voormalige aanbouw). Deze ruimte wordt ook wel als kelder aangemerkt vanwege de vorm van de overwelfing. De eerste verdieping bevat een in tweeën gedeelde hoge ruimte, voorzien van eikenhouten gebinten met kinderbinten. Daarboven bevindt zich de tweede verdieping, eveneens voorzien van moer- en kinderbinten. En daarboven bevond zich een zolderruimte met borstweringen. De piramidekap en de balklagen zijn grotendeels verdwenen, zodat tegenwoordig sprake is van een ongedeelde ruimte met restanten van balklagen en vloeren.

Twee gevels bevatten uitgebouwde kamers (westgevel) en privaten (zuid- en westgevel), voorzien van storkokers en pilasters.

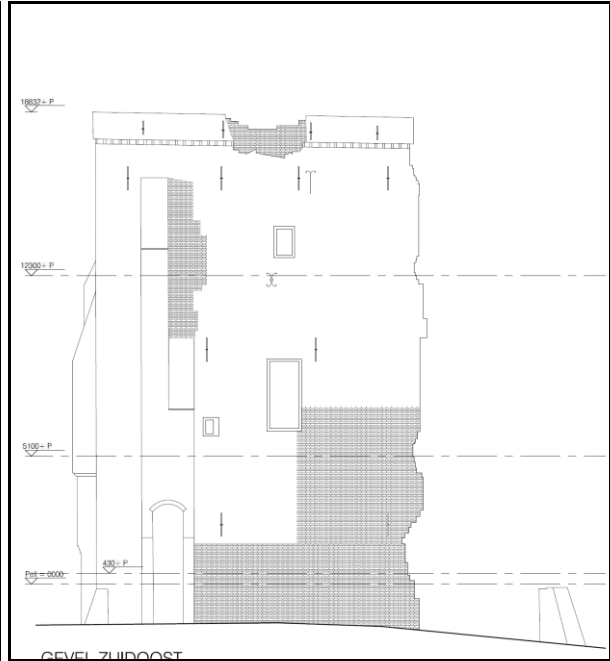
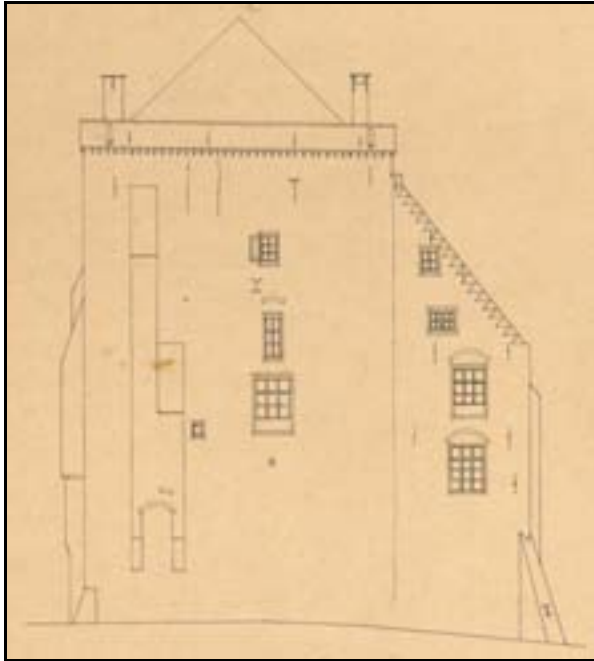
Tegen de noordoostelijke hoek staat een traptoren (2), waarvan het bovenste deel is ingestort en afgekalfd. Op oude foto's valt te zien dat deze toren nagenoeg even hoog was als de woontoren zelf en was afgedekt door een lessenaardak. Tegen de noordgevel van de toren staan de restanten van een onderkelderd tweelaags aanbouw met een lessenaardak (3). Om afschuiving van de kasteelheuvel te voorkomen waren steunberen tegen de gevels geplaatst, waarvan de aanzetten nog herkenbaar zijn. Ook dit gebouw had een privaatkoker. In de hoek tussen deze aanbouw en de traptoren stond een lager entreegebouw, eveneens voorzien van een lessenaardak (4). Dit gebouw bevatte de hoofdentree van het kasteel. In de Tweede Wereldoorlog zijn deze gebouwen ernstig beschadigd en ingestort. Nu resteren alleen de keldermuren, kolommen van de kruisgewelven van de kelder en aftekeningen op de oostgevel van de woontoren en traptoren. Op de noordrand van de kasteelheuvel staan de restanten van de voorburch, gereduceerd tot een muur met schuine pilasters en een poortje (5). De contour van deze voorburch valt nog enigszins in het plateau van de heuvel te herkennen.

4.2. Gevels

De zuidgevel is een bijna 20 meter hoge bakstenen gevel, waarvan het bovenste deel is voorzien van uitkragende bekroning op een tandlijst. Inwendig valt te zien dat de muren per verdieping iets verjongen, steeds ter plaatse van een (voormalig) vloerniveau. Het linkerdeel van de gevel heeft een getrapte uitkragende aanbouw, bestaande uit twee privaatkokers.

De zuidgevel is opgetrokken uit handvormbaksteen van fors formaat.¹¹ Het onderste deel van de toren is opgemetseld in een vrij regelmatig Vlaams verband. Daarboven is het metselwerk minder regelmatig, verlopend van staand verband, onregelmatig Vlaams verband tot wild verband. Dit saillante verschil heeft enkele auteurs verleid tot het vermoeden van een extra bouwphase, waarbij in eerste instantie sprake zou zijn van een éénlaags gebouw. Het is echter de vraag of er niet eerder sprake is van een bouwpaauze in plaats van een bouwphase. Ter plaatse van beschadigingen valt goed te zien dat de buitenschil van de muren is opgemetseld in regelmatig gevormde baksteen, terwijl de kern van de muren bestaat uit zachtere en onregelmatiger gevormde 'binnenwerkers'. Ter plaatse van een beschadiging op de hoek met de oostgevel vielen enkele kortelinggaten of steigergaten te herkennen. Deze steigergaten meten ca 17 cm (hoogte, twee lagen baksteen) bij circa 13 cm (breedte). De diepte viel niet vast te stellen. Eén van de gaten heeft een diepte van tenminste 1,14 meter. Zoals gebruikelijk zijn de steigergaten in horizontale rijen in de muren aangebracht, globaal hart-op-hart circa 1,7 meter. De onderlinge afstand van de rijen is ongeveer 17 lagen baksteen (circa 1,46 meter). Precies op de hoek van de zuid- en oostgevel vielen twee overhoeks geplaatste steigergaten te herkennen, geplaatst onder een hoek van circa 45 graden. Met enige moeite zijn ook elders in de gevel nog enkele kortelinggaten te zien.

¹¹ Het baksteenformaat aan de voet van de gevel bedraagt 27½-29 x 13-13½ x 7½-8 cm, bij een tienlagenmaat van circa 85 cm.

De zuidgevel van kasteel De Nijenbeek, volgens opmetingen van Adolph Mulder (links, 1884) en Braaksma & Roos architectenbureau (rechts, 2010).

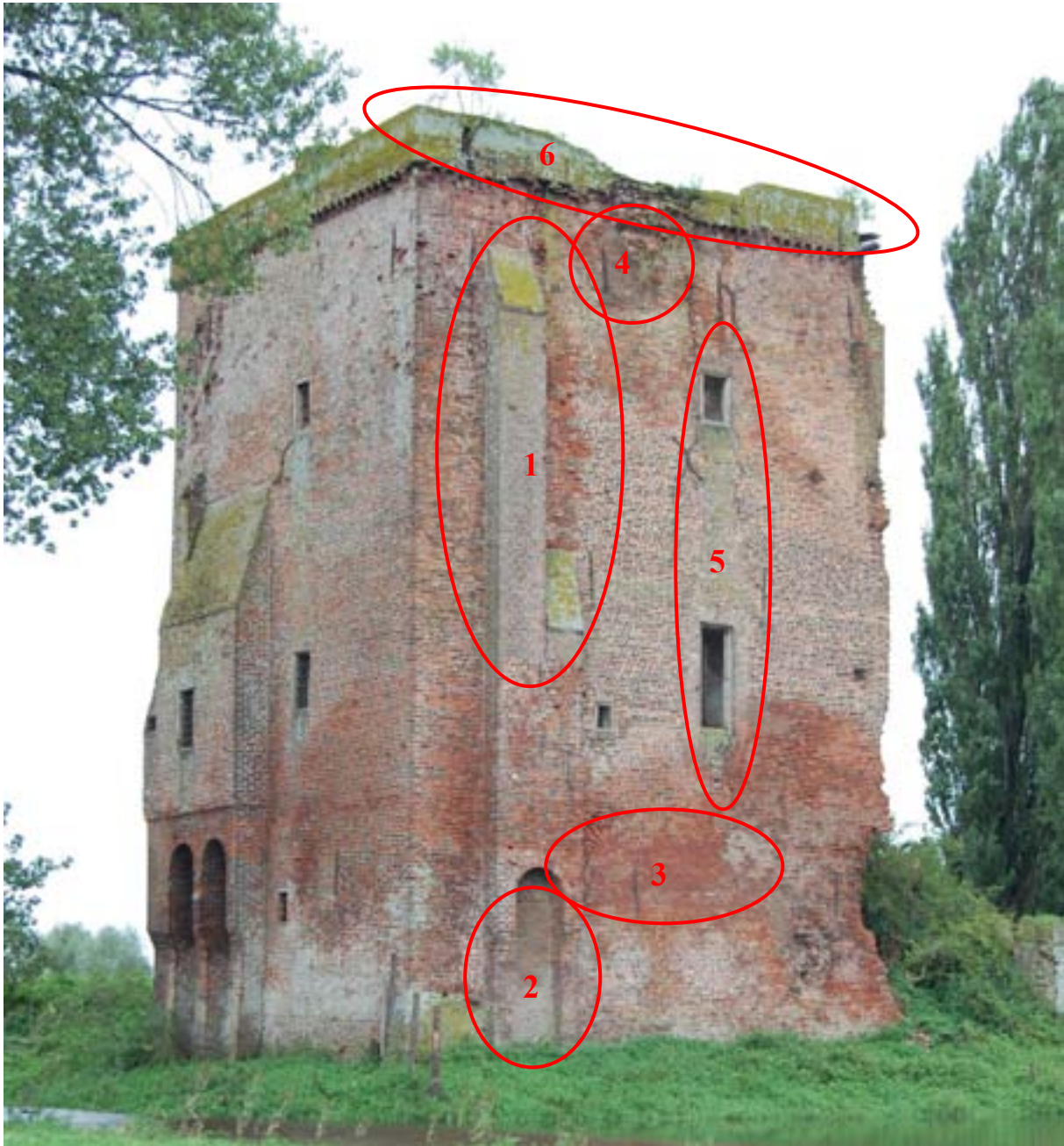

Links: detail van de rechterhoek van de zuidgevel ter hoogte van de begane grond (aansluiting oostgevel), waarin een open steigergat valt te herkennen.

Rechts: detail van de rechterhoek van de zuidgevel ter hoogte van de begane grond (aansluiting oostgevel). De buitenschil van de muur is afgevroren, zodat de veel zachtere en onregelmatiger gevormde binnenwerkers zijn te zien. Op de foto is een overhoeks steigergat te zien. Op de hoek zijn twee overhoekse steigergaten te zien, waarvan het ene uitmondt in de zuidgevel en de andere in de oostgevel.

Overzicht van het bovenste deel van de zuidgevel, bestaande uit een uitkragende rand op een sierlijke tandlijst. Iets lager vallen enkele korte verticale bouwknaden te herkennen, die mogelijk behoren bij een gekanteelde beëindiging van de woontoren (eerste bouwfase). Korte tijd later moet de woontoren verhoogd zijn. Op afstand zijn in het verweerde metselwerk geen verschillen te zien.

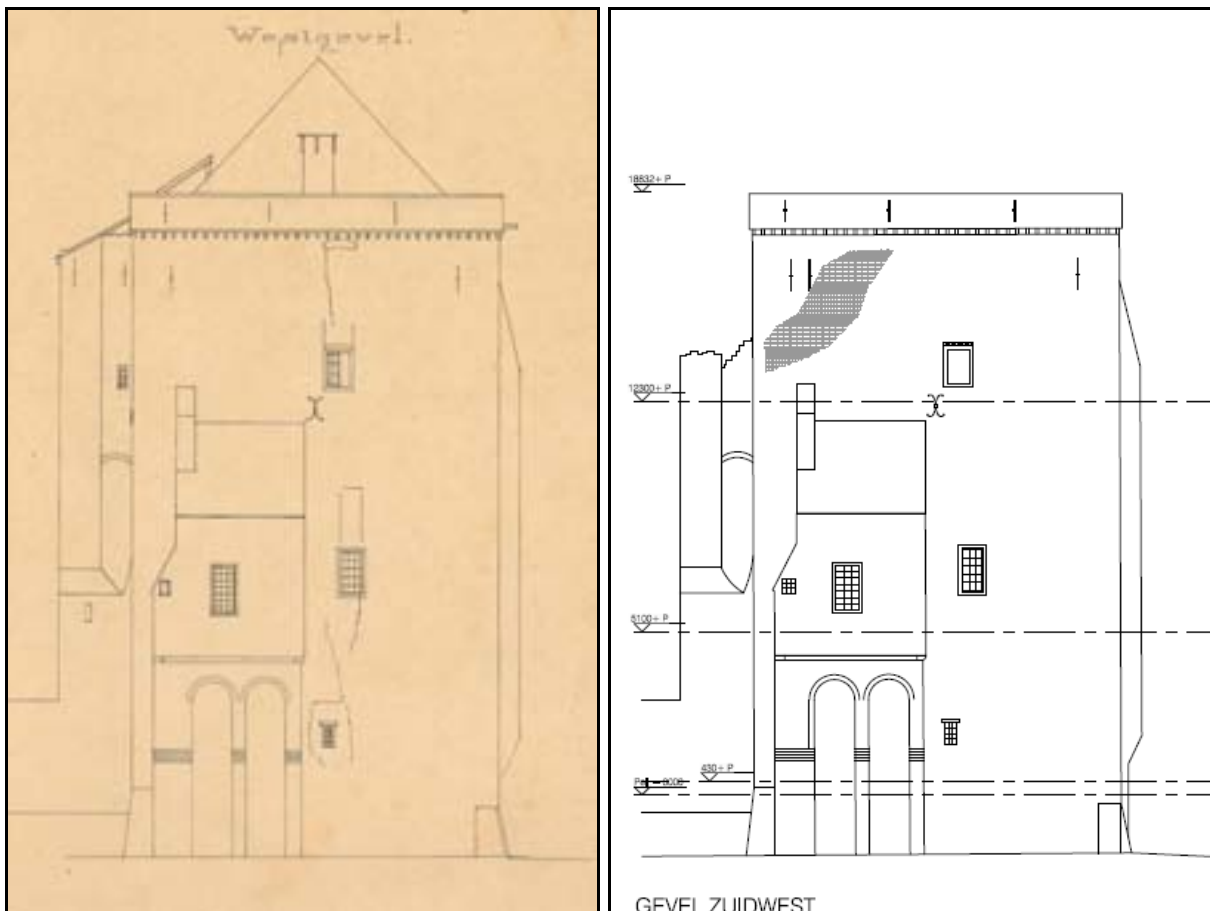
Overhoeks aanzicht van de zuidgevel. Met de rode ovalen zijn de voornaamste wijzigingen na de Middeleeuwen aangegeven. Het privaat is in de 17de eeuw verhoogd (1), waarbij ook pilasters aan de onderzijde zijn toegevoegd (2). Bij 3 is een herstelling uit de 18de of 19de eeuw te zien, vermoedelijk ter plaatse van een dichtgezet kelderlicht. Ook 4 is een herstelling. Bij 5 zijn de laat-19de-eeuwse aanpassingen van de vensters te herkennen. De muurkroon is vernieuwd in de late 18de eeuw of vroege 19de eeuw (6).

Ter hoogte van de (verdwenen) zoldervloer zijn verticale bouwnaden te zien, die waarschijnlijk behoren bij een gekanteelde beëindiging. Dat betekent dat de woontoren in een tweede fase iets moet zijn verhoogd, waarbij de gekanteelde beëindiging is vervangen door een rechte, iets uitkragende borstwering op een tandlijst. Van afstand zijn verder geen noemenswaardige verschillen in het verweerde metselwerk herkenbaar, zelfs niet met een verrekijker. De borstwering is vermoedelijk een laat-18de-eeuwse of vroeg-19de-eeuwse opbouw, uitgevoerd in relatief kleine baksteen. Deze opbouw is voor het eerst herkenbaar op 19de-eeuwse tekenin-

gen. Op de hoeken bevinden zich rechthoekige sparingen in deze borstwering, waaruit de spuwers (van de dakgoot) steken.

De zuidgevel vertoont diverse herstellingen en aanpassingen, waaronder wijzigingen van de toiletaanbouw en de vensters. De toiletaanbouw moet reeds in de 17de eeuw zijn verhoogd tot op de eerste verdieping. Wellicht zijn er toen ook bakstenen penanten aan de voet van het privaat aangebracht. De aanpassingen van de vensters hebben een 19de-eeuws karakter. Op de eerste verdieping bevindt zich een laat-19de-eeuws naalddhouten venster, oorspronkelijk voorzien van een vast kalf. De ramen waren afgehangen aan knieren. De onderdorpel is vermoedelijk omstreeks 1945 vernieuwd in cementpleisterwerk. Op de opmetingstekening van Adolph Mulder uit 1884 valt te zien dat zich hier een breder venster bevond, wellicht een verbouwd kruisvenster. Daarboven bevond zich een tweede venster, behorende bij een tussenverdieping op de eerste verdieping. De tussenverdieping was reeds vóór 1884 verwijderd, zodat het bijbehorende venster dichtgezet kon worden (midden 19de eeuw). De locatie van dit venster is nog herkenbaar aan het vernieuwde metselwerk. Daarboven is een venster van de tweede verdieping zichtbaar, eveneens ingebed in 19de-eeuws metselwerk.

Tegen het linkerdeel van de zuidgevel bevindt zich ter hoogte van de eerste verdieping een muurkamer met uitkragende privaatkoker, rustend op een uitkragende rondboog op (bakstenen) consoles. Deze privaatkoker heeft een tweedelige verhoging, elk voorzien van een gemetselde afzaat. Deze verhogingen zijn in aanzienlijk kleinere baksteen uitgevoerd dan de gevel. Op basis van de karakteristiek wordt het metselwerk gedateerd in de 17de eeuw. De pilasters onder de uitkragende boog stammen ook uit deze periode. Het venstertje van de kamer in de dikte van de muur is uitgevoerd in naalddhout, hersteld met cementwerk.

De westgevel van kasteel De Nijenbeek, volgens opmetingen van Adolph Mulder (links, 1884) en Braaksma & Roos architectenbureau (rechts, 2010).

Links: overzicht van de uitkragende uitbouw van de voormalige zaal op de eerste verdieping, rustend op pilasters met rondbogen. Aan de linkerzijde bevindt zich een secundair toegevoegd privaat. De privaatkoker daaronder is een toevoeging uit de tweede helft van de 18de eeuw.

Rechts: overzicht van de uitkragende uitbouw, voorzien van een lessenaardak met muldenpannen (collectie Oudheidkundige Kring Voorst). De foto moet kort na de Tweede Wereldoorlog zijn gemaakt. In het muurwerk achter het privaat valt de aanzet van een ontlastingsboog te zien.

Overzicht van het bovenste deel van de westgevel, bestaande uit een uitkragende rand op een sierlijke tandlijst. Iets lager vallen enkele korte verticale bouwnaden te herkennen, die waarschijnlijk behoren bij een gekanteelde beëindiging van de woontoren(eerste bouwfase). Korte tijd later moet de woontoren verhoogd zijn. Op afstand zijn in het verweerde metselwerk geen verschillen te zien.

De westgevel is een bijna 20 meter hoge bakstenen gevel, waarvan het bovenste deel is voorzien van een uitkragende bekroning op een tandlijst. Inwendig valt te zien dat de muren per verdieping iets verjongen, steeds ter plaatse van een vloerniveau. Het linkerdeel van de gevel

heeft een uitkragende aanbouw, rustend op drie pilasters met rondbogen. Aan de linkerzijde bevindt zich een privaat, dat in de 17de of 18de eeuw is voorzien van een gesloten koker. De westgevel is opgetrokken uit handvormbaksteen van fors formaat. Het onderste deel van de toren is opgemetseld in een vrij regelmatig Vlaams verband. Daarboven is het metselwerk minder regelmatig, verlopend van staand- en kruisverband tot onregelmatig kettingverband. Ter plaatse van beschadigingen valt te zien dat de buitenschillen van de muur bestaat uit regelmatig gevormde, doorbakken steen, terwijl de kern van de muren bestaat uit zachtere en onregelmatiger gevormde 'binnenwerkers'. Her en der zijn steigergaten zichtbaar, maar het patroon van evenwijdige rijen valt vooralsnog niet te herkennen.

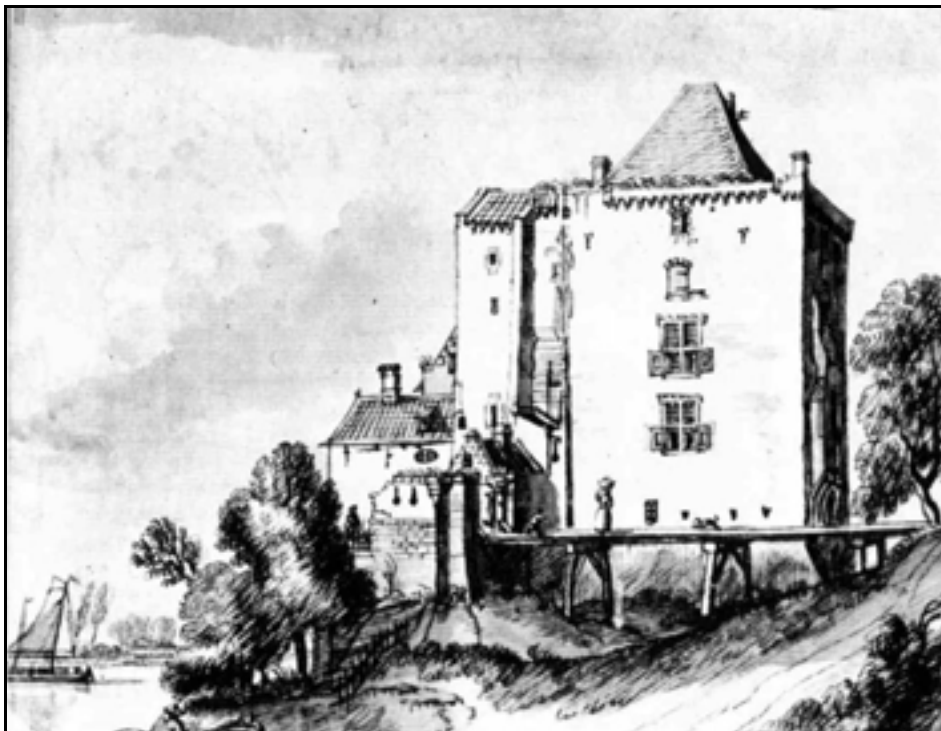

Overhoeks aanzicht van de westgevel. Met de rode ovalen zijn de voornaamste wijzigingen van na de Middeleeuwen aangegeven. Het privaat tegen de uitkragende aanbouw heeft in de late 18de-eeuw een koker gekregen (1). Boven het venster op de eerste verdieping bevonden zich volgens de opmeting van Adolph Mulder uit 1884 sporen van een hoger venster (2). Tegenwoordig vallen slechts verschillen in metselwerk te zien. Ook de sporen van het venster met ontlastingsboog ter hoogte van de zolderverdieping zijn door een 19de-eeuwse inboeting verdwenen (3). Ovaal 4 markeert een vermoedelijke vernieuwing van het metselwerk bij de aanleg van een muurkamer in de 14de eeuw. De muurkroon is vernieuwd in de late 18de of vroege 19de eeuw (5).

De westgevel vertoont op eerste gezicht minder wijzigingen dan de zuidgevel. Onder de uitkragende muurkroon zijn sporen van korte verticale bouwnaden te zien, vermoedelijk behorende bij kantelen. De gekanteelde toren was iets lager dan het huidige gebouw. Van afstand zijn er weinig verschillen in het metselwerk te herkennen. De muurkroon is opgetrokken in kleinere baksteen, vermoedelijk in de late 18de eeuw of vroege 19de eeuw.

De uitbouw aan de linkerkzijde maakt deel uit van een kamer in de dikte van de muur, de vermeende cel van graaf Reinald. Deze kamer op het niveau van de zaal op de eerste verdieping moet uit het derde kwart van de 14de eeuw stammen. Het privaat aan de linkerkzijde is van iets jongere datum, want in het metselwerk valt een bouwnaad te herkennen (15de eeuw?). Opvallend zijn de sporen van een dubbele segmentboog achter de afzaat van het privaat, behorend bij een venster of doorgang in de gevel. In de tweede helft van de 18de eeuw is een privaatkoker onder dit privaat aangebracht.¹² Op de tekening van het kasteel door Jan de Beijer (1744) is deze koker nog niet herkenbaar.

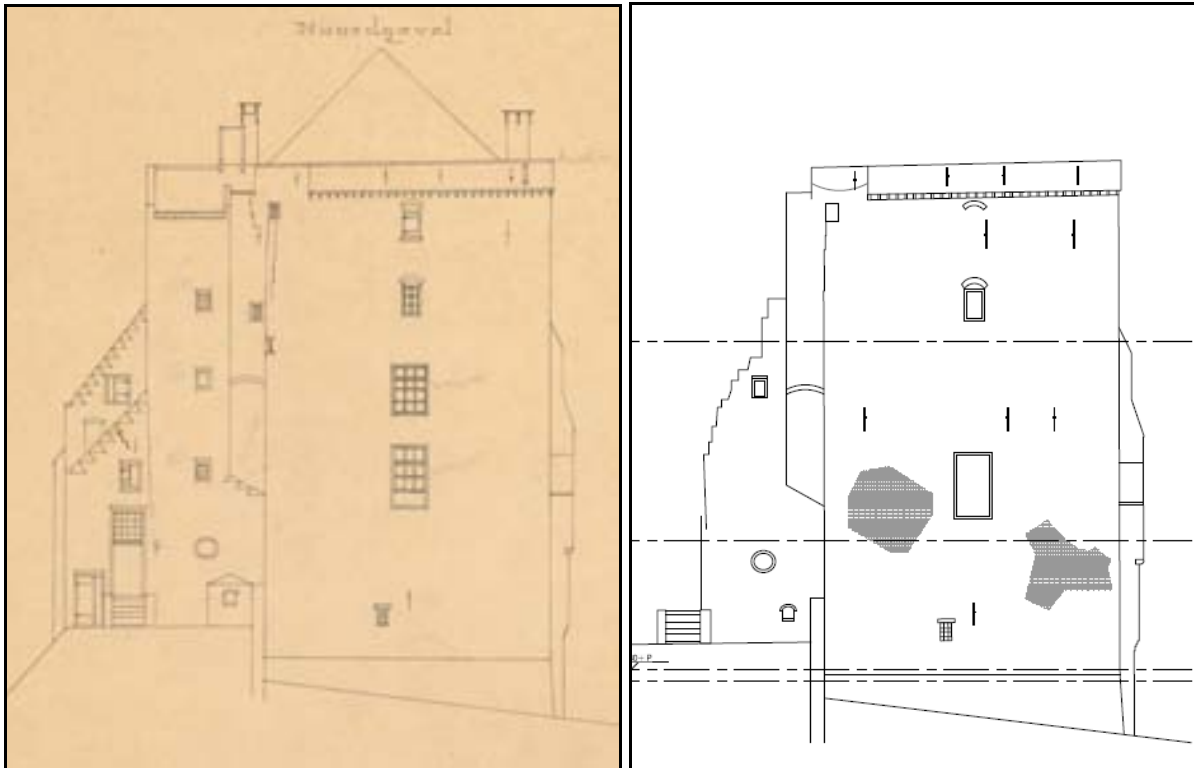
Op de begane grond bevindt zich een keldervenster, voorzien van een natuurstenen latei en een gevlochten traliewerk. De vensteropening is recent dichtgezet. De beide vensters op de eerste verdieping horen bij kamers, die in de dikte van de muur zijn opgenomen. Beide hebben een natuurstenen kozijn, voorzien van een ijzeren traliewerk. Daarachter bevinden zich houten kozijntjes. Het houten venstertje van het privaat is verdwenen. Op de tweede verdieping bevindt zich nog een houten venster, waarvan geen nadere gegevens konden worden opgenomen. Op de tekeningen van A. Mulder uit 1884 zijn nog bouwsporen van vensters te herkennen boven het venster van de eerste verdieping (dit waren sporen van een hoger venster) en ter hoogte van de zolder. Het laatstgenoemde venster had een ontlastingsboog. Vermoedelijk zijn deze bouwsporen verdwenen bij de laat-19de-eeuwse inboetingen met hergebruikte baksteen.

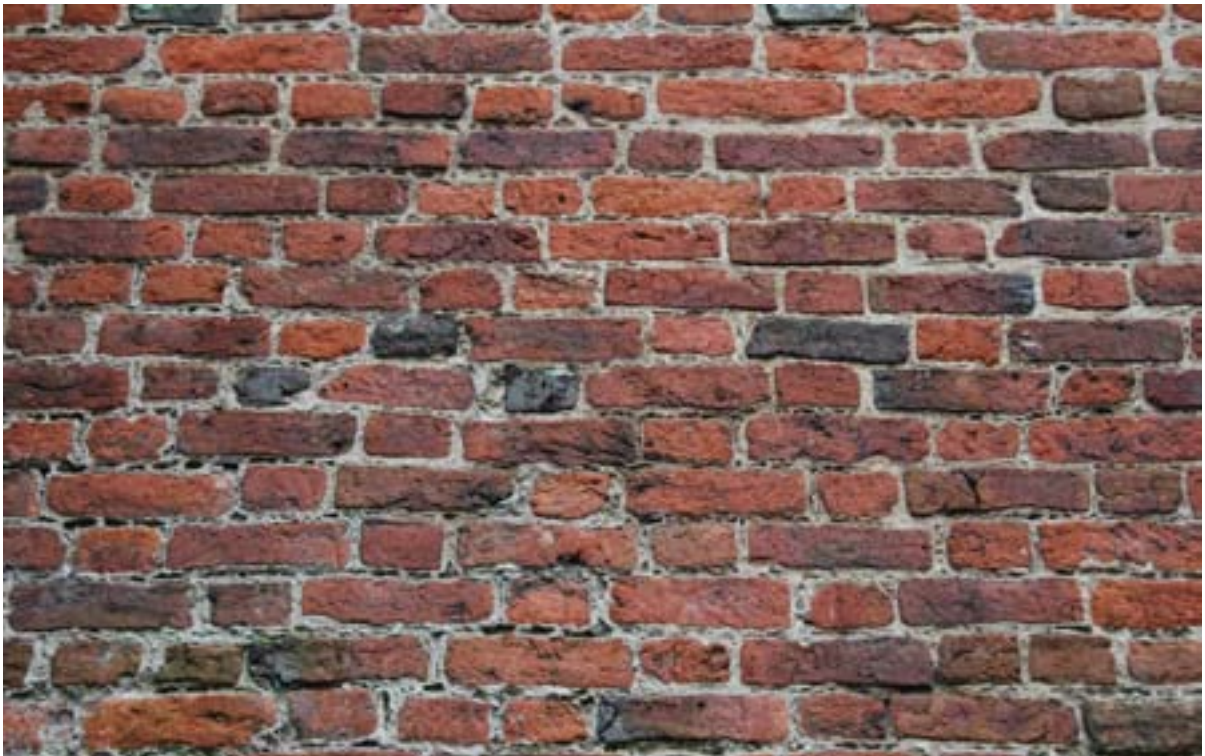
Noordgevel van kasteel Nijenbeek, gewassen pentekening van Jan de Beijer uit 1744 (collectie Oudheidkundige Kring Voorst). Aan de rechterzijde is de westgevel nog net te zien, voorzien van een uitbouw op pilasters en bogen. Het privaat had nog geen gemetselde koker.

¹² Het baksteenformaat bedraagt 22-23 x 10½-11 x 4½-5 cm, bij een tienlagenmaat van 57-58 cm.

De noordgevel is een bijna 20 meter hoge bakstenen gevel, waarvan het bovenste deel is voorzien van een op een tandlijst uitkragende bekroning. Inwendig valt te zien dat de muren per verdieping iets verjongen, steeds ter plaatse van een vloerniveau. Tegen de linkerzijde (oostzijde) staat een traptoren.

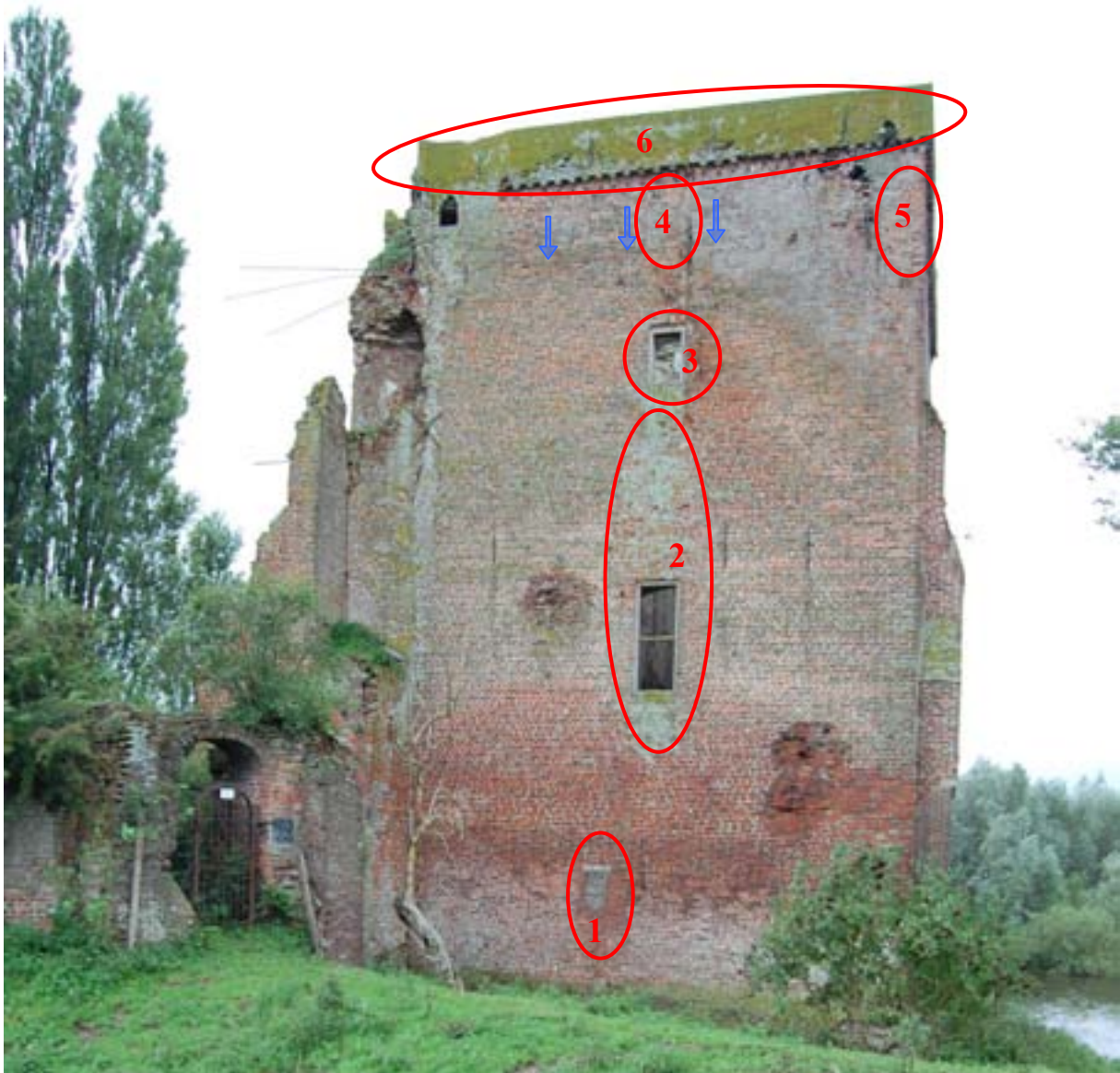

De noordgevel van kasteel De Nijenbeek, volgens opmetingen van Adolph Mulder (links, 1884) en Braaksma & Roos architectenbureau (rechts, 2010).

Detail van het metselwerk aan de voet van de noordgevel, gemetseld in Vlaams verband.

De noordgevel is opgetrokken uit handvormbaksteen van fors formaat. Het onderste deel heeft een tamelijk regelmatig Vlaams verband.¹³ Daarboven heeft het metselwerk een minder regelmatig verband, verlopend van staand- en kruisverband tot onregelmatig kettingverband. Ter plaatse van beschadigingen valt goed te zien dat de buitenschil van de muren is gemetseld uit regelmatig gevormde, doorbakken steen, terwijl de kern van de muren bestaat uit zachtere en onregelmatiger gevormde ‘binnenwerkers’. Her en der zijn steigergaten zichtbaar, maar het patroon van evenwijdige rijen valt vooralsnog niet te herkennen.

Overzicht van de noordgevel. De blauwe pijlen markeren de kantelen van de 13de-eeuwse woontoren. Met de rode ovalen zijn de voornaamste wijzigingen van na de Middeleeuwen aangegeven. Het keldervenster hoort vermoedelijk tot de oorspronkelijke opzet (13de eeuw), maar het kozijntje is vernieuwd in de 17de of 18de eeuw (1). Op de eerste verdieping is in de late 19de eeuw een nieuw venster geplaatst. Daarboven vallen de sporen van een dichtgezet venster te zien, behorend bij de tussenverdieping (2). Het venster op de tweede verdieping is in een eerdere fase vernieuwd (3). De vensteropening wordt afgedekt door een segmentboog. Vlak onder de lijst is een dichtgemetseld venster zichtbaar, eveneens met een getoogde bovenzijde (4). Bij nummer 5 is een ingeboete hoek zichtbaar. De muurkroon is vernieuwd in de late 18de of vroege 19de eeuw (6).

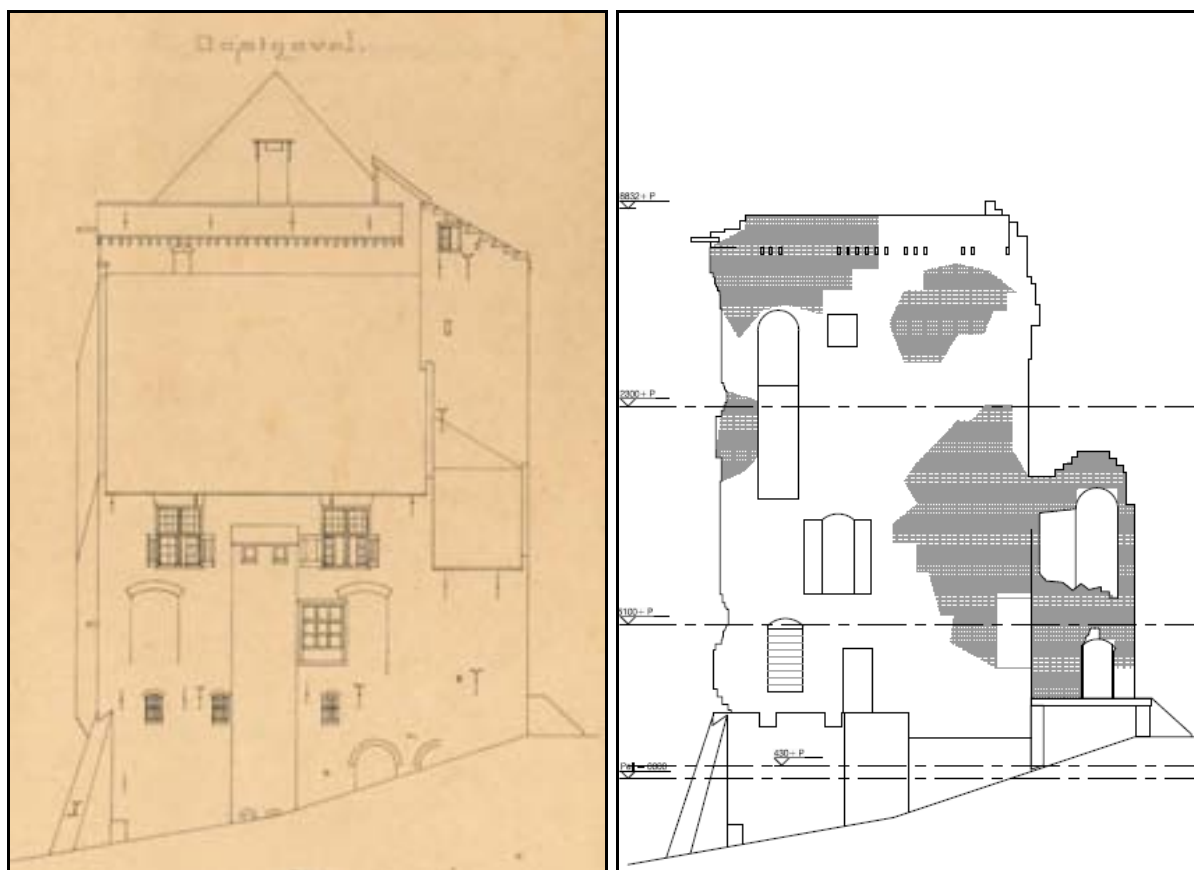
¹³ Het baksteenformaat bedraagt 28-28½ x 13-13½ x 7-8 cm, bij een tienlagenmaat van 89-90 cm.

Vlak onder de uitkragende bekroning zijn sporen van verticale bouwnaden te zien, vermoedelijk behorend bij kantelen. Van afstand zijn verder geen noemenswaardige verschillen in het verweerde metselwerk herkenbaar, zelfs niet met een verrekijker. De borstwering is vermoedelijk een laat-18de-eeuwse of vroeg-19de-eeuwse opbouw, uitgevoerd in relatief kleine baksteen. Deze opbouw is voor het eerst herkenbaar op vroeg 19de-eeuwse tekeningen. Op de rechterhoek bevindt zich een rechthoekige sparing in deze borstwering, waaruit een spuer (van de dakgoot) uitsteekt

De vensters bevinden zich in het midden van de gevel. Het keldervenster behoort waarschijnlijk tot de oorspronkelijk opzet van het gebouw, maar het huidige venster is aangebracht bij een vernieuwing in de 17de of 18de eeuw. Op de tekening van De Beijer staat dit venster reeds ingetekend (1744). Op de eerste verdieping bevindt zich een smal, hoog venster uit de late 19de eeuw. Het kozijn met middenkalf is uitgevoerd in eikenhout, de onderdorpel in cement. Het bovenlicht heeft een vierruitsraam. Daarboven bevond zich een venster voor de tussenverdieping, dat in de late 19de eeuw is dichtgemetseld met hergebruikte baksteen. Het venster van de eerste verdieping viel niet nader te inspecteren. De inboetingen in de neggen maken duidelijk dat het venster niet tot de oorspronkelijke opzet behoort, maar de ontlastingsboog verwijst mogelijk naar een oudere situatie met een luik. Op de tekening van De Beijer is hier een luikopening herkenbaar. Dit is ook het geval vlak onder muurkroon, waar de contour van een segmentboogvormige opening herkenbaar is. Op de opmetingstekening van Mulder valt nog een luik te zien. Nadien moet de opening zijn dichtgezet.

De noordgevel omstreeks 1900, na voltooiing van de restauratiewerkzaamheden en vernieuwing van de vensters (collectie Oudheidkundige Kring Voorst). Op deze foto vallen de toen recente inboetingen rondom het venster op de eerste verdieping goed te zien, evenals de dichtzetting erboven.

De oostgevel van kasteel De Nijenbeek, volgens opmetingen van Adolph Mulder (links, 1884) en Braaksma & Roos architectenbureau (rechts, 2010). Op de opmetingstekening van Mulder valt de aanbouw tegen de oostgevel nog te herkennen.

Overzicht van de oostgevel van de woontoren (links) en de traptoren (rechts).

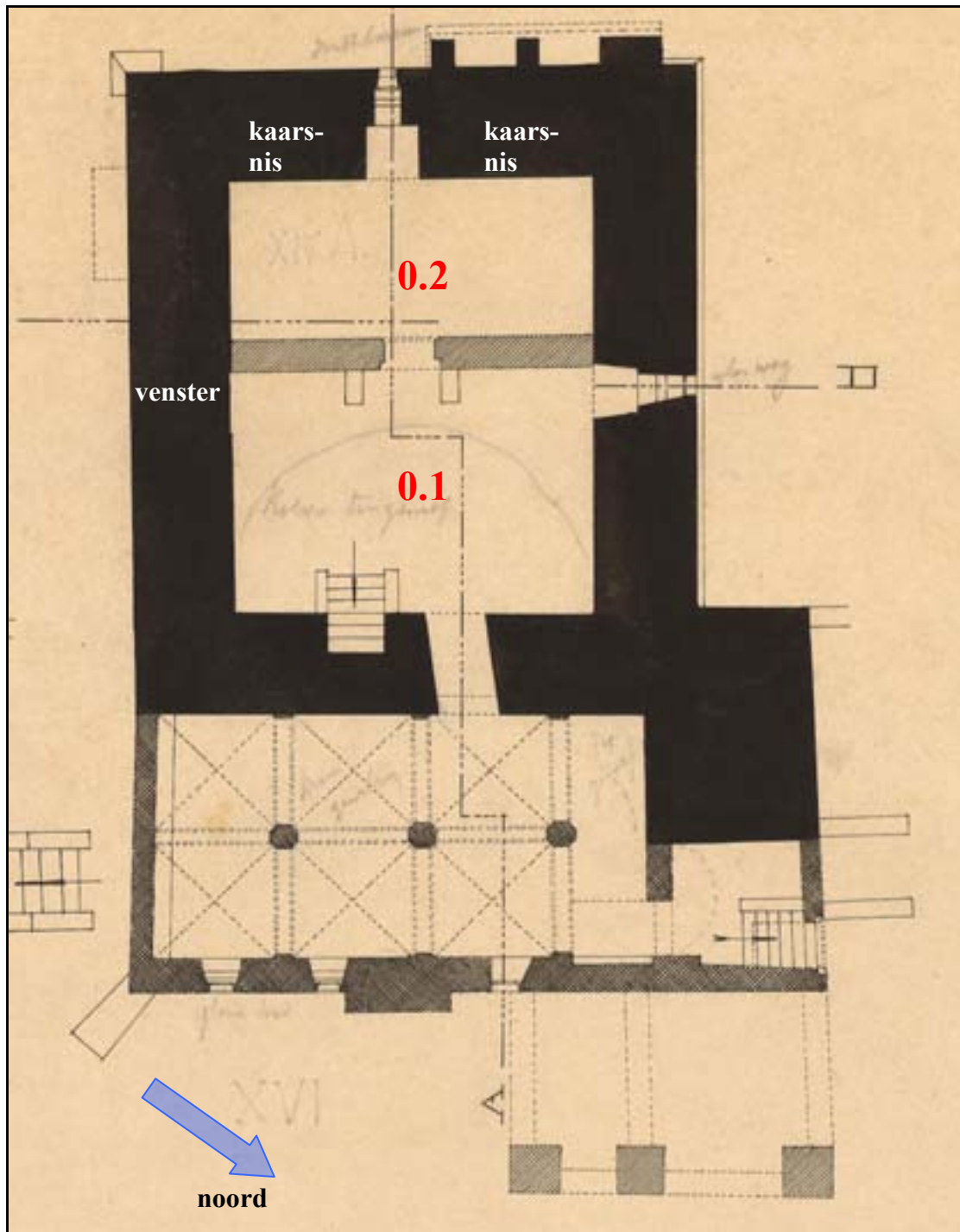
De oostgevel is radicaal veranderd door de vernietiging en instorting van de aanbouw aan die zijde tijdens de Tweede Wereldoorlog. Sedertdien is de oorspronkelijke gevel van de woontoren weer zichtbaar, echter voorzien van resten van interieur-afwerkingen, doorgangen, ingehakte nissen en inkassingen en vooral veel oorlogsschade. Deze gevel valt niet of nauwelijks te analyseren zonder steigers.

Vooralsnog kan slechts vastgesteld worden dat de gevel een soortgelijke opzet en opbouw heeft als de andere gevels. Van de uitkragende muurkroon op een tandlijst zijn belangrijke resten bewaard gebleven. Verder zijn er sporen van vensters op verschillend niveaus te herkennen.

5. Woontoren, beschrijving van het interieur

5.1. Begane grond

De begane grond van de woontoren bevat twee ruimten, gezamenlijk voorzien van een royaal tongewelf. Zowel de wanden als het gewelf zijn gepleisterd en voorzien van witkalk (afwerking). Er zijn veel gaten in de gepleisterde afwerking afgevallen, zodat de baksteen van de wanden en gewelven zichtbaar is.

Plattegrond van de begane grond, volgens een opmeting van Adolph Mulder uit 1884. Tegen de oostgevel staat de aanbouw (onderzijde van de afbeelding) getekend, die in de Tweede Wereldoorlog vrijwel tot op de grond toe is vernietigd.

Links: overzicht van de voorste ruimte van de begane grond (ruimte 0.1), gezien naar de tussenwand. Ter weerszijden van de doorgang bevinden zich twee steunberen. Op de voorgrond is een trekstang herkenbaar.

Rechts: overzicht van de achterste ruimte van de begane grond (ruimte 0.2), gezien naar de tussenwand. Op de foto zijn twee houten trekankers zichtbaar. Evenwijdig aan de tussenwand loopt een ijzeren trekanker, die op ingenieuze wijze over de doorgang is omgeleid.

Links: overzicht van de entree tot de begane grond vanuit de bel-etage van de aanbouw (ruimte 0.1).

Rechts: overzicht van het getrapte venster in de noordgevel (ruimte 0.1), recent dichtgemetseld tegen insluiping. Links is de tussenwand herkenbaar, die pal naast dit venster aansluit.

De begane grond is toegankelijk vanuit de aanbouw aan de oostzijde, zowel vanaf kelderniveau als vanaf het niveau van de bel-etage. De toegang vanaf kelderniveau is uitgevoerd als een segmentboogvormige doorgang, afgesloten door een opgeklampte deur van recente datum. De toegang vanaf de bel-etage van de uitbouw is bereikbaar via een bakstenen trap, deels voor de muur en voorzien van gemetselde zijmuren en deels in de muur opgenomen.

In de beide langwanden (zuid- en noordgevel) bevonden zich nissen met schuine dagkanten, waarin smalle kleine vensters. De onderzijde van de nis is uitgevoerd als een schuine afzaat, de latei in natuursteen. De vensteropening is ruw dichtgezet met baksteen. In de zuidgevel zijn de nis en het venster reeds lang dichtgezet, wellicht reeds bij de bouw van de tussenwand in de kelder.

In de westgevel bevindt zich een soortgelijke nis, echter voorzien van rechte wanden. Ook het venster is sterk vergelijkbaar. De vensteropening is ruw dichtgemetseld. Dit venster wordt geflankeerd door twee kaarsnissen met een driehoekige beëindiging.

Overzicht van het venster in de westwand van de kelder.

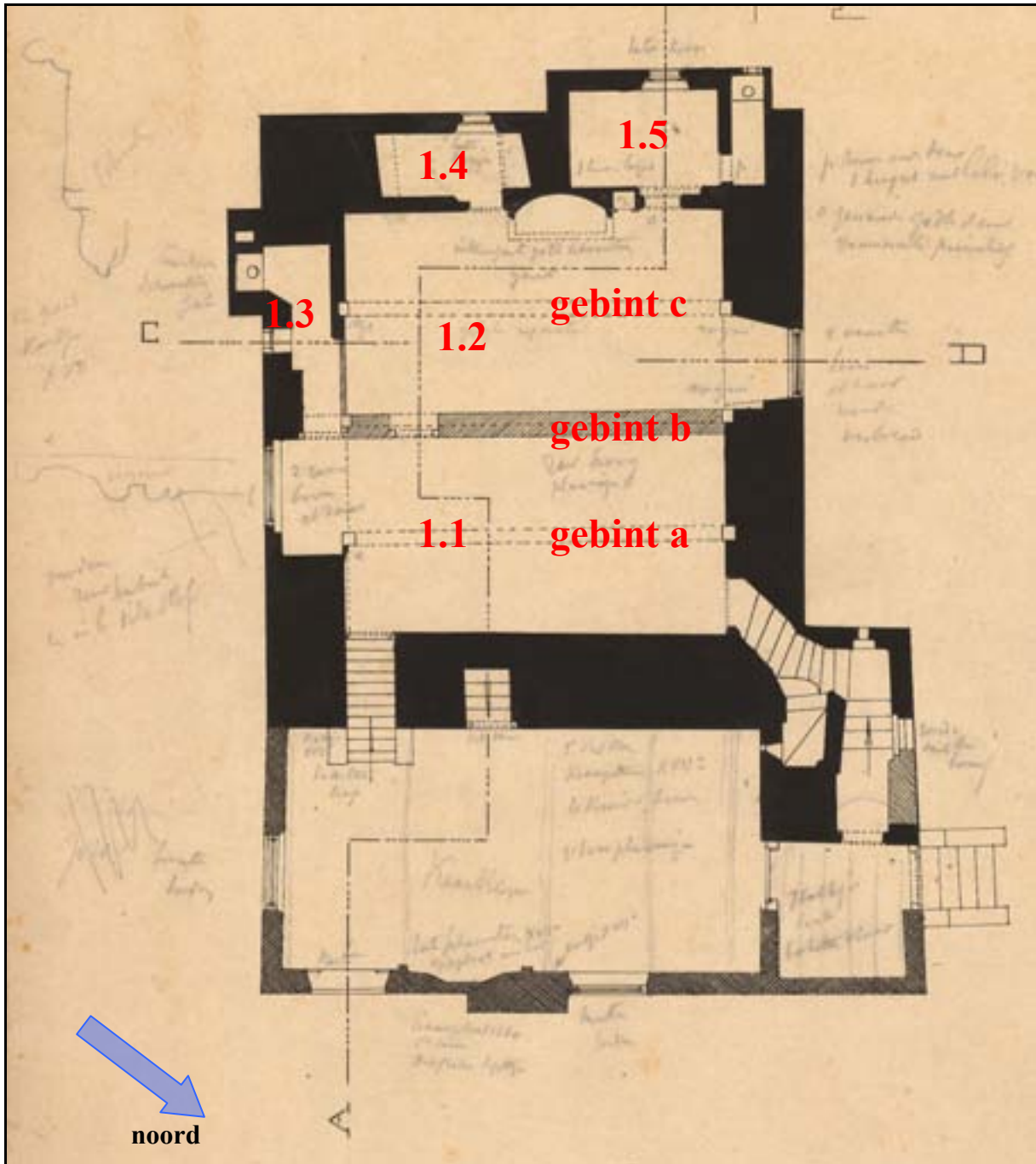
Er zijn duidelijke aanwijzingen voor het feit dat het gewelf niet tot de oorspronkelijke opzet behoort. Achter het gewelf loopt het pleisterwerk (met kalkafwerking) namelijk door. In eerste instantie moet de kelderruimte dus een houten balklaag hebben gehad. Bij deze bouwhistorische opname was het niet mogelijk om te onderzoeken of de gewelfaanzetten in het werk zijn meegemetseld of zijn ingehakt. In het eerste geval zou het gewelf wel van meet af aan zijn gepland, maar pas later zijn uitgevoerd. In het tweede geval is er sprake van een latere aanpassing. De dwarswand is van nog jongere datum, wellicht 15de of 16de eeuw. Deze is pas na het slaan van het gewelf tot stand gekomen. Het pleisterwerk (met kalkafwerking) van het gewelf loopt boven de dwarswand door. Ook de ongelukkige aansluitingen op de vensternissen in noord- en zuidgevel getuigen van het secundaire karakter van de wand. De doorgang in de dwarsmuur heeft een steensponning, waarin een opgeklampte deur moet hebben aangesloten. Twee zware steunberen geven de dwarswand extra stabiliteit.

Opvallend zijn de vele ankers. In noord-zuidrichting is sprake van diverse ijzeren ankers, die de spatkrachten van het gewelf moeten opvangen. Eén van deze ankers loopt langs de dwarswand. Omdat het anker aangrijpt bij de voet van het gewelf, ligt het anker tamelijk laag. Ter plaatse van de doorgang in de dwarswand heeft men het anker 'omgeleid'. In oost-west-richting heeft men gekozen voor zowel ijzeren trekankers als een koppeling met behulp van houten balken. In ruimte 0.2. zijn deze ankers nog tamelijk recent vernieuwd.

De vloer bestaat uit een baksteenbestrating (19de eeuw?). Langs de wanden is een plint herkenbaar, voorzien van een gepleisterde afwerking. Vermoedelijk is er sprake van een (ook onder de vloer doorgaande) vochtkering.

5.2. Eerste verdieping

De eerste verdieping valt moeilijk te doorgronden, vanwege de slechte toegankelijkheid en de grotendeels verdwenen balklagen. De muren zijn gepleisterd, zodat ook de sporen in het muurwerk onvoldoende zijn af te lezen. Complicerende factor is een laat-19de-eeuwse restauratie, waarbij het gebouw op diverse plaatsen hersteld is naar zijn (vermeende) middeleeuwse vorm.

Plattegrond van de eerste verdieping, volgens een opmeting van Adolph Mulder uit 1884. Tegen de oostgevel staat de aanbouw getekend (onderzijde van de afbeelding), die in de Tweede Wereldoorlog vrijwel tot op de grond toe is vernietigd.

In dit stadium van onderzoek kan slechts worden vastgesteld dat de eerste verdieping oorspronkelijk uit één ongedeelde ruimte bestond, voorzien van een drietal gebinten met muur-

stijlen, korbeels en sleutelstukken. Haaks hierop lagen kinderbinten. Uit de opmeting van Mulder kan worden opgemaakt dat er wel wijzigingen en aanpassingen hadden plaatsgevonden in deze constructie. Vermoedelijk zijn de muurstijlen en korbeels verwijderd toen de eerste verdieping werd opgesplitst in twee verdiepingen. In plaats daarvan zijn consoles of sloffen aangebracht. Na sloop van de tussenvloer zijn de gebinten weer hersteld, waarbij de muurstijlen en korbeels zijn aangevuld (plattegrond, gebinten a en c), merkwaardigerwijs met behoud van de consoles of sloffen. De sleutelstukken hebben een gotisch profiel, dat wijst op een datering in de 14de eeuw. Alleen van het middelste gebint (plattegrond, gebint b) zijn de originele muurstijlen en korbeels behouden gebleven, omdat hieronder secundair een muur gebouwd is. Hier valt te zien dat de muurstijlen geprofileerd zijn, terwijl vlak onder de aansluiting van de korbeels op de muurstijlen een patroon van kruislingse kraslijnen is aangebracht. Deze decoraties zijn ongetwijfeld origineel.

Links: overzicht van de balklaag boven ruimte 1.1 op de eerste verdieping, bestaande uit gebinten en kinderbinten. Links is de dwarsmuur onder het middelste gebint zichtbaar (gebint b).

Rechts: detail van het gebint a (ruimte 1.1). De moerbalk met gotische sleutelstukken is origineel. De console is secundair (pijl). De muurstijlen en de korbeels zijn in de 19de eeuw aangevuld.

Links: overzicht van de balklaag boven ruimte 1.2 op de eerste verdieping, bestaande uit gebinten en kinderbinten. Midden op de foto is gebint a herkenbaar.

Midden: het gebint b ter plaatse van de dwarsmuur (ruimte 1.1), waarvan muurstijlen, korbeels, sleutelstukken en moerbalk origineel zijn.

Rechts: binnenzijde van de oostgevel (ruimte 1.1), waarin de taps toelopende aftekening van een grote schouw zichtbaar is. Op de verdieping is in de muur een schoorsteen zichtbaar.

Bij een ruimte van deze omvang hoort een grote schouw, een veel grotere schouw dan tegen de westgevel staat. In de oostgevel is een hoge taps toelopende aftekening zichtbaar, die vermoedelijk behoort bij een schouw. Deze taps toelopende aftekening sluit aan op een rookkanaal dat in de dikte van muur is opgenomen.

Er zijn geen gegevens over de oorspronkelijke vensters. Wel valt aan te nemen dat deze vensters zich globaal bevonden ter plaatse van de huidige vensters. Daarbuiten zijn namelijk geen sporen gevonden van vensters.

Op zeker moment moet de deze grote zaal zijn opgedeeld. Onder het middelste gebint (het gebint b) staat een bakstenen wand, die de ruimte in tweeën deelt. Het is welhaast ondenkbaar dat men genoeg nam met smalle, hoge ruimten. Logischer is dat men toen gelijktijdig een tussenvloer heeft aangebracht. Op die wijze ontstond een tussenverdieping. Op die wijze is de zaal opgedeeld in vier ruimten. De enkelvoudige vensters van de zaal moeten in deze periode zijn vervangen door vensters voor de eerste verdieping en de insteekverdieping. Op de tekening van De Beijer (1744) staan kruisvensters op beide niveaus getekend, hetgeen een datering in de 17de eeuw of ouder waarschijnlijk maakt. Opmerkelijk is verder de kleine laatgotische schouw tegen de westgevel (late 15de of vroege 16de eeuw). Wellicht is deze schouw aangebracht bij de opdeling van de oorspronkelijke zaal in vier ruimten. Op de wanden zijn nog diverse aftekeningen zichtbaar, die wijzen op de aanwezigheid van de tussenverdieping: verschillen in pleisterwerk, balkgaten en sporen van vensters op twee niveaus.

Links: doorgang tussen de eerste verdieping van de woontoren (ruimte 1.1) en de bel-etage van de aanbouw tegen de oostgevel. De opgeklampte deur is uitgevoerd in grenenhout (17de eeuw?).

Rechts: doorgang tussen de eerste verdieping van de woontoren (ruimte 1.1) en de eerste verdieping van de aanbouw tegen de oostgevel. De opgeklampte deur is uitgevoerd in grenenhout (17de eeuw?). Op de voorgrond is een bakstenen trap zichtbaar, voorzien van eikenhouten treden.

In de huidige toestand bestaat ruimte 1.1 uit de helft van de voormalige zaal op de eerste verdieping. Herkenbaar zijn twee gebinten, waarvan een opgenomen in een secundaire tussenwand. De muurstijlen en korbeels van gebint a zijn gereconstrueerd in de 19de eeuw (vóór 1884), echter met behoud van de sloffen of consoles die ter vervanging onder de moerbalken zijn geplaatst. Ten behoeve van de reconstructie van één van de muurstijlen, de muurstijl naast het venster in de zuidgevel, moest een nis worden dichtgemetseld. Deze 19de-eeuwse ingreep valt nog steeds te herkennen in de negge van het venster.

In de oostwand bevinden zich twee doorgangen naar de (16de-eeuwse) aanbouw tegen de oostgevel. In de hoek bevindt zich een kozijn met een opgeklampte grenenhouten deur, afgehangen aan sierlijke staartgehengen. Op de deur zijn resten van een rode beschildering herkenbaar (late 19de eeuw?). Deze deur geeft toegang aan een trap, die deels is opgenomen in de dikte van de muur. Deze trap ontsluit de bel-etage van de aanbouw. Daarnaast bevindt zich een diepe nis, waarin een korte bakstenen trap met eikenhouten treden. Op de derde trede staat een eikenhouten kozijn, versierd met biljoenen en kapelletjes. In het kozijn bevindt zich een opgeklampte deur, bestaande uit grenenhouten delen. Het hang- en sluitwerk is verdwenen (gestolen). Beide deuren kunnen uit de 17de eeuw stammen.

Links: de vensternis in ruimte 1.2. Deze nis heeft zijn huidige vorm gekregen in de late 19de eeuw, toen dit venster werd geplaatst als vervanger van een breder venster met schuifraam (dat weer een vervanging was van een kruisvenster). Bij de reconstructie van de gebintstijl heeft men de schuine of kwartronde verkanting van deze nis moeten dichtzetten. Op deze foto valt ook op dat de gebintstijl veel te lang is. De originele gebintstijlen eindigden ongeveer 1,5 meter boven het vloerniveau.

Rechts: deurkozijn in de muur onder het middelste gebint op de eerste verdieping (gebint b), gezien vanuit ruimte 1.1.

Ruimte 1.1 wordt verlicht door slechts één venster, geplaatst in een diepe nis met geknikte schuine kanten, een segmentboogvormig gewelf en twee gemetselde zitbanken. Het huidige venster stamt uit de late 19de eeuw en is smaller dan zijn voorgangers. Vermoedelijk is ook de nis hersteld naar een vermeend middeleeuwse toestand, wellicht aan de hand van gevonden bouwsporen. Het venster bestaat uit een eikenhouten kozijn met kalf, waarvan alleen het vier-ruitsbovenlicht nog behouden is gebleven.

Ruimte 1.2 valt alleen te bereiken via een deur in de tussenmuur. Van deze deur is alleen het naaldhouten kozijn bewaard gebleven, versierd met biljoenen met kapelletjes. Op het kozijn zijn resten van een rode beschildering bewaard gebleven.

Links: ongedateerde oude foto van ruimte 1.2 (Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed). Op de boezem van de schouw hangen drie speren, die volgens Edelman bij opgravingen gevonden zijn (zie bijlage 1). Rechts van de schouw bevindt zich een muurkastje, dat vermoedelijk omstreeks 1900 is toegevoegd. Rechts: overzicht van de laatgotische schouw in ruimte 1.2.

Ruimte 1.2 is een hoge rechthoekige ruimte, spaarzaam verlicht door een venster, geplaatst in een diepe nis met geknikte schuine kanten, een segmentboogvormig gewelf en twee zitbanken. Het huidige venster stamt uit de late 19de eeuw en is smaller dan zijn voorgangers. Vermoedelijk is ook de nis hersteld naar een vermeend middeleeuwse toestand, wellicht aan de hand van gevonden bouwsporen.

De wanden zijn gepleisterd en wit gekalkt. Verschillen in het pleisterwerk maken duidelijk dat de ruimte eertijds was verdeeld in twee niveaus. De tussenvloer moet in de loop van de 19de eeuw zijn verwijderd, zeker vóór 1884. Tegen de westwand staat een laatgotische schouw, bestaande uit twee geprofileerde wangen, een schouwbank en een taps toelopende boezem. De boezem sluit koud tegen de muur aan. Het rookkanaal is opvallend netjes uitgevoerd, hetgeen alleen kan als deze uitgehakt en opnieuw gemetseld is. Kenmerkend is de gebogen achterwand in de stookplaats. Naar verluidt hoort de schouw origineel bij het kasteel.

Rechts van de schouw bevindt zich een muurkastje, dat op enigszins onbeholpen wijze in de muur is verwerkt. Dat valt vooral te zien aan de achterzijde, namelijk in ruimte 1.5.

Links: de vensternis in de noordgevel van ruimte 1.2. Deze nis heeft zijn huidige vorm gekregen in de late 19de eeuw, toen dit venster werd geplaatst als vervanger van een breder venster met schuifraam (vervanging van een kruisvenster).

Rechts: rechthoekige nis met segmentboogvormige toegang tot de in de muur uitgebouwde ruimte 1.3.

De westgevel bevat twee deels uitgebouwde ruimten, die naar verluidt gediend zouden hebben als cellen. De rechter cel (ruimte 1.5) zou gediend hebben als gevangenis voor Graaf Reinald III in de periode 1364-1371, die tijdens zijn gevangenschap zo dik zou zijn geworden dat hij de ruimte niet meer kon verlaten. Dat zou de bouwsporen ter weerszijden van de deur moeten verklaren. Reeds in de laat-19de-eeuwse publicaties wordt getwijfeld aan dit verhaal, niet in de laatste plaats vanwege het feit dat de 'dikke hertog' niet eens naar het naastgelegen privaat zou kunnen gaan. Maar het is overigens zelfs de vraag of het privaat toen al bestond.

Ruimte 1.4 is een kleine rechthoekige ruimte, die in de dikte van de muur is opgenomen. Voor het maken van deze ruimte is vermoedelijk een groot gat in de muur gehakt, waarna nieuwe schillen metselwerk aan de buiten- en binnenzijde van de muur zijn geplaatst. In het metselwerk van de buitengevels zijn passtukken herkenbaar ter plaatse van de dichtzetting van dit gat. De ruimte heeft een samengestelde overwelfing, bestaande uit een tongewelf (links) en een klimmend gewelf (midden ter plaatse van de entree). Het klimmende gewelf toont zich als bouwspoor in de westelijke wand van ruimte 1.2. Beide kopwanden bezitten een diepe nis met een gewelfde beëindiging. Alle wanden en het gewelf zijn gepleisterd en gekalkt. In en op het pleisterwerk staan namen van mensen, die het kasteel na 1945 bezocht hebben. De vloer is bestraat met rode plavuizen (17½x17½ tot 18x18 cm). De toegang tot deze cel bestaat uit een

rechthoekige doorgang, voorzien van een steensponning voor een naar buiten draaiende deur (deze draait de ruimte 1.2 in). Oorspronkelijk had deze ruimte een bredere toegang, maar deze is secundair versmald. De latei van deze doorgang is uitgevoerd in eikenhout.

De ruimte wordt verlicht door een eenvoudige venstertje in een getoogde nis. Het buitenkozijn bestaat uit hergebruikte stukken natuursteen (trachiet), voorzien van een traliwerk. In de neggen zijn sporen van een ouder traliwerk te zien. Het binnenkozijntje is vrijwel geheel verdwenen, afgezien van een eiken stijl en bovendorpel.

Links: overzicht van ruimte 1.4, gezien naar het zuiden (links). Op de foto is het tongewelf herkenbaar, evenals de getoogde nis in de kopgevel.

Midden: venster van ruimte 1.4, bestaande uit een buitenkozijn van hergebruikte stukken trachiet en een houten binnenkozijn. Het binnenkozijn is vrijwel geheel verdwenen.

Rechts: overzicht van ruimte 1.4, gezien naar het noorden (rechts). Op de voorgrond valt het klimmende gewelf te zien. In de kopgevel bevindt zich een diepe getoogde nis. Rechts bevindt zich de doorgang naar ruimte 1.2.

Ruimte 1.5 is een kleine rechthoekige ruimte, deels in de dikte van de muur en deels in een uitbouw gerealiseerd. De ruimte wordt overspannen door een hoog tongewelf. De wanden en het gewelf zijn gepleisterd en gekalkt. Op de wanden staan talloze namen van bezoekers sedert de Tweede Wereldoorlog, waaronder een Canadese soldaat (13 april 1945). Deze soldaat heeft het gebouw kennelijk één dag na de beschietingen bezocht of geïnspecteerd. De toegang vanuit de zaal bestaat uit een segmentboogvormige doorgang met afgeschuinde kanten, geplaatst in een bredere nis met eveneens afgeschuinde kanten. De rechternegge van deze nis (gezien vanuit ruimte 1.5) is verhakt ten behoeve van de plaatsing van een kastje naast de schouw in ruimte 1.2. Men heeft de nis weer hersteld door achter het kastje een klamp op te metselen. De zijkant van de muurkast viel echter niet meer te bekleden met metselwerk, zodat deze is afgetimmerd met leien. Deze leien vormden de ondergrond voor pleisterwerk. Vermoedelijk is dit muurkastje pas omstreeks 1900 toegevoegd, voorzien van een oud (herplaatst) deurtje.

Ruimte 1.5 wordt verlicht door een venstertje, bestaande uit een natuurstenen kozijn met tralies en een eikenhouten binnenkozijntje met een grenenhouten draairaampje zonder roedenverdeling. De toegang tot het naastgelegen privaat bestaat uit een rechthoekige doorgang, voorzien van steensponning, grendel- en duimblokken. De latei is van eikenhout, de grendel- en duimblokken zijn van trachiet.

Links: overzicht van ruimte 1.5, gezien naar het noordoosten. Links op de foto is de entree tot het secundair gebouwde privaat zichtbaar (15de eeuw), rechts de nis met de entree tot ruimte 1.2.

Midden: de getoogde nis in ruimte 1.5 met de entree tot ruimte 1.2. De rechternegge van deze nis is verhakt voor de plaatsing van een muurkastje naast de schouw in ruimte 1.2. De zijkant van deze (houten) kast is bekleed met leien, die als ondergrond fungeerde voor pleisterwerk.

Rechts: venster van ruimte 1.5, bestaande uit een natuurstenen kozijn met ijzeren tralies en een eikenhouten kozijntje met een grenenhouten raam.

Detail van het stucwerk in ruimte 1.5, voorzien van potloodteksten van bezoekers na 1945. Op deze foto is een tekst van een Canadese soldaat zichtbaar, daterend van 13 april 1945.

Het privaat is een secundaire toevoeging, zo viel vast te stellen aan het metselwerk in de buitengevel (15de eeuw). Het kopeinde van de privaatruimte is uitgevoerd als een nis, voorzien van een spitsboogvormig gewelf. In deze nis staat een privaatblok, voorzien van een afvoer. Deze afvoer komt uit in een privaatkoker, die in de late 18de eeuw is toegevoegd. De houten zitting is verdwenen. De wanden van het privaat zijn betegeld met 'witjes' (wit geglaazuurde tegeltjes). De rest van de ruimte heeft het karakter van een voorruimte. Alle wanden zijn gepleisterd en wit gekalkt. De vloer bestaat uit een baksteen bestrating.

Links: overzicht van de privaatnis met het spitsboogvormige gewelf (ruimte 1.5). De houten zitting is verdwenen. De wanden zijn bekleed met witte geglazuurde tegels.

Rechts: het uitgebroken privaat in ruimte 1.5. Herkenbaar zijn de aftekeningen van een houten zitting en voorplaat. De wanden zijn bekleed met 'witjes'.

De zuidgevel bevat één ruimte die in de dikte van muur is opgenomen, ruimte 1.3. Deze ruimte fungeert als voorruimte voor het privaat in een smalle uitkragende uitbouw. Hier valt goed te zien dat deze daadwerkelijk uit de dikte van de muur uitgehakt is. De wanden vertonen veel verhakke stenen. Het plafond bestaat uit een segmentboogvormig gewelf. Zowel de wanden als het gewelf zijn gepleisterd en wit gekalkt.

Privaat in de nis van ruimte 1.3. Ook hier is de zitting verdwenen. De privaatkoker is wel behouden.

Links: overzicht van de voorruimte van het privaat (ruimte 1.3), gezien naar het westen. Links is nog net de privaatnis zichtbaar, voorzien van een eigen segmentboogvormig gewelf. Rechts is uitgehakte muurwerk herkenbaar.

Rechts: overzicht van de voorruimte van het privaat (ruimte 1.3), gezien naar het oosten. Links is de toegang vanuit ruimte 1.2 zichtbaar. Het grijs gepleisterde vlak daarnaast is een dichtgezette doorgang naar ruimte 1.1, waarvan nog net de latei herkenbaar is. Deze doorgang is na 1884 dichtgezet, vermoedelijk pas in 1945.

De voorruimte van het privaat (ruimte 1.3) was vanuit beide kamers op de eerste verdieping te bereiken. De toegang vanuit ruimte 1.2 is gevat in een rechthoekige nis. De doorgang naar ruimte 1.1 is dichtgezet na 1884. Vermoedelijk is dit gebeurd in het kader van de werkzaamheden ter stabilisatie van het gebouw in 1945.

De privaatnis in de uitkragende aanbouw vertoont sporen van verbouwing. Zo had de hoek met de voorruimte aanvankelijk een veel ruimere opzet, zo valt te herleiden uit de sporen van een bredere afschuining

5.3. Tweede verdieping

De tweede verdieping was voor de Tweede Wereldoorlog een ongedeelde ruimte, de zogenaamde ridderzaal. Deze ridderzaal had een balklaag van moer- en kinderbinten, voorzien van consoles. Deze balklaag is grotendeels ingestort. De moerbalken kunnen origineel zijn, de kinderbinten stamden vrijwel zeker uit de late 19de eeuw (circa 1880?). De consoles zijn in dezelfde periode gereconstrueerd naar 17de-eeuws model, mogelijk gebaseerd op vondsten ter plekke.

In deze ridderzaal hing het grote rouwbord van de familie Schimmelpenninck van der Oije, dat in 1795 uit de kerk van Voorst gered was. Dit rouwbord is na de Tweede Wereldoorlog blijven hangen en door blootstelling aan weer en wind langzaam aan vergaan.

Links: de 'ridderzaal' op de tweede verdieping in de vroege 20ste eeuw (fotocollectie Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed). Het rouwbord hing op de westelijke wand van de tweede verdieping.
Rechts: het onttakelde rouwbord in de jaren negentig van de 20ste eeuw (collectie Oudheidkundige Kring Voorst).

Links: een van de moerbalken van de tweede verdieping, voorzien van een console naar 17de-eeuws model. De balklaag is ingestort en enkele moerbalken met consoles liggen op de eerste verdieping. Voor de herkenbaarheid is de foto een kwartslag naar rechts gedraaid.
Rechts: detail van een console naar 17de-eeuws model (tweede verdieping). Vermoedelijk is dit een 19de-eeuwse kopie.

De gevels van deze verdieping zijn niet of nauwelijks te beoordelen, omdat de verdiepingvloer geheel is verdwenen. De gevels vertonen resten van pleisterwerk, voorzien van een witte kalkafwerking. Verder zijn vensternissen, dichtgezette nissen, een toegang tot een privaat en ingehakte rookkanalen herkenbaar.

Tot in de late 18de of vroege 19de eeuw was ook deze zaal in tweeën gedeeld door middel van tussenvloer. Deze vloer was reeds voor 1841 verwijderd, zoals blijkt uit de beschrijving van Robidé van der Aa (1841). Deze vloer lag ongeveer ter hoogte van de profiellijst, waarvan nog steeds resten zichtbaar zijn. Deze profiellijst ligt ongeveer ter hoogte van de 14de-eeuwse balklaag. Hier vertoont de muur een kleine sprong. In de late 19de eeuw is de muurkroon hersteld, waarbij volgens Edelman enkele nissen zijn dichtgezet.¹⁴

¹⁴ Zie bijlage 1.

Binnenaanzicht van de westgevel. Op de tweede verdieping is een grote rondboognis met een venster (linkerfoto) herkenbaar, een ingehakt rookkanaal van de laatgotische schouw op de eerste verdieping en een dichtgezette nis (rechterfoto).

Binnenaanzicht van de zuidgevel. Op de tweede verdieping zijn onder andere een grote rondboognis met een venster (linkerfoto) en de toegang tot een privaat (rechterfoto) herkenbaar. Vlak onder de muurkroon bevinden zich inkassingen voor de samengestelde balklaag. Alle balken zijn ingestort. Ongeveer anderhalve meter lager is de aftekening van een profiellijst herkenbaar.

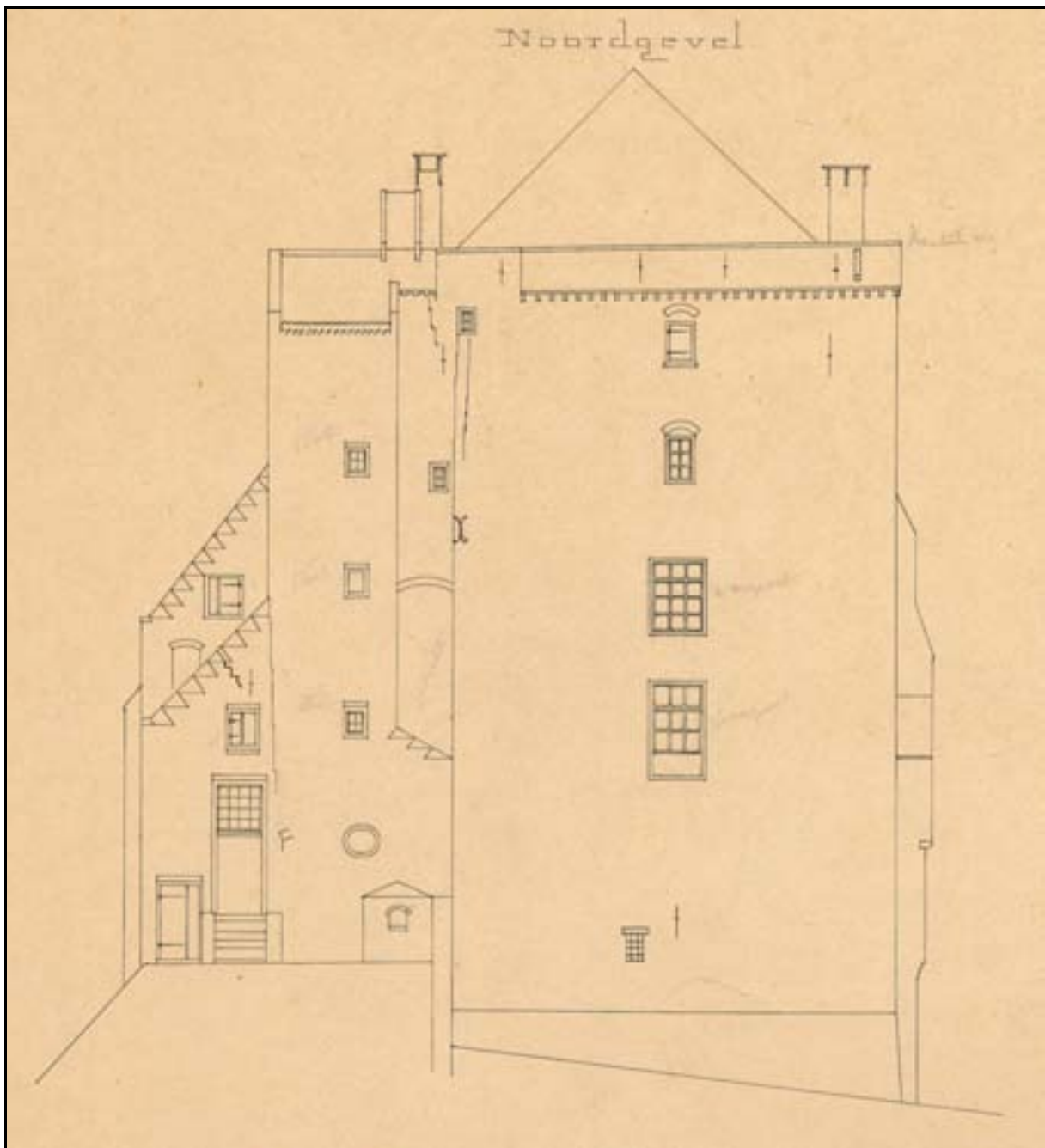
Binnenaanzicht van de oostgevel. Links van het midden van de foto is een ingehakt rookkanaal herkenbaar, midden boven de taps toelopende scheuren van de verdwenen grote schouw op de eerste verdieping. Rechts is een doorgang naar de eerste verdieping van de aanbouw tegen de oostgevel zichtbaar.

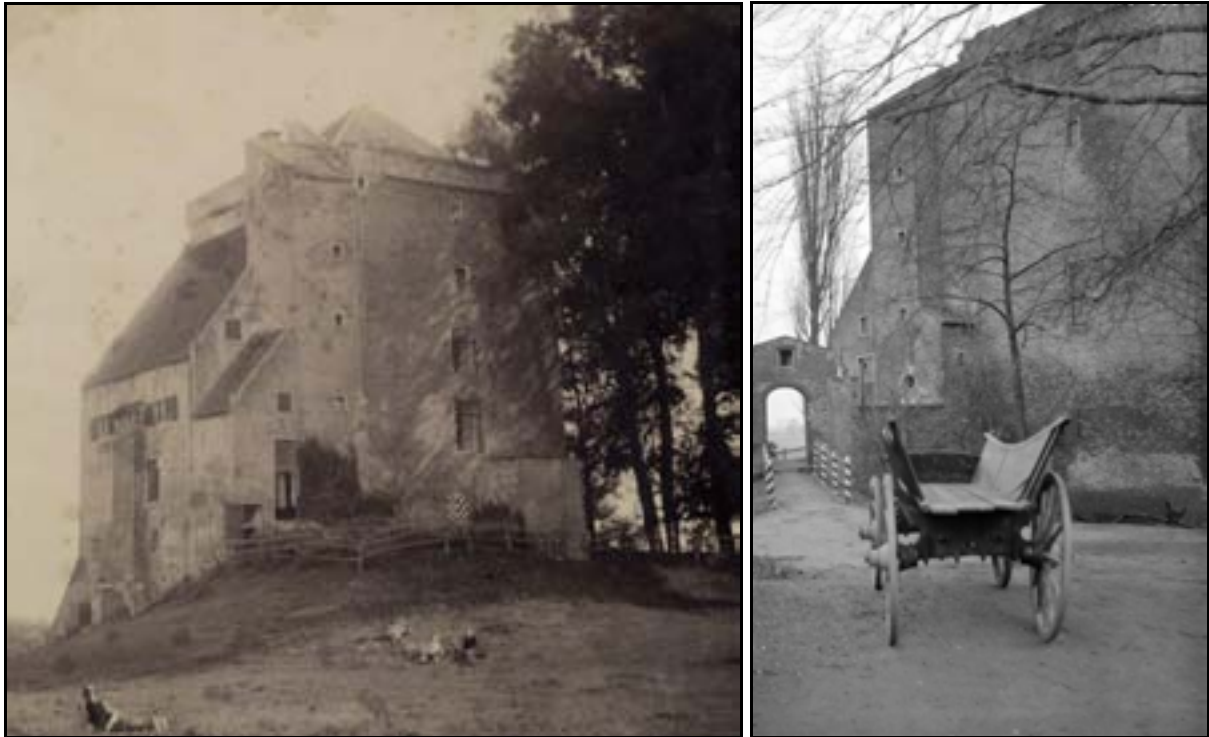
Binnenaanzicht van de noordgevel. Op de tweede verdieping zijn onder andere een grote rondboognis met een venster (linkerfoto) en de toegangen vanuit het trappenhuis (rechterfoto) herkenbaar. Omdat ook de tweede verdieping lange tijd een tussenvloer kende, zijn er twee boven elkaar geplaatste toegangen in het trappenhuis herkenbaar. Vlak onder de muurkroon bevinden zich inkassingen voor de samengestelde balklaag. Alle balken zijn ingestort. Ongeveer anderhalve meter lager is de aftekening van een profiellijst herkenbaar.

6. Trappenhuis en portaal

Het trappenhuis is een secundaire aanbouw tegen de woontoren. Opvallend is de plaatsing van deze traptoren, niet tegen een van de gevels van de woontoren maar min of meer vrijstaand naast de hoek tussen de noord- en oostgevel. Het onderste deel van de traptoren is secundair verbreed, waarmee deze aansluit tegen de noordgevel. Het bovenste deel van de traptoren is door middel van een schuin verbindingslid op de woontoren aangesloten, waarbij ook nog twee bouwfasen zijn te onderscheiden. Tegen de oostgevel van deze traptoren stond een aanbouw portaal, gevat onder een lessenaardak. In de Tweede Wereldoorlog zijn het portaal en de traptoren aanzienlijk beschadigd, hetgeen de analyse bemoeilijkt.

Aanzicht van de noordgevel, volgens een opmeting van Adolph Mulder uit 1884 (Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed).

Links: Kasteel de Nijenbeek, gezien vanuit het noordoosten vóór 1897 (Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed). De datering van deze foto is gebaseerd op de vorm van de vensters in de noordgevel, namelijk kozijnen met schuiframen.

Op deze foto valt goed te zien dat de kern van het trappenhuis een hoge toren was op een vierkante plattegrond. De hoeken van de gevels worden benadrukt door het hoekverband met klezortjes. De aanbouw op kelderniveau met lessenaardak (rechts op de foto) is van jongere datum, evenals de schuine verbinding op hoger niveau tussen het trappenhuis en de woontoren (rechts) en het portaal (links op de foto, late 18de eeuw of uiterlijk vroege 19de eeuw).

Rechts: de entree van kasteel De Nijenbeek vanuit het noordwesten, gefotografeerd op 9 december 1931 door J. Doeser (ANP historisch archief ANP: 8998196).

De traptoren is uitgevoerd in schoon metselwerk, opgetrokken in een tamelijk regelmatig verband dat verloopt van kruis- tot staand verband. De hoekverbanden zijn uitgevoerd met klezortjes. In deze traptoren bevindt zich een bakstenen spiltrap, rustende op bakstenen tongewelfjes. Onregelmatigheden in de opzet van de trap maken duidelijk dat deze in fasen tot stand moet zijn gekomen. Helaas was de trap slechts gedeeltelijk toegankelijk. Het onderste deel van de trap moet zijn vernieuwd na de uitbreiding aan de westzijde. Ook het slingerende beloop van de trap in de hoek van de woontoren hoort tot deze bouwfase. Wellicht houden deze verbouwingen verband met de herindeling van de eerste verdieping met een tussenvloer. De schuine verbinding tussen de traptoren en de eerste verdieping dateert waarschijnlijk uit de 17de eeuw. In een latere fase moet de open ruimte onder deze schuine verbinding zijn ingevuld. Kleine vensters met houten kozijntje en roedenraampjes zorgen voor verlichting. Het interieur was gepleisterd.

Het portaalgebouw is vernieuwd in de late 18de eeuw, eventueel in de vroege 19de eeuw. Op de tekening van Jan de Beijer (1744) valt nog een ander gebouw te zien, een rechthoekig gebouw met een zadeldak. Van dit portaal is nagenoeg niet bewaard gebleven, behoudens een gewapend betonnen vloer van de bel-etage (entree tot het trappenhuis). Vermoedelijk dateert deze vloer uit circa 1945. Onder deze vloer bevond zich een souterrain, dat de toegang tot de kelder van de aanbouw en de woontoren vormde.

Links: noordgevel van het trappenhuis. Herkenbaar is de hoek van de traptoren, evenals de (secondair geplaatste) schuine verbindingen met de woontoren. Ook in deze schuine aansluiting valt een fasering te zien. Het bovenste deel rustte op een boog. De ruimte onder de boog is secondair ingevuld.
Rechts: entree van het trappenhuis. De betonnen vloer behoorde bij het portaal.

Links: overzicht van het onderste deel van de trap, vernieuwd na 1945.
Midden: overzicht van de trap, gezien vanaf de eerste verdieping van de woontoren.
Rechts: overzicht van de slingerende trap, die de ontsluiting vormt van de eerste verdieping van de woontoren. Ook dit deel van de trap is vernieuwd in de 20ste eeuw, wellicht na 1945.

Links: het trappenhuis sluit aan op de noordoosthoek van de woontoren. In deze hoek zijn overhoekse doorgangen gemaakt, die een verbinding vormen met het trappenhuis.

Rechts: het bovenste deel van het trappenhuis is geblokkeerd uit veiligheidsoverwegingen.

7. Aanbouw tegen de oostgevel van de woontoren

Van de aanbouw tegen de oostgevel resteren alleen de buitenmuren van de kelder en restanten van de keldergewelven. Hieruit valt slechts op te maken dat er sprake was van een rechthoekig gebouw, bestaande uit een kelder, twee bouwlagen (entresol en eerste verdieping) en een kap. Op oude foto's valt te zien dat de aanbouw een lessenaardak had. Deze aanbouw is jonger dan de woontoren en de traptoren. Het portaal is secundair tegen deze aanbouw geplaatst, want op oude foto's valt ook een naad te zien tussen de aanbouw en het portaal. Uit vergelijking van oude tekeningen valt op te maken dat het portaal in de late 18de of vroege 19de eeuw is gebouwd. Dit gebouw is als onderdeel van de traptoren beschreven (hoofdstuk 6).

De afgebrokkelde gevels van de aanbouw zijn opgetrokken in baksteen van betrekkelijk klein formaat.¹⁵ Het hoogste punt van deze gevel reikt tegenwoordig tot halverwege de kelder, zo valt op te maken uit een contour van het onderste deel van een keldervenster. Tegen de hoek van de zuid- en oostgevel staat een lage overhoekse steunbeer. De steunberen zijn aangebracht omdat het gebouw van de helling afschoof. Verder is de voet van een privaatkoker is herkenbaar. Er zijn in de onderste zone geen vensters zichtbaar, aangezien het grootste deel van de gevel fungeert als keermuur van de heuvel.

In de gevel zijn talloze sporen van inslagen te zien, die gevolg zijn van de beschietingen in de Tweede Wereldoorlog. Op twee plaatsen zijn grote gaten in de gevel gevallen.

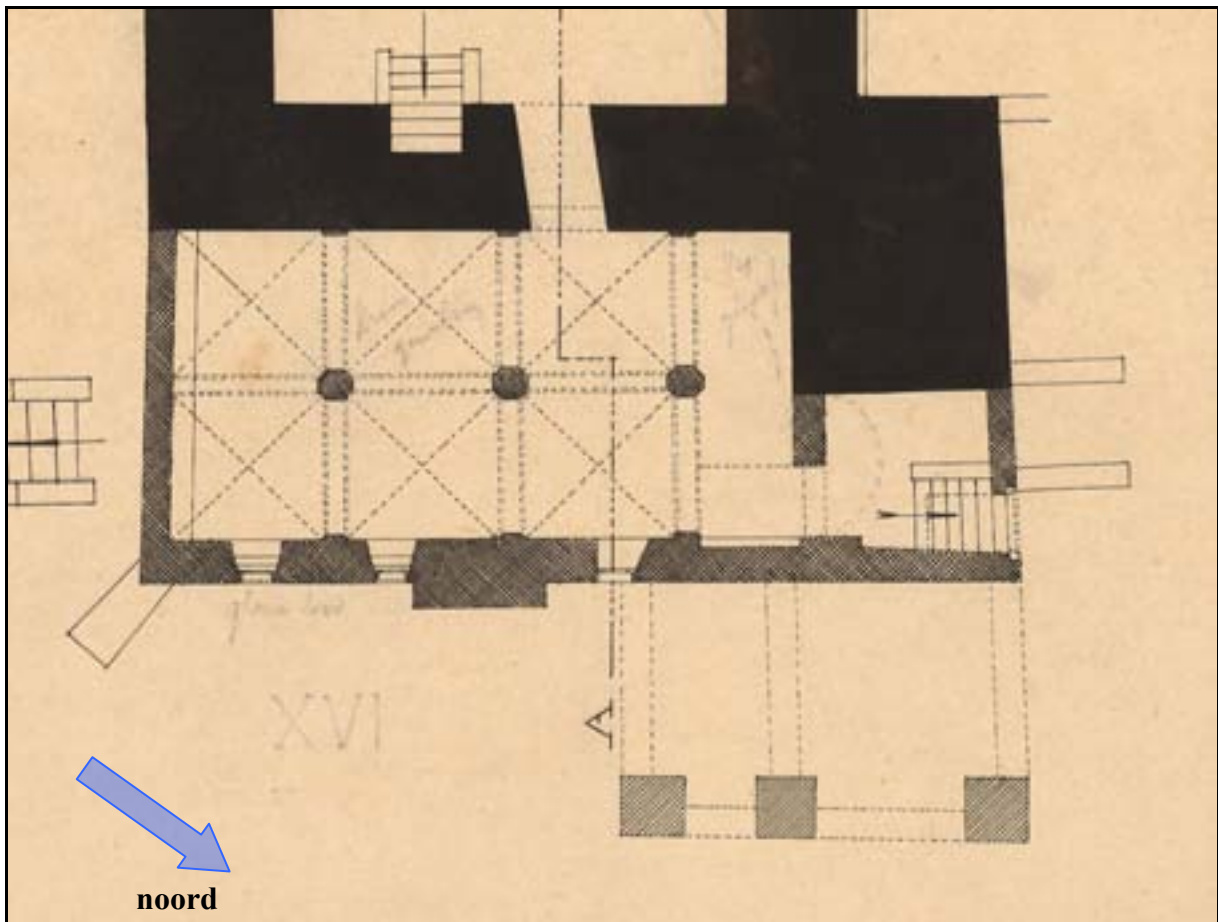
Links: overzicht van de woontoren in 1949, gezien vanuit het noordoosten (Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed). Op deze gevel zijn de aftekeningen van de ruimten in de aanbouw goed herkenbaar.

Rechts: overhoekse steunbeer van de aanbouw, gezien bij de aansluiting op de zuidgevel. Deze steunbeer moet secundair zijn toegevoegd.

¹⁵ Het baksteenformaat bedraagt 24-25 x 11½-12 x 4-5 cm, bij een tienlagenmaat van 59 cm. Dit metselwerk zou kunnen dateren uit de 17de eeuw.

Links: overzicht van de voet van de oostgevel van de aanbouw, na de beschietingen en instorting gereduceerd tot alleen de keldermuur. In het metselwerk zijn sporen van inslagen herkenbaar. Ook zijn er grote gaten in het metselwerk gevallen. Links op de hoek staat een (secondaire) steunbeer.
Rechts: kolom van het kruisgraatgewelf van de kelder van de aanbouw. Op deze kolom zijn aanzetten te zien van de brede (afgeschuinde) gordelbogen en de graten van de kruisgraatgewelven.

Detail van de plattegrond van de kelderetage, volgens een opmeting van Adolph Mulder uit 1884 (Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed).

Van het interieur is alleen de contour van de kelder nog min of meer herkenbaar. Van de keldergewelven zijn alleen de ingehakte sleuven in de oostgevel van de woontoren herkenbaar, evenals resten van de kolommen (met aanzetten van de gordelbogen) en het curieuze halve tongewelf als aansluiting op de traptoren. Op basis hiervan valt te reconstrueren dat de kelder een overwelfing had, bestaande uit zes vakken met kruisgraatgewelven en een half tongewelf.

Tussen de gewelven bevonden zich brede gordelbogen met afgeschuinde kanten. Dit stemt overeen met de opmeting van A. Mulder uit 1886.

Links: aansluiting van het keldergewelf van de aanbouw op de oostgevel van de woontoren. Op deze foto valt goed te zien dat in de oostgevel van de woontoren een sleuf is uitgehakt, waarin het gewelf aansluit. In het midden valt een kortelinggat te zien, een steigergat in het originele metselwerk van de woontoren.

Rechts: resten van het halve gewelf in de kelder, dat aansloot op de traptoren.

Over de verdere opbouw van deze aanbouw zijn weinig gegevens beschikbaar. De bouwsporen in de oostgevel van de woontoren zijn nauwelijks te ontrafelen zonder steiger. Herkenbaar zijn sporen van houten balklagen en de kapconstructie (balkgaten), dwarswanden en wandafwerkingen van pleisterwerk. Verder zijn er diverse doorgangen herkenbaar en de aftekening van een trap langs de gevel.

Via de opmetingstekeningen van Mulder (1884) en de aantekeningen op deze tekeningen zijn nog wel enige bijzonderheden te geven over de verdiepingen van de aanbouw.

Op de bel-etage van deze aanbouw bevond zich de keuken, die via een bakstenen trap was verbonden met de eerste verdieping van de woontoren. Deze keuken hoorde tot de meest representatieve ruimten van het gebouw. Op de opmetingstekening van A. Mulder staan diverse gegevens over de ze ruimte. De balklaag bestond uit moer- en kinderbalken, waarbij de moerbalken waren voorzien van 17de-eeuwse consoles. De wanden waren gepleisterd en wit gekalkt. Deze ruimte had vermoedelijk oorspronkelijk twee vensters, waarvan één in de 18de of 19de eeuw is gemoderniseerd tot een schuifraam en de ander is verbouwd tot een kast. Op de vloer lagen plavuizen. Bij de bouwhistorische opname ter plaatse kon worden vastgesteld dat er sprake was van zwarte plavuizen (22½ x 22½ x 3½ cm). Ter plaatse van de privaatkoker bevond zich in de oostgevel een haard, waarin een ijzeren haardplaat met een afbeelding van de bruiloft te Kanaan uit 1660. Deze schouw behoort volgens de aantekeningen niet tot de originele opzet. Gelet op de plaatsing lijkt die conclusie wel zeer aannemelijk. Verder moeten er nog enkele muurkastjes in deze ruimte zijn geweest, eveneens van 17de-eeuws model. Volgens de beschrijving van Edelman moet de keukeninrichting tot stand zijn gekomen in de late 19de eeuw.¹⁶

De eerste verdieping was door middel van een houten wand verdeeld in twee ruimten, elk voorzien van één kruisvenster in de oostgevel. Beide kamers hadden ook toegang tot elk een privaat in de uitgebouwde privaatkoker. Het venster in de zuidgevel wordt als een secundaire toevoeging beschreven. Vermoedelijk bestond de balklaag uit moer- en kinderbalken. Uit de aantekeningen valt slechts op te maken dat de (moer)balken gesteund werden door middel van

¹⁶ Zie bijlage 1.

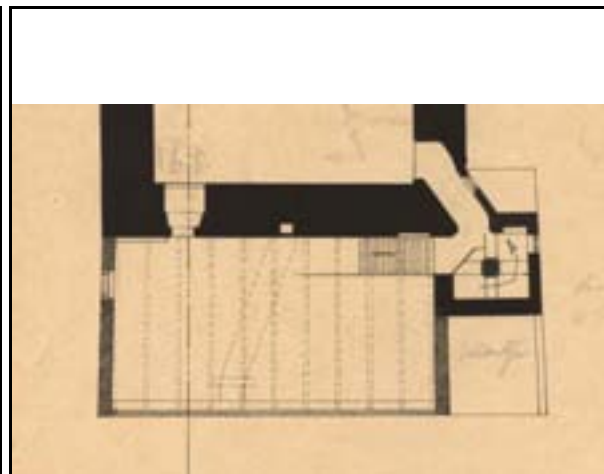
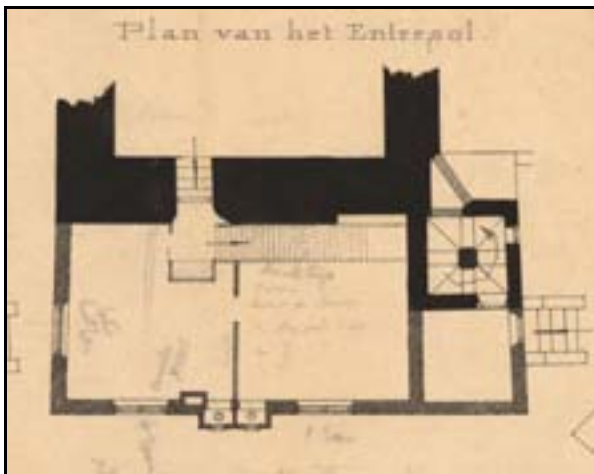
consoles in 17de-eeuwse stijl. De houten trap wordt als ‘modern’ getypeerd, kennelijk 19de-eeuws.

Mulder heeft ook de zolder van de aanbouw getekend, maar geeft geen bijzonderheden over gebruik of inrichting. En van de vloering evenmin. Wel valt te zien op de tekeningen dat het rookkanaal van de schouw in de keuken wordt versleept tot tegen de oostgevel van de woontoren, waar deze in het muurwerk verdwijnt.

Links: plattegrond van de bel-etage van de aanbouw, volgens een opmeting van Adolph Mulder uit 1884 (Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed).

Links: schouw in de keuken op de bel-etage van de aanbouw (Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed). De ‘Delfts blauwe’ tegels in de schouw zijn versierd met landschapjes. Links naast de schouw bevindt zich een 17de-eeuws kastje.

Links: plattegrond van de eerste verdieping van de aanbouw, volgens een opmeting van Adolph Mulder uit 1884 (Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed). De trap leidt naar de zolder.

Rechts: plattegrond van de zolder van de aanbouw, volgens een opmeting van Adolph Mulder uit 1884 (Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed).

8. Muur met poort

Ten noorden van de woontoren staat een lage bakstenen muur, die aansluit op de traptoren tegen de woontoren. Deze muur bevat een kleine segmentboogvormige poortdoorgang, die toegang geeft tot een binnenplaats naast de woontoren. De muur is voornamelijk opgetrokken uit forse oranje baksteen, maar bevat herstellingen van veel kleinere paarse baksteen. Ook de poortdoorgang en de twee flankerende pilasters zijn uitgevoerd in deze kleine paarse steen (circa 1900).

Op een laat-19de-eeuwse foto van het kasteel vanuit het noordoosten (pagina 20 van dit rapport) valt alleen de muur te herkennen, voorzien van een open doorgang tussen twee schuin geplaatste penanten. Foto's uit het begin van de 20ste eeuw laten zien dat de doorgang is aangevuld tot een driehoekig beëindigd muurvlak tussen de penanten, voorzien van een segmentvormige doorgang. Deze doorgang wordt geflankeerd door twee penanten, eveneens opgemetseld uit jongere baksteen.

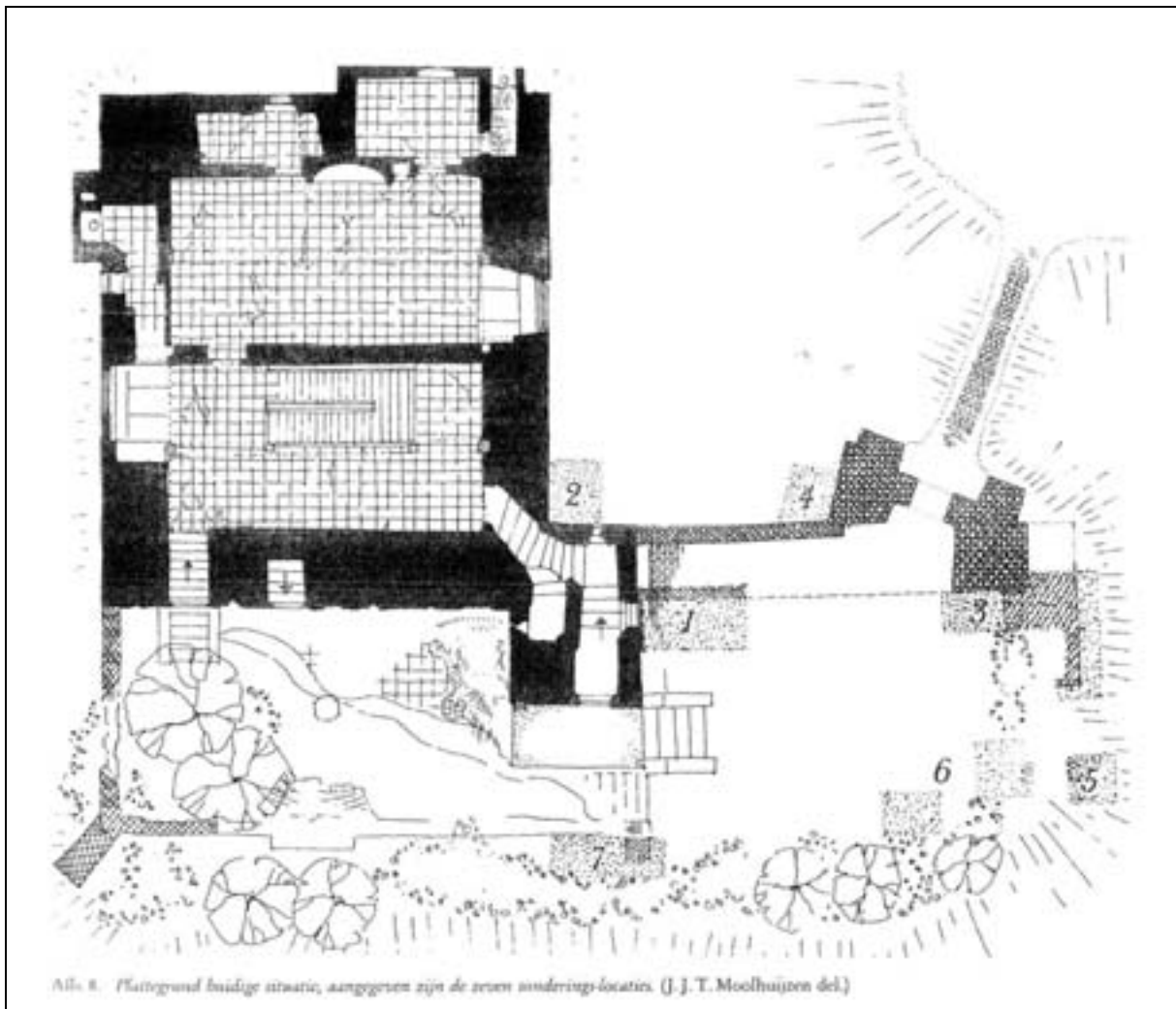
De voorzijde van de frontmuur van de voorburch. De poort heeft zijn huidige vorm gekregen bij de verbouwingen in de late 19de eeuw. Bij de oorlogsvernievingen in 1945 is het fronton verdwenen.

Links: voorzijde van de frontmuur van de voorburch, volgens een ansicht uit circa 1910 (gemeentearchief Voorst).

Rechts: snapshot van bezoekers bij de achterzijde van de frontmuur van de voorburch omstreeks 1930 (collectie Oudheidkundige Kring Voorst).

Plattegrond huidige situatie, aangegeven zijn de zeven onderingslocaties. (J.J.T. Moolhuijzen del.)

Plattegrond van de eerste verdieping van de woontoren en de bel-etage van de aanbouw, volgens een tekening van J.J.T. Moolhuijzen (ontleend aan Meerstad en Moolhuijzen 1985, pag. 166). Op deze tekening staat ook de frontmuur van de voorburcht, voorzien van een overhoekse poortdoorgang. Op deze tekening zijn verder de proefsleuven van een opgraving getekend.

De poort was onderdeel van een kleine ommuurde binnenplaats schuin naast het kasteel. Bij het archeologische onderzoek van Meerstad en Moolhuijzen (onder leiding van J.G.N. Renaud) is vast komen te staan dat de uitbreiding aan de voet van de traptoren, de muur en de poort in één fase tot stand zijn gekomen. Op grond van schervenmateriaal wordt een datering in het derde kwart van de 14de eeuw aangehouden. Deze binnenplaats valt tegenwoordig nauwelijks meer te herkennen door de instorting en afschuiving van muurwerk en de grondige vernieuwing van de poort. Op de pentekening van Jan de Beijer uit 1744 valt te zien dat het grootste deel van de ommuring van deze binnenplaats is gereduceerd tot een keermuur. De muur is aan de voorzijde hoger. Hier bevindt zich een doorgang, geflankeerd door pilasters. Naast de poort staat een wachthuisje of bijgebouw, voorzien van een zadeldak. De poort is nog niet bereikbaar via een dam, maar via een houten brug op houten portalen. Het is onduidelijk wanneer deze brug is vervangen door een dam. Wellicht is dit reeds gebeurd bij de laat-18de-eeuwse verbouwingen. Zeker is dat de 19de-eeuwse prenten geen gewag meer maken van een (houten) brug.

9. Waardestelling van het kasteel

9.1. Bescherming als Rijksmonument

Het kasteel De Nijenbeek, gelegen aan de Nijenbeekseweg 56 te Voorst is geregistreerd als een Rijksmonument, nr 38039. De redengevende omschrijving luidt:

“Slot de Nijenbeek. Aan de oude Ysselbedding op een markant punt gelegen donjon, 14e eeuw, enig overblijfsel van het middeleeuwse kasteel de Nijenbeek. Over de benedenverdieping graatgewelven, hierboven twee woonverdiepingen. Inwendig onder meer een laat-gotische zandstenen schoorsteenmantel en een waarschijnlijk 17e eeuwse schouw met tegels en hardplaat uit 1600. In een der bovenvertrekken een gesneden rouwbord met flankerende pilasters en gebogen fronton, ter nagedachtenis aan Andries Baron Schimmelpenninck van der Oye, 1776, afkomstig uit de Herv. Kerk te Voorst.”

In de tekst van de redengevende omschrijving is niet alleen de donjon beschreven, maar ook de 16de-eeuwse aanbouw tegen de oostgevel. Deze aanbouw is bij de beschietingen in de Tweede Wereldoorlog ernstig beschadigd en ingestort. Het genoemde rouwbord hing in de ridderzaal van de woontoren, maar is door verwaarlozing en verval verloren gegaan.

9.2. Type waardestelling

Vanwege de status van het pand als Rijksmonument heeft een ‘interne waardestelling’ plaatsgevonden, conform de ‘Richtlijnen Bouwhistorisch Onderzoek’ (Den Haag, 2009). Bij een interne waardestelling worden de monumentwaarden van een pand in onderlinge samenhang vergeleken. Vervolgens vindt een classificatie plaats in drie categorieën:¹⁷

- hoge monumentwaarde (van cruciaal belang voor de structuur en/of de betekenis van het object of gebied);
- positieve monumentwaarde (van belang voor de structuur en/of de betekenis van het object of gebied), en;
- indifferente waarde (van relatief weinig belang voor de structuur en/of de betekenis van het object of gebied).

Bij deze classificatie is rekening gehouden met de omschrijving als Rijksmonument en de resultaten van de bouwhistorische opname.

De waardestelling van de ruïne van het kasteel De Nijenbeek is tamelijk lastig, enerzijds omdat het gebouw slecht toegankelijk is en anderzijds omdat de bouwtechnische toestand van diverse onderdelen erg slecht is. Het gebouw moet niet alleen worden beoordeeld op zijn authentieke (middeleeuwse) opzet, gevels, constructie en afwerking, maar ook op alle aanpassingen in de loop der tijd. Daarnaast hebben vanaf de late 18de eeuw reconstructiewerkzaamheden plaatsgevonden om het ‘middeleeuwse beeld’ op museale wijze te versterken. Ook daarin liggen cultuurhistorische waarden besloten.

9.3. Waardestelling

Het kasteel De Nijenbeek heeft hoge monumentwaarden vanwege de herkenbaarheid van de strategische ligging bij de samenvloeiing van de IJssel en de Voorster Beek. In het landschap zijn de oude stroombeddingen, strengen, dijken en andere elementen nog goed herkenbaar.

¹⁷ Deze waardestelling is uitsluitend gebaseerd op de cultuurhistorische belangen van het complex, zonder rekening te houden met de bouwtechnische toestand en gebruik(er)sbelangen. De gemeente, monumenten- en/of welstandscommissie kunnen tot andere conclusies komen, omdat zij zijn gehouden om ook de technische toestand en gebruik(er)sbelangen mee te wegen.

Het kasteel staat op een vooruitgeschoven kasteelheuvel, slechts bereikbaar via een aarden dam. Voorheen bevond zich hier een houten ophaalbrug. Alleen al de plaatsing van de gebouwen op de kasteelheuvel maken de gefaseerde ontwikkeling duidelijk. De 13de-eeuwse woontoren staat midden op de heuvel. Kennelijk was de ondergrond niet helemaal stabiel, want op de begane grond zijn veel verankeringen aangebracht ter voorkoming van afschuiving van de muren (gecombineerd met de spatkracht van het gewelf). Ondanks deze gevaren heeft men het aangedurfd om de noordoosthoek van het gebouw ernstig te verzwakken voor de aanhechting van een traptoren (14de eeuw). Deze toren is met ijzeren ankers aan de hoofd-massa geketend. De voorburcht ligt op de noordelijke rand van de kasteelheuvel. Voor de toevoeging van een aanbouw aan de oostzijde heeft men de heuvel aangepast. Het onderste deel van de buitengevels van de aanbouw is daarbij als een keermuur gebruikt. Ook de aanbouw 'hing' aan de woontoren.

Het kasteel heeft hoge monumentwaarden vanwege de interessante bewoningsgeschiedenis met prominente adellijke geslachten. Leden van deze families behoorden steeds tot de hoogste klassen in Gelre en de Nederlanden. De aankoop van het kasteel door de familie Schimmelpenninck van der Oije in de late 18de eeuw was mede ingegeven als legitimatie van maatschappelijke positie. Met het bezit van dit oude en 'belangwekkende' kasteel werden de importantie en (vermeende) anciënniteit van de familie onderstreept.

Hoge monumentwaarden heeft de hoge bakstenen woontoren of donjon, die tot vrijwel volle hoogte in zijn middeleeuwse opzet bewaard is gebleven. Deze toren heeft zijn huidige vorm gekregen in drie hoofdbouwfasen, namelijk één 13de-eeuwse bouwphase en twee 14de-eeuwse fasen. Sporen van kantelen markeren de 13de-eeuwse hoogte van de toren. Het metselwerk is uitgevoerd in kistwerk, bestaande uit schillen van regelmatig gevormde en gebakken baksteen en 'binnenwerkers' van mindere klasse. Herkenbaar zijn onder meer de toepassing van verschillende partijen baksteen (bouwpauzen) en korteling- of steigergaten. De huidige vloerniveaus zijn in de 14de eeuw tot stand gekomen, evenals het aangebouwde trappenhuis en de uitgebouwde kamers op de eerste verdieping. Bij latere verbouwingen zijn vensters en deuren aangepast in omvang en uitvoering, maar niet of nauwelijks verschoven. Bouwsporen in het muurwerk maken veel duidelijk over de oorspronkelijke opzet en de veranderingen daarin. In de late 18de eeuw en 19de eeuw is het kasteel op reconstruerende wijze gerestaureerd, deels gebaseerd op aanwezige middeleeuwse bouwsporen en deels door aanvullingen naar middeleeuws model. Het (bestaande) middeleeuwse karakter is daarbij versterkt. Deze laat-19de-eeuwse fase heeft hoge monumentwaarden, omdat deze 'dienstbaar' is aan de middeleeuwse bouwphase. De toevoegingen versterken het middeleeuwse karakter van het gebouw, zonder hierop een eigen stempel te drukken.

Van drie van de vier gevels van de woontoren is het middeleeuwse karakter zeer gaaf bewaard gebleven of zeer partieel gereconstrueerd (terughoudende museale reconstructie). Bijzonder zijn de (uitgebouwde) ruimten in de dikte van de muur, deels in gebruik als privaten. Deze stammen uit de 14de en 15de eeuw. De vensternissen en vensters van de begane grond zijn authentiek in opzet en uitvoering, hoewel één van de kozijnen lijkt te zijn vernieuwd bij een herstelling (noordgevel). De doorgangen naar de verdwenen aanbouw stammen uit de 16de eeuw en hebben hoge monumentwaarden als wezenlijk onderdeel van de hoofdopzet van het complex. Op de eerste en tweede verdieping van de woontoren zijn de (grote) vensters in de noord- en zuidgevel gevat in nissen met schuine dagkanten, zitbanken en flauwe segmentbogen, die naar middeleeuws model zijn gereconstrueerd in de late 19de eeuw. De plaatsing is wel origineel. De houten vensters hebben positieve monumentwaarden, aangezien er sprake is van vrije interpretaties uit circa 1900. De natuurstenen kozijnen met tralies hebben hoge mo-

numentwaarden, aangezien deze vermoedelijk origineel zijn (één gereconstrueerd met oud materiaal). Het materiaalgebruik van trachiet is kenmerkend voor deze periode.

De oostgevel van de woontoren heeft een heel ander karakter, omdat hiertegen een aanbouw uit de 16de en 17de eeuw stond. Deze aanbouw is na beschietingen in de Tweede Wereldoorlog ingestort en opgeruimd. De oostgevel van de woontoren vertoont de bouwsporen van de verdwenen aanbouw, vooral in de vorm van doorgangen, inkassingen, aftekeningen en pleisterrestanten. Verder zijn er sporen van inslagen. Daar doorheen schemeren de bouwsporen in de gevel van de woontoren zelf. Er bestaat een scherp contrast met de (in de late 19de eeuw 'gere-toucheerde') andere gevels, dat duidelijk afbreuk doet aan het samenhangende beeld van de woontoren. De recente ontstane bouwsporen van afgebroken muurwerk, diepe gaten van inslagen en afgevalen muurschillen en de storende resten van (wit gekalkt) binnenpleisterwerk hebben indifferente monumentwaarden. De inkassingen van 16de- en 17de-eeuwse muren, gewelven en balklagen hebben hoge monumentwaarden, omdat deze herinneren aan de contour en opzet van de aanbouw aan deze zijde. Hoge monumentwaarden hebben de bouwsporen in de middeleeuwse gevel zelf, zoals de tandlijst, kantelen, vensters, rookkanalen, etc. Ook de doorgangen naar de aanbouw hebben hoge monumentwaarden, aangezien herinneren aan het kasteel als complex (samengesteld uit woontoren met aanbouwen).

De overwelfde kelder van de woontoren heeft hoge monumentwaarden, omdat deze vrijwel ongewijzigd in zijn laatmiddeleeuwse toestand behouden is gebleven. Bijzonderheid is dat hier zelfs enkele middeleeuwse vensternissen zijn behouden. In de overwelfing zijn allerlei verankeringen opgenomen, ten einde de spatkrachten van het gewelf en de afschuiving van de gevels (van de kasteelheuvel af) te voorkomen. Vermoedelijk is de tussenmuur ook reeds in een vroegtijdig stadium toegevoegd voor stabilisatie van de constructie. Deze muur heeft hoge monumentwaarden als onderdeel van en in samenhang de kenmerkende versterkingen van de constructie. Van oorsprong was er sprake van een gepleisterde afwerking (zo valt te zien achter het gewelf). Deze afwerking heeft hoge monumentwaarden als onderdeel van de oorspronkelijke opzet.

Op de eerste verdieping is een (secondair opgedeelde) zaal herkenbaar, waarvan de balklaag bestaat uit (drie) hoge gebinten en kinderbinten. Deze gebinten zijn aangevuld en gereconstrueerd in het derde kwart van de 19de eeuw. Op dit moment zijn de gebinten bijna geheel verdwenen door inrotting en instorting. Desondanks vertegenwoordigen de resten van deze gebinten in hun opzet en afwerking een belangrijk document over de oorspronkelijk opzet van het kasteel. In het bijzonder geldt dit voor het middelste gebint, waarvan de muurstijlen, korbeels, sleutelstukken en moerbalken nog origineel zijn. De muur onder dit middelste gebint heeft positieve monumentwaarden, vanwege de hoge ouderdom (15de eeuw?). Ondanks de hoge ouderdom worden slechts positieve monumentwaarden toegekend, omdat deze muur slechts een restant van een verder verdwenen indeling en inrichting. Bij de restauraties en reconstructies in de late 18de en vroege 19de eeuw zijn de bijbehorende tussenvloer en afwerking verwijderd. In de huidige toestand resteren twee smalle, hoge ruimten, die niet bijdragen aan de herkenbaarheid van de structuur en opzet van de woontoren. Bijzonder zijn ruimten in de dikte van de muur, die in opzet uit de 14de eeuw stammen. In ruimte 1.3 is een oude doorgang recent dichtgezet (circa 1945). Deze dichtzetting heeft indifferente monumentwaarden. Van de interieur-afwerking zijn zeer weinig elementen behouden gebleven. Noemenswaard is de laatgotische schoorsteenmantel, die vermoedelijk vanouds tot het kasteel behoort (geen 19de-eeuwse toevoeging). Van de veel hogere, 14de-eeuwse oudere schouw is alleen een aftekening in de oostgevel zichtbaar. Verder zijn enkele kozijnen en opgeklampte deuren over, waarvan de herkomst en datering onduidelijk zijn. Deze deuren zijn mogelijk van elders afkomstig en hier herplaatst. Deze deuren horen echter bij de laat-19de-eeuwse restauratiefase,

waarmee het ‘middeleeuwse’ karakter van het gebouw is versterkt. Derhalve worden aan deze onderdelen hoge monumentwaarden toegekend. Ook de (restanten van) plavuizenvloeren hebben hoge monumentwaarden.

De tweede verdieping was in de 19de eeuw de zogenaamde ridderzaal, een ongedeelde ruimte met een samengestelde balklaag. De balklaag was waarschijnlijk een 19de-eeuwse reconstructie van een oudere situatie. De balklaag is vrijwel geheel verdwenen door inwatering, inrotting en instorting. De resterende onderdelen hebben hoge monumentwaarden, vooral vanwege de documentaire waarden. De 17de-eeuwse consoles zijn in de 19de eeuw aangebracht, vermoedelijk naar vondsten of bouwsporen.

Traptoren

De bakstenen traptoren heeft hoge monumentwaarden als wezenlijk onderdeel van de woontoren in zijn 14de-eeuwse vorm, de typologie en de hoge ouderdom. Niet alleen de traptoren zelf, maar ook de trap is geheel in baksteen uitgevoerd. Bij de plaatsing van de toren tegen de donjon heeft men rekening gehouden met de toegang tot de weergang van de ommuring. Een wijziging in de toegang tot deze ommuring in het derde kwart van de 14de eeuw heeft aanpassingen in de traptoren en de trap tot gevolg gehad, waarbij een uitbreiding aan de voet van de toren en de opmerkelijke onregelmatigheden in het beloop van de trap tot stand zijn gekomen. Het bovenste deel van de traptoren is ingestort na beschietingen in de Tweede Wereldoorlog. De bouwsporen van de aansluitende muren, de spiltrap op gewelfjes en de doorgangen hebben hoge monumentwaarden, aangezien deze de opzet en uitvoering van de toren documenteren.

Aanbouw tegen oostgevel

Van de aanbouw tegen de oostgevel resteren alleen delen van de keermuur (van de kasteelheuvel) en de keldermuur, enkele fragmenten van kolommen met aanzetten van gewelven en een deel van een gewelf. Deze aanbouw dateerde uit de 16de en 17de eeuw. De resterende onderdelen hebben hoge monumentwaarden, aangezien deze de opzet van het kasteelcomplex duidelijk herkenbaar maken.

Muur en poort

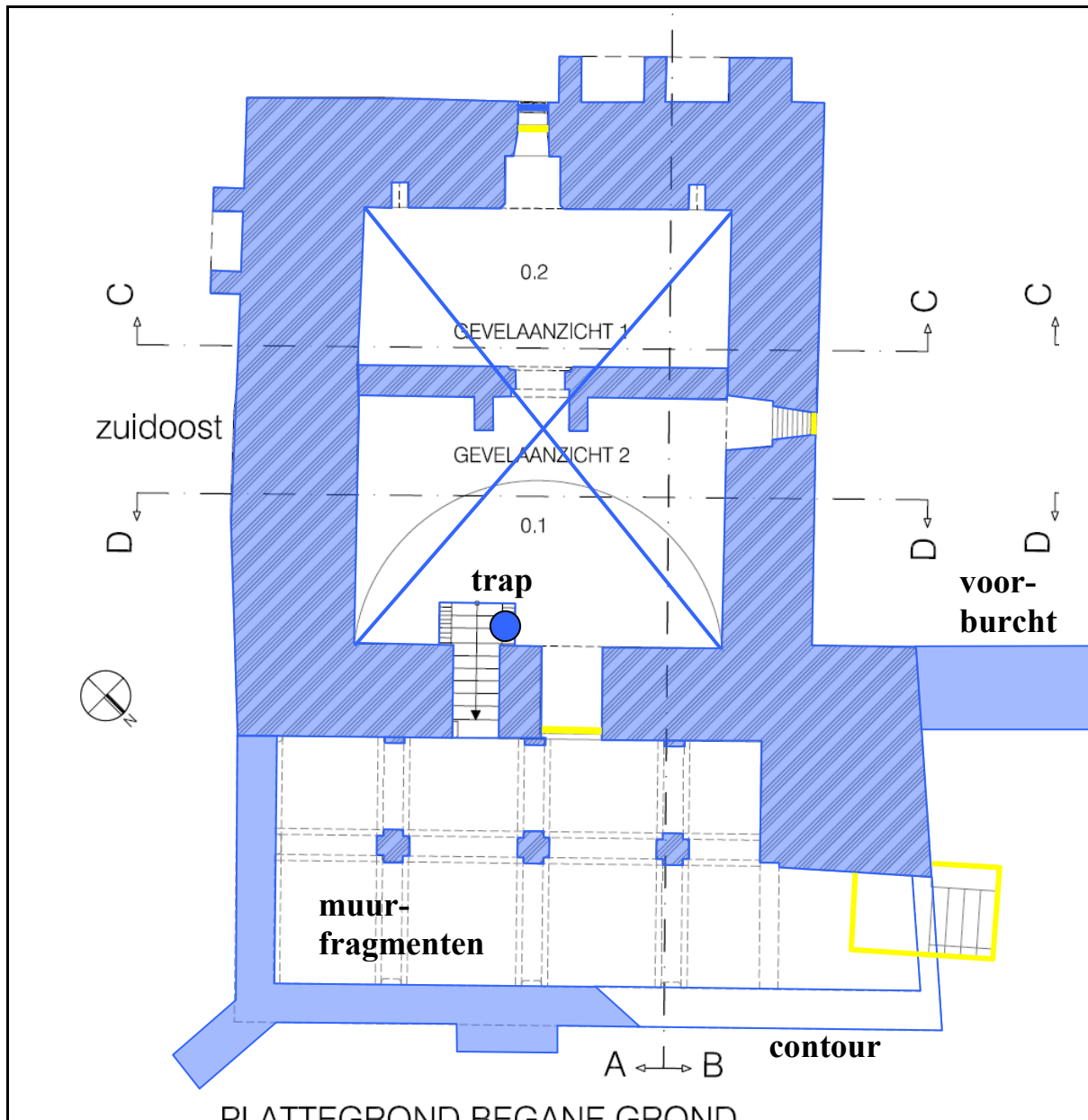
De muur en poort horen tot de 14de-eeuwse uitvoering van de eerste voorburcht, gelegen op de kasteelheuvel ten noorden van de donjon. Het muurwerk behoort nog in belangrijke mate tot de 14de-eeuwse hoofdopzet van het kasteel en heeft derhalve hoge monumentwaarden. De poort met de flankerende steunberen horen bij de museale opzet. Deze onderdelen hebben positieve monumentwaarden als markering van de voorburcht.

Dam

De toegang tot de voorburcht bestaat uit een dam. Deze dam stamt in zijn huidige opzet vermoedelijk uit de 19de eeuw. Daarvoor was sprake van een houten brug op houten jukken. Deze houten brug versterkte het karakter van de burchtheuvel als vooruitgeschoven versterking in het riviergebied van IJssel en Voorster beek. De dam hoort eerder bij een kasteel met een residentiële betekenis, minder bij het weerbare geïsoleerde karakter van een vooruitgeschoven burcht dat bij de restauratie omstreeks 1900 nagestreefd is. Daarom heeft de dam slechts positieve monumentwaarden.

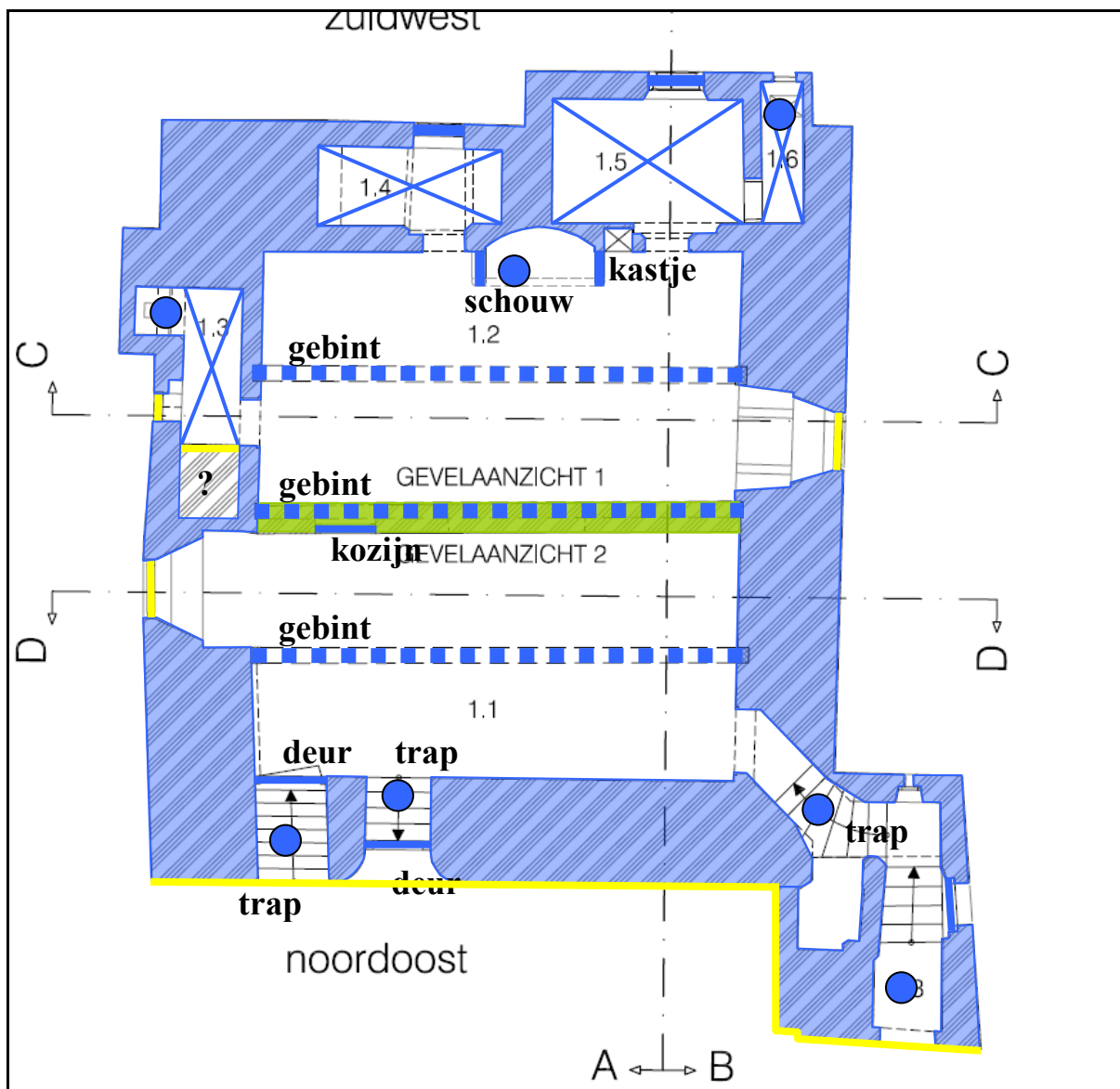
9.4. Waardestellingsrepresentatietekeningen

Voor de begane grond en eerste verdieping zijn waardestellingsrepresentatietekeningen gemaakt, die de waardestelling uit hoofdstuk 9.3 verbeelden. Er is geen tekening gemaakt van de tweede verdieping, omdat deze niet bezocht kon worden.

Waardestelling van de begane grond van de ruïne kasteel De Nijenbeek, ingetekend op een opmetingstekening van Braaksma & Roos architectenbureau (Den Haag). Deze tekening kan niet zonder de bijbehorende tekst van hoofdstuk 9.3 worden gebruikt (blz. 60-62).

	hoge monumentwaarden
	positieve monumentwaarden
	indifferente monumentwaarden
	monumentwaarden van plafond, zoldering of kap (3 categorieën)
	interieuraspecten (3 categorieën)

Waardestelling van de begane grond van de ruïne kasteel De Nijenbeek, ingetekend op een opmetingstekening van Braaksma & Roos architectenbureau (Den Haag). Deze tekening kan niet zonder de bijbehorende tekst van hoofdstuk 9.3 worden gebruikt (blz. 60-62).

	hoge monumentwaarden
	positieve monumentwaarden
	indifferente monumentwaarden
	monumentwaarden van plafond, zoldering of kap (3 categorieën)
	interieuraspecten (3 categorieën)

10. Literatuur en gebruikte bronnen

Literatuur

- P. Bitter, 'De Nijenbeek; een middeleeuwse woontoren bij Voorst', in: *Bijdragen en mededelingen "Gelre"*, LXXV, (1984), pag. 7-34
- P. Bitter, 'De Nijenbeek; een middeleeuwse woontoren bij Voorst', in: *Bijdragen en mededelingen "Gelre"*, LXXVI, (1985), pag. 7-8.
- J.H. Edelman, *Gids voor Nijenbeek*, Zutphen 1900 (geraadpleegd de digitale versie www.kasteelonline.nl).
- W.F. Friso, *Archiefonderzoek naar kasteel de Nijenbeek, Voorst*, Groningen 2010 (onderzoeksrapport met reproducties van literatuur en archivalia).
- 'Het slot Nijenbeek', in: *Bijdragen en Mededeelingen "Gelre"*, XIII, Arnhem 1910, pag. 346-350.
- A. Meerstad en J.J.T. Moolhuijzen, 'De Nijenbeek te Voorst; burcht, Hoge Huijs en ruïne in bouwhistorisch perspectief', in: *Castellogica* (1985), pag. 159-172.
- C.P.E. Robidé van der Aa, *Oud-Nederland in de uit Vroegere Dagen, Overgeblevene Burgen en Kastelen*, Nijmegen 1841.

Bronnen (afbeeldingen)

- ANP historisch archief (www.anp-archief.nl)
- Gemeentearchief Voorst
- Oudheidkundige Kring Voorst

11. Bijlage 1: Gids voor De Nijenbeek, 1900

In deze bijlage is een deel van de tekst opgenomen uit het boek 'J.H. Edelman, Gids voor Nijenbeek, Zuphen 1900', zoals gepubliceerd op de website www.kasteelonline.nl. Edelman beschrijft in dit boek een bezoek aan het kasteel Nijenbeek in december 1900. Eigenaar van het kasteel was den Hoogwelgeboren Heer A. Baron Schimmelpenninck van der Oije van Nijenbeek Heer van de Poll.

Bezoek aan het Slot Nijenbeek

Door de goede zorgen van den eigenaar ziet Nijenbeek er lang niet als een ruïne uit. Er is veel aan het slot hersteld, om zulks te voorkomen; in tegenstelling met vroeger wordt Nijenbeek goed schoon gehouden. Jammer is het, dat vele bezoekers niet kunnen nalaten, hun namen overal op te krassen. Zijn we op de een of andere manier bij het "Hooge Huis" gekomen dan gaan we naar de woning van den bewaarder bij het slot den sleutel vragen. We krijgen een gids mee. Langs een paadje, tusschen twee leuningën, komen we door een poortje op een binnenplein. Volgens onze plaat stond hier vroeger een put, welke later door een pomp is vervangen, doch de pomp is in onze dagen verwijderd. De deur van het slot is versierd met een klopper. Deze klopper is vervaardigd naar een anderen, die van vroeger dateerde. Hoewel de vorm dus wijst op vroegere dagen, is toch de klopper nog betrekkelijk nieuw. Reeds dadelijk hebben we u te waarschuwen, dat er slechts weinig voorwerpen op Nijenbeek zijn, die van lang vervlogen tijden kunnen getuigen. Verreweg de meeste zijn door den tegenwoordigen eigenaar aangebracht, om het slot enigszins te stoffeeren. De lage deur links verbergt een trap, welke naar de kelders geleidt. In die kelders waren vroeger meermalen gevangenen opgesloten. Hebt ge lust daar eens te kijken? Daal dan de trappen maar af. Deze kelders worden door dikke muren van elkander gescheiden, de zolderingen bestaan uit zware gewelven. De beide achterste worden elk door een vensteropening zeer spaarzaam verlicht. Deze openingen zijn daarbij nog van traliën aan den buitenkant voorzien. Dieper in de kelders kunnen we niets onderscheiden; hadden we een lantaarn meegenomen, dan zou de ruimte ons tegengevallen zijn en geen wonder waarlijk, want het onderste gedeelte van het gebouw moest dikke muren hebben. De ruimte in den voorsten kelder is grooter; daar zijn de muren lang zoo dik niet en we zullen later gelegenheid hebben op te merken, dat deze kelder en wat zich daar boven bevindt eerst in de zestiende en zeventiende eeuw is gebouwd. De nieuwe kelder is met ankers aan het hoofdgebouw vastgeklampt. Onze oogen zijn al eenigszins aan de duisternis, welke hier heerscht, gewoon geraakt en we zien nu een trap, die in het slot voert. Straks toen we in den middelsten kelder traden, bespeurden we haar niet. We zijn al lang genoeg hier geweest en wenschen deze plaats te verlaten. We gaan naar de trap, waarlangs we zoo even zijn afgedaald en staan spoedig weer op het pleintje. Onze gids heeft inmiddels de deur van het gebouw ontsloten. Bij het stoepje op komen we in de vestibule. Voor ons hangt een oud geweer; daarnaast prijkt het wapen van Gelre met de jaartallen 1364 – 1371. Toen woonde hier Hertog Reinald III en 't is wel aardig bedoeld, door dit wapen en die jaartallen, den bezoeker direct aan die gebeurtenis te herinneren. Het wapenrek en de zoldering van de keldertrap in den hoek gaan we stilzwijgend voorbij. De gids opent de deur onder het geweer en laat ons een ruime keuken binnen treden. Deze keuken diende tot 1873 als woonvertrek voor den bewaarder; sedertdien is het gebouw onbewoond. De ijzeren plaat onder den schoorsteen stelt de bruiloft te Cana voor. De muurkastjes aan weerszijden van den schoorsteen zijn evenals de geheele keuken van betrekkelijk jongen datum. In oude gebouwen worden heel vaak zulke muurkastjes gevonden. De gesloten deur verbergt de trap naar de gewelven, welke we reeds in den kelder opmerkten. Boven deze trap zien we een schuine zoldering, welke de onderzijde vormt van een andere trap, die we straks wel zullen vinden. De gids zal ons afwisselend, dan in het nieuwe en dan in het oude gedeelte brengen. Toch hebben we den gids slechts te vol-

gen. Gelukkig wordt de trap in den muur reeds beklommen. Wat is die muur dik! En toch doet hij slechts als binnenmuur dienst. Maar we herinneren ons, al gehoord te hebben, dat de keuken in de zestiende eeuw er tegenaan is gebouwd, en hij was voor dien tijd buitenmuur en moest dus wel een aanzienlijke dikte hebben. Het vertrek, waarin we nu treden, is zeer hoog. De zware balken maken de zoldering zeer soliede en zelfs in den muur voor ons kunnen we bij goed toekijken, balken opmerken. De steenen sluiten niet volkomen tegen het hout, wat er zeer duidelijk op wijst, dat de muur ook van lateren tijd is. Vóór dat deze muur daar werd aangebracht, waren de beide vertrekken aan weerszijden van den muur één en maakten de kamer van den slotvoogd, Peter van Steenberg, uit. Het voorste vertrek wordt verlicht door een raam met in lood gevatte ruitjes. De buitenmuur is zoo dik, dat er in de nis gelegenheid tot zitten is. Door het raam hebben we een prachtig vergezicht, dat slechts door dat, hetwelk ons boven wacht, wordt overtroffen. Het tweede vertrek is het belangrijkste van het geheele gebouw. Rondom ons hangen een vijftal wapenborden van leden van de familie Schimmelpenninck van der Oye, aan welke familie het slot Nijenbeek en de omliggende landerijen toebehooren. De schoorsteen midden tegen den muur trekt onze aandacht door zijn bijzonderen vorm; deskundigen hebben uitgemaakt, dat hij van de dertiende eeuw is en hoogst zelden meer gevonden wordt. Ter weerszijden van den schoorsteen bevindt zich een deur. De deur links sluit een nauwe cel af, misschien de cel van de kloosterzuster, die volgens de legende op Hertog Reinald oppaste. De deur rechts verbergt een ruime cel, eens de gevangenis van den Hertog, van Reinald III. Deze cel is ruimer, omdat een gedeelte buiten den muur is uitgebouwd. Beide vertrekjes konden door het vuur onder den schoorsteen een weinig worden verwarmd. Al is ze ruimer dan de andere, toch komt de cel ons zeer eng voor. Het zou verschrikkelijk zijn, hier zeven jaren te moeten doorbrengen, met de weinige afleiding, die men in de veertiende eeuw binnenshuis had. Geen wonder, dat Reinald dik werd, geen wonder, dat waar hij zeven jaren niets, totaal niets uitvoerde, zijn lichaam den plotseligen overgang tot feestvieren en andere drukte na Eduards dood niet verdragen kon. En dat hij dik moest geweest zijn, blijkt wel uit het verhaal, dat zijn deur op het laatst niet meer behoefde gesloten te worden. Men moest een stuk uit den muur breken, om hem te bevrijden en men kan nog altijd aan den boog om de deur zien, hoeveel ruimte hij noodig had. Dat geheele stuk muur moest weggebroken worden. Deze deur in de cel hebt ge haar al geopend? Vergeef ons, dat we u niet vooraf waarschuwd. Maar nu ge toch daar gezien hebt, komt bij u de vraag op, hoe Reinald, toen hij zoo dik was, door de deur kon? Zou soms die verschrikkelijke dikte ook een legende zijn? Veel aannemelijker komt ons het volgende verhaal voor. De Hertog was ziek en moest na Eduards dood met zijn rustbed uit de cel worden gedragen, anders zou hij op de plaats zijner vernedering al die gasten moeten ontvangen, die hem met zijn herstelling in zijn waardigheden kwamen gelukwensen. En voor het rustbed was de uitgang niet ruim genoeg. Maar zou soms de boog in den muur ook tot deze vertelling aanleiding hebben kunnen geven? Zulke blinde bogen komen in oude gebouwen zeer veel voor, om den muur te versterken; we zullen straks in de gelegenheid zijn in den dikken binnenmuur nog meer bogen aan te wijzen. Op dezelfde hoogte vinden we daar net zoo'n boog. Zelfs beweren enkelen, dat de Hertog zich vrij kon bewegen in het slot, dat hij dus zijn woord had gegeven, niet te ontvluchten, of dat hem Nijenbeek als woning was aangewezen en dat zou uit de Deventer rekeningen kunnen blijken, dat hij met zijn zuster te Deventer ter maaltijd werd genoodigd, dat hij zelfs daar mee aanzat. Doch de Deventer rekeningen zijn op dat punt zeer onduidelijk. Let men op de ruwheid dier dagen, dan stemmen wij gaarne toe, dat de Hertog in zoo'n nauwe cel kon worden opgesloten. 't Kan ook zijn, dat Eduard zijn broeder slechts van zijn waardigheden wilde ontzetten en zijn macht was in 1364 wel zoo groot, dat hij de aanhangers van Reinald niet meer duchtte. En dan was zulk een gevangen houden toch zeker onnoodig. Wij kunnen in deze geen partij kiezen voor de een of andere meening. We zien eens rond: de deur in de cel en de deur van de cel zijn zeer oud. Vooral de laatste met haar paneelen aan den binnenkant en met den

gladden buitenkant is zeer merkwaardig. Voor het raam zijn traliën aangebracht. De wapens in de cel zijn de vier kwartieren van den eigenaar, den Hoogwelgeboren Heer A. Baron Schimmelpenninck van der Oye van de beide de Pollen en Nijenbeek, waarmede hij werd opgezworen in de Duitsche Orde, Balije Utrecht. De eikenhouten banken, in de cel en in het vertrek met den schoorsteen, zijn naar modellen uit de dertiende eeuw vervaardigd. Om den hoek, tusschen den schoorsteen en de deur vinden we een paar muurkastjes, welke beide de geheele dikte van den muur innemen. Boven den schoorsteen hangt een oud geweer en hoger zijn een drietal speerpunten, in krammen gestoken, welke bij het huis zijn opgegraven. De deur daar in den muur verbergt weer iets, waarvoor we u nog bijtijds kunnen waarschuwen. De deur zelf, hoewel oud, is van elders gekomen. Ook dit vertrek wordt verlicht door een raam in een nis. Nadat we hier geruimen tijd hebben rondgekeken, gaan we weer terug naar het eerste vertrek. Deze beide kamers hebben steenen vloeren, wat we straks bij het zien van de zware gewelven wel konden denken. De zoldering bestaat uit planken, dus het vertrek op de tweede verdieping zal wel een houten vloer hebben. In vroegeren tijd vond men evenals nu die steenen koud, vooral in den winter en men belegde ze daarom met biezen. Bij hooge gelegenheden soms met bloemen, wat herhaaldelijk uit de rekeningen blijkt. Dit vertrek verlaten we door de deur in den hoek. We komen in een portaal en zien de trap naar beneden. De deur rechts verbergt de trap naar boven. Blijkbaar bestaat de wenteltrap uit twee gedeelten: als we van beneden waren gekomen, waren we om de spil rechts wendend geklommen; willen we hoger dan openen we de deur en klimmen links. De trap bestaat uit vele portalen; de zoldering daarvan is telkens rond. Wat zijn die treden uitgesleten! Reeds dadelijk in het eerste portaal zien we een deur, welke ons toegang verleent tot een kamertje onder de pannen, dat het portierskamertje wordt genoemd. Een weinig hoger vinden we een vertrek, dat door een houten beschot in tweeën wordt verdeeld. Noemen we de keuken gelijkvloers – ze is hoger – dan is dit vertrek de tweede verdieping. Het vertrek op de eerste verdieping in het nieuwe gedeelte, even hoog als het portierskamertje, hebben we nog niet gezien. We vinden voor een der beide ramen van het achterste gedeelte van ons vertrek een Aeolus-harp. Het raampje in het beschot ziet uit op een trap, en onder deze trap vinden we in den binnenmuur een grooten blinden boog. We gaan langs de wenteltrap nog hoger. Na een paar omgangen komen we bij een leuning, waar de doorgang zeer nauw is. Hier eindigt de houten trap; de opening in den muur kon vroeger door een deur gesloten worden. We bevinden ons in een vertrek onder de pannen, welk vertrek nu twee verdiepingen hoger is, dan de portierskamer. In het vertrek zien we den boezem van den schoorsteen van de keuken. In den binnenmuur bevinden zich twee nissen: een bij de trap bepleisterd, de andere achter den schuinen schoorsteen, waar de steenen, waarmee de nis is dichtgemetseld, nog te zien zijn. Wat dikke steenen! De eigenaar laat zooveel mogelijk met de oude steenen, welke hier en daar in de nabijheid van het huis zijn opgegraven, herstellen. Die nissen waren stellig weleer deuropeningen, welke naar het vertrek aan den anderen kant van den muur toegang verleenden. Om nu in dat vertrek te komen, moeten we weer naar de trap en dan door de deur in den hoek gaan. We vinden alweer een hoog vertrek, dat nu een houten vloer heeft en dat zeker even groot is, als de beide gedeelten van Steenbergen's kamer samen. We bevinden ons hier in de ridderzaal, die eenmaal getuige was van het sluiten van den zoen tusschen Heeckerens en Bronkhorsten. Deze ridderzaal wordt verlicht door een drietal ramen in nissen. Aan den binnenmuur prijkt een groot houten ornament, dat volgens het onderschrift is opgericht ter nagedachtenis van Heer Andries Baron Schimmelpenninck van der Oije, Heer van beide de Pollen. Het stond eerst in de kerk te Voorst, maar het is in den Franschen tijd door de familie op Nijenbeek geborgen. Misschien is dat gebeurd, na de resolutie van den 11 Februari 1795, door de Provisionele Representanten van het Geldersche Volk uitgevaardigd, waarbij gelast werd binnen zes weken alle wapenborden en schilden in de publieke kerken te verwijderen. Tusschen de beide kapiteelen zien we het wapen van de familie Schimmelpenninck van der Oije: de twee kruisende sleutels. Daar-

onder staat een helm, geflankeerd door twee handschoenen. Achter de helm hangen een paar sporen. Aan beide zijden telt men de zestien kwartieren van den overledene, terwijl aan weerszijden van de kapiteelen een doodshoofd met een paar doodsbeenderen en een sikkel met de afgesneden aren aan het Memento Mori herinneren. De pieken links en rechts zijn denkkelijk uit de zestiende eeuw, al draagt een der pieken ook het jaartal 1310. De stoelen welke hier staan, zijn in den Haag gekocht. Bij de deur hangt een wapenkaart der Graven van Leijden. Dicht bij de deur in den tegenovergestelden hoek hangt een zwart bord, waarop eenige bijzonderheden vermeld staan van de drie eigenaren uit het geslacht Schimmelpenninck van der Oije. In 1778 kocht Willem Anne Baron Schimmelpenninck van der Oije van de echtlieden Johanna Elizabeth van Doorninck en Herman Adolf van Nagell het huis Nijenbeek met al de daarbij behorende goederen, behalve den watermolen en den korenmolen bij den straatweg. De grootmoeder van genoemde Johanna Elizabeth was een zuster van Jan van Steenberg en met dezen stierf het geslacht uit, dat van 1364 – 1727 bijna onafgebroken in 't bezit van Nijenbeek is geweest. Deze ridderzaal bestond vroeger uit twee verdiepingen. De hoogste, ongeveer van de lijst, welke rondom tegen de muren is aangebracht, tot de zoldering, werd verlicht door ramen in nissen. Bij een onderzoek was gebleken, dat het bovenste gedeelte van de muren erg bouwvallig waren, er vertoonden zich vele scheuren en de steenen lagen zonder eenig bindmiddel maar los op elkander. Toen bleek het nodig te zijn, den muur te versterken; de nissen werden dichtgemetseld, doch de luiken, welke aan den buitenkant bij die ramen hoorden, zijn gebleven. Er waren meer nissen, waarin stroo werd gevonden en men vermoedt, dat deze als slaapplaatsen voor soldaten hebben gediend. Ook deze nissen zijn dichtgemaakt. Verlaten we deze zaal en gaan we nog hoger, dan komen we na een paar winden onder een afdakje. De ruimte is klein en we moeten ons bukkende bewegen; nog eenige treden, de deur geopend en – we kijken naar buiten. Kom maar gerust op den omgang, er is wel ruimte voor een heel gezelschap en al staan we ook hoog, we vallen niet zoo gemakkelijk naar beneden. Wat een prachtig gezicht! Daar slingert de IJssel; rustig zeilt het schip, zacht kens mede voortgeduwd door den stroom. Die stoomboot heeft een lange sleep van zwaar beladen schepen achter zich en trekt ze tegen den stroom op. In de uiterwaarden graast het vee. Hier en daar vertoonen zich kolken, misschien gedeelten van oude IJsselbeddingen: dichtbij en veraf staan knotwilgen: korte stammetjes met ronde kruinen. Achter ons ligt Deventer, dichterbij Wilp. Het geelwitte huis, dat zoo sterk tegen de groene boomen uitkomt, is het landgoed de Poll. Links zien we Gorssel, voor ons verheffen zich de torens van Zutphen, dichterbij gluren de witte muren van het landgoed Rijsel, beter bekend als Nederlandsch Mettray, tusschen de wilgen door. Rechts zien we den toren van Voorst. Gaan we in onze gedachten eeuwen terug, en denken we ons toen hier boven op dezen burcht. De lage omgang van nu is het overblijfsel van een hooge borstwering, waarvan de bovenrand tandvormig was. Het dak, dat nu een pultdak is, had nog in 1827, volgens een tekening, een anderen vorm en was met leien gedekt. Maar de omgeving, die we toen konden beschouwen? De IJssel werd nog niet door dijken ingesloten. De bedding was lager, doch de rivier voerde meer water af, getuige de zeeschepen, welke van Zutphen en van Deventer nog in de vijftiende eeuw op Denemarken voeren. Gedurig zette de IJssel het omliggende land onder water en dit land had net zoo'n voorkomen als de waarden, waar nu nog water is, wilg en riet groeien, of het had een nog moerassiger voorkomen. En in die moerassige streek lag Nijenbeek. We bemerken dat de streek wel veel verbeterd is. We zijn den omgang eens rondgewandeld. De gootjes aan de hoeken dienen voor 't afleiden van 't water. Op het dak vinden we twee schoorstenen: de eene is van de keuken, de andere van Steenberg's kamer. Door het luik in het dak te openen, kunnen we op den bovensten zolder zien, maar er is daar niets op te merken. Nog eenmaal zien we om ons en dan keeren we terug. Vooral bij het afgaan is het bovenste gedeelte van de trap eenigszins lastig. Hierboven onder het dak kon de torenwachter, beschermd tegen regen en zon, naar alle zijden uitkijken. De ijzeren staaf, welke ons een weinig hindert, dient, om

den muur te versterken. Bij het naar beneden gaan, zien we, dat elk portaal door een kijkgat wordt verlicht. Weldra komen we weer bij de beide vertrekken; rechts de ridderzaal, links het vertrek bij de trap. Zullen we de trap nu maar nemen? Door het klimmen zijn we al een weinig moe geworden en we zijn nog lang niet beneden. Gelukkig gaat de gids ons al voor. Straks keken we door het raampje voor ons, op de trap; het blijkt ons nu, dat de trap door dat raampje eenig licht ontvangt. Spoedig zijn we beneden en door de deur voor ons komen we in twee vertrekken, die we nog niet gezien hebben. Veel hebben we daarbij niet verzuimd. Deze vertrekken werden door de Steenbergen's in het begin der zeventiende eeuw gebouwd op de fondamenteuten uit den tijd van Karel van Egmond. We hebben u slechts te wijzen op de nis in den binnenmuur onder de trap, welke nis even hoog is, als de boog in de cel van Reinald. We zouden hiermee dus een bewijs kunnen geleverd hebben, dat de bedoelde boog aanwezig kon zijn, vóórdat Reinald op Nijenbeek gevangen zat. Dit vertrek verlaten we spoedig. We gaan weer naar de houten trap, doch vinden daarbij een trapje door den binnenmuur. De onderzijde van dit trapje zagen we reeds, toen we de deur van de trap naar de gewelven in de keuken openden. Het trapje brengt ons in het voorste gedeelte van Steenbergen's kamer en we gaan door dezelfde deur in den hoek naar de wenteltrap. Nu dalen we het onderste gedeelte af, komen heel gauw in de vestibule en treden naar buiten. Onze geleider sluit de deur en gaat naar huis, doch wij moeten hier nog even vertoeven, om het een en ander te zien, dat we later voor onze verdere beschrijving noodig kunnen hebben.

We staan nu op het pleintje en kijken naar het gebouw. Even terzijde van den ingang zien we den z.g. traptoren, welke niet zooals elders in de muur is uitgespaard, doch die aan den buitenkant is aangebracht. Deze traptoren zal zeker den hoek van 't gebouw zeer versterkt hebben. Straks zeiden we reeds, dat een gedeelte van het slot later is bijgebouwd; het gedeelte links van den traptoren is nieuw, het andere rechts is oud. De dunne muren van het eerste wizen er ons reeds op. We zouden haast veronderstellen, dat het onderste gedeelte van den traptoren ook nieuw was. In de eerste plaats is de wending van de trap beneden anders dan boven, in de tweede plaats leerde een onderzoek ons, dat de steenen niet in, maar naast den muur waren gemetseld. Het klimop om de deur en tegen den traptoren versiert het gebouw; maar meteen verbergt het den muur, die nog sporen vertoont, dat er vroeger een huisje tegenaan heeft gestaan. Volgens onze plaat van 1816 stond dat huisje bij het poortje; daar was de deur en een raam, volgens de plaat van 1827 stond dat huisje geheel op het binnenplein en moet dus het stuk muur bij het poortje in 1816 grooter zijn geweest. Nu nog wordt het binnenplein aan de Westzijde door een dun muurtje begrensd, maar onder dat muurtje of tenminste onder tegen dat muurtje hebben we een fundament gezien van minstens 2 voet dikte. Craandijk veronderstelt, dat een ophaalbrug tot het tegenwoordige poortje vroeger toegang verleende. Het bovengedeelte van het poortje is nieuw, want op een teekening in waterverf van 1875 is daarvan niets te zien. Het pleintje verheft zich hoog boven de uiterwaarden en ligt ongeveer 2,5 M. boven de gracht om het slot. Het raampje boven de deur van de kelders is dat van het portierskamertje. We verlaten het plein door de poort. Aan de buitenzijde versterken een paar beeren den poortmuur. Op elken beer houdt een uil een schild vast en als vroeger op dat schild een wapen prijkte, dan is het heelemaal afgesleten. De kleuren zwart en wit van het raampje boven de poort en van de palen van de leuning langs het paadje zijn de kleuren van het geslacht Schimmelpenninck van der Oije.

We kijken weer naar het gebouw en gaan eens na, waar we al die ramen gezien hebben. Het onderste met traliën is van den kelder; dat hoogere raam is van het achterste gedeelte van Steenbergen's kamer; nog hooger zien we het raam van de ridderzaal en de groene luikjes daarboven sloten vroeger de ramen af, die nu zijn dichtgemetseld. In den traptoren zien we een paar van de kijkgaten. Onder den omgang bemerken we een tandvormige versiering, wel-

ke men heel eigenaardig haaientanden noemt. Die haaientanden en de vierkante vorm van het gebouw, schijnen er op te wijzen, dat het slot onmogelijk tot de oudste steenen gebouwen kan behooren. Eerst waren de torens rond, later kwam de vierkante vorm in zwang. De burcht kan niet vóór de dertiende eeuw gebouwd zijn. Men rekent, dat hij van omstreeks 1230 is. Als we goed toekijken, vinden we om het raam sporen van aangebrachte veranderingen. Vroeger bevond zich daar een grooter raam, zooals op de plaat van 1827 nog is te zien, het tegenwoordige is beter in overeenstemming met het gebouw. In den hoek bij den traptoren is de muur een weinig schuin. We vinden in dat schuine gedeelte een boog en daaronder een stuk muur, dat veel heeft van een dichtgemetselde deur of raam. Men zou kunnen denken, dat zich daar vroeger de ingang van den burcht bevond en dat men daar over een brug over de gracht in het slot kon komen. Maar de toog is daarvoor wel wat hoog, aan de binnenzijde is daarvan niets te bespeuren en het fundament onder het muurtje van het plein wijst er ook niet op. De plaat van 1827 doet vermoeden, dat het onderste gedeelte van den traptoren toch hooger reikte en dat daar misschien een deur was naar de tweede verdieping van Steenbergens kamer. Maar van ramen is ook weinig te bespeuren, die dan toch dat vertrek verlicht moesten hebben. 't Kan zijn, dat daar van boven naar beneden een scheur liep en dat die scheur later is ingevoegd. De toren is aan drie zijden door een gracht omgeven, welke bij laag IJselwater soms geheel droog is. De westelijke muur vertoont het uitbouwsel, dat de cel van Reinald grooter en ruimer maakt. Onder zien we weer een raam van den kelder, hooger vinden we de ramen van beide cellen, daarboven is het raam van de ridderzaal. Om den hoek gaande bemerken we weer duidelijk de verbinding tusschen de beide gedeelten van het gebouw. In het nieuwe zien we ongeveer boven elkander vier ramen, in het oude drie en nog een klein raampje bij een paar kokers, welke tegen den muur zijn aangebracht. Deze kokers zijn nu van onderen toegemetseld, doch dienden vroeger tot afvoer van het vuil in de gracht. We hebben hier een bewijs, dat de gracht hier vroeger ook moet geweest zijn. De rechthoek van deze zijde wordt weder beschermd door een beer. De vierde zijde heeft ook een koker. We vinden maar drie stompjes muur, welke de overblijfselen zijn van een watermolen. We keeren terug en bekijken nu de omgeving. De boerderij binnen den dijk heet de Konijnenbosch. Daar stond weleer het koets-huis, waarvan de sporen nog onlangs in de voorgang waren te zien. De bewaarder van het slot woont in de boerderij bij Nijenbeek. De bootjes, de netten, enz. wijzen er op, dat hij visscher is. In den tuin, waar de hond ons reeds heeft opgemerkt, heeft men dikke fundamenteën opgegraven, die een weinig links van het pad door den tuin en ongeveer daaraan evenwijdig liepen. Ze maakten achter in den tuin een hoek naar rechts en in dien hoek werd een vloer gevonden, bedekt met leien en verkoold hout. Langen tijd stond in den donkeren hoek van den tuin een stuk muur en verder vond men wat dichter naar het huis een gedempten, ronden put. Het gebouwtje bij den weg is de z.g. Landheerskamer. De dijk liep vroeger achter dit gebouwtje en zoo naar de Konijnenbosch. De gedempte gracht voor de landheerskamer is later gevuld en met den grond gelijk gemaakt. Er is hier dus veel veranderd: de dijk is verlegd, de gracht gedempt en op sommige plaatsen geheel gevuld, waardoor het onderzoek moeilijk is geworden. Gaan we om den hof heen, dan zien we daarachter een laagte. Hier was een gedeelte van de buitengracht van Nijenbeek. Aan de overzijde van de beek zijn nog sporen van die gracht te vinden.

12. Bijlage 2: Inventaris van kasteel De Nijenbeek in 1506

De inventaris van kasteel De Nijenbeek uit 1506¹⁸ geeft een indicatie van de voornaamste ruimten in het gebouw. Het is niet of nauwelijks mogelijk om de genoemde ruimten in het gebouw te localiseren. Hofer (1910) en Bitter (1984) doen pogingen daartoe, maar dat leidt niet tot een logische indeling.

‘Inventarium op Nyenbeeck dat Wilhem van Mellickrade, Drost aldaer op Satersdach nae den heiliger Xim. Jofferen dage ontfangen heeft, in tegenwoirdicheyt myns gen. Heren, Heren Kairls Hertougen van Gelre & c. Anno sesto.

Op die groite kamer baven den zadel.

Item ein groit bedde met een poluee.

Item ein koets gesneden van wageschot mit bedde, gardienen ind zyn toebehoir.

Item ein gesnede tresoir.

Item eine kist.

Item ein beslagen kroon, die midzen op die kamer henget.

Item vier steycksitten.

Op die kaemer....

Item eine kiste.

Item eine tresoir.

Item ein bedde mit synen toebehoir.

Op die nycamer.

Item ein bedde mit deeken ind laicken.

Item ein koetze sonder bedde.

Op die klockecamer.

Item eyne bedde.

Op die mostertcamer.

Item eyn bedde mit eyn koetze.

Op 't backhuys.

Item ein rolbeddeken.

Die schieffcamer.

Item eyn gesneden koetz mit eyn bedde ind synen toebehoir.

Item eyne Cantoir.

Op ter poirten.

Item twee bedden.

Op des portierscamer.

Item eyn bedde.

Op ten groiten toiren.

Item twee bedden mit oiren toebehoir.

In 't brouwhuys.

Item eyn brouwketel met syn toebehoir.

¹⁸ Bitter 1984, pag. 29-30. Bitter ontleent deze transcriptie aan: G. van Hasselt, *Geldersch Maandmerk*, dl I, Arnhem 1807, pag. 173-184.

In der koicken.

Item sess ketelen soe cleyn ind groit.
Item negen coeperen potten soe groit ind cleyn.
Item twee brandroeden.
Item twee halen.
Item drie roide pannen.
Item einen doerslach.
Item vier yderen spitten.
Item vyff kueperen luchten.
Item drie kleyne pannekens.
Item twee vyselen.
Item eyn metalen staeffken.
Item drie tynnen koppen.

Die kamer baven die kelre.

Item ein koetz averhemeld zonder bedde.
Item eyn kantoir.
Item eyn sitten.
Item zes tynnen kannen soe groet ind cleyn.
Item twee metalen backen ind eyne watervat.
Dit heeft Willem van Steenberghe.

In den Zadel.

Item eine croen die mydzen in den zadel henget.
Item eynen tresoir die midzen in den zadel steet.'

